

**MEIE
VABADUSE
MITU
NÄGU**

**MEIE
VABADUSE
MITU
NÄGU**

KONVERENTS TARTUS
29. SEPTEMBRIL 2012

LÄHIAJALOOST, SELLE UURIMISEST
JA KAJASTAMISEST

*

KOGUTEOSELE „MITME TULE VAHEL“ KIRJUTATUD
RETSENSIOONE, ARVAMUSI
JA TEEMAARENDUSI

Tartu 2013

Koostanud ja toimetanud
Lehte Hainsalu ja Rein Järlik

Küljendanud
Aivar Täpsi ja Rein Järlik

Kaanekujundus
Aivar Täpsi

Fotod
Ants Veetõusme, Jüri Kork, Johannes Kass, Vello Pohla, Uno Ugandi, Enn Tupp, Rein Järlik, Erik Peinar, Ahti Tubin, Ove Maidla, Eduard Sakk, nädalalehe Videvik arhiiv, 20. Augusti Klubi arhiiv ning Madis Linnamäe, Reet Väveri, Rein Ruutsoo, Urve Laose, Hillar Palametsa ja Ülo Kaevatsi isiklikud kogud

Väljaandja
MTÜ 20. Augusti Klubi
Tartu, 2013

ISBN 978-9949-33-190-1

Trükikoda Bookmill

SISUKORD

Konverentsi kava	5
Konverentsi avamine:	
Indrek Toome	9
Ants Veetõusme	11
Rein Järlik	
KUI AJALUGU MÕTTES TAAS LÄBI ELADA.....	13
Rein Toomla	
KUIMITME TULE VAHEL SIIS?.....	23
Priit Aimla	
TULEDE VAHEL ON ETEM KUI TULE ALL.....	43
Sulev Valner	
HÄÄL RAHVA SEAST	45
Raul Narits	
VABADUS ON TEGU.....	55
Madis Linnamägi	
ME OLEME HARIDUSE USKU.....	81
Mati Hint	
RIIGIL ON KOHUSTUS	
KAITSTA OMA RAHVAST.....	103
Tõnu-Andrus Tannberg	
LÄHIAJALUGU JA ARHIIVID: Milliseid uurimis- võimalusi pakuvad Eesti iseseisvuse taastamisprotsessi uurimisel arhiiviallikad	149

Mati Graf

EESTI XX SAJANDI POLIITILINE AJALUGU:

Pilk tagasivaatepeeglisse 159

Sõnavõttud:

Kalju Leib 177**Ivar Raig**..... 180**Robert Sinimägi**..... 182**Tiit Made**..... 184**Marju Lauristin**..... 185**Aare Ristikivi** 190

Retsensioone, arvamusi, teemaarendusi:

Reet Vääri, SEADUSTE VÕITLUSE RAAMAT

„MITME TULE VAHEL“ 195

Imbi Jeletsky, TAAS „40 KIRI“ 200**Rein Ruutsoo, ÜLEMNÕUKOGU –**

VALGUSES JA VARJUS..... 205

Urve Laos, AJALOOST JA AJA LOOST 219**Hillar Palamets, LUGENUNA KOGUMIKKU**

„MITME TULE VAHEL“ 222

Ülo Kaevats, KUI EESTI OLI MAAILMAS SUUR... 227**Hillar Palametsa päevikust** 249

Autorid ja moderaatorid 261

KONVERENTS
lähiajaloost, selle uurimisest ja kajastamisest
Tartu Ülikooli raamatukogu konverentsisaalis
29. septembril 2012

„MEIE VABADUSE MITU NÄGU“

10:00 KONVERENTSI AVAMINE

Ants Veetõusme, 20. Augusti Klubi president

I istung

Moderaat **Indrek Toome**, 20. Augusti Klubi I asepresident

KUI MINEVIKKU MÕTTES TAAS LÄBI ELADA

Rein Järlik, 20. Augusti Klubi liige

KUIMITME TULE VAHEL SIIS?

Rein Toomla, politoloog,

Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi õppejõud

TULEDE VAHEL ON ETEM KUI TULE ALL

Priit Aimla, kirjanik

11:30 Kohvipaus

12:00 HÄÄL RAHVA SEAST

Sulev Valner, ajakirjanik, Postimehe reporter

VABADUS ON TEGU

Raul Narits, jurist, PhD,

Tartu Ülikooli võrdleva õigusteaduse professor

13:00 Lõunavaheaeg

II osa

Moderaator **Ants Veetõusme**, 20. Augusti Klubi president

14:00 ME OLEME HARIDUSE USKU

Madis Linnamägi, haridustegelane,
B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse liige

RIIGIL ON KOHUSTUS KAITSTA OMA RAHVAST

Mati Hint, keeleteadlane, PhD,
Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

15:00 Kohvipaus

15:15 LÄHIAJALUGU JA ARHIIVID:

Milliseid uurimisvõimalusi pakuvad Eesti iseseisvuse
taastamisprotsessi uurimisel arhiiviallikad

Tõnu-Andrus Tannberg, ajaloolane, PhD,
Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetooli dotsent

EESTI XX SAJANDI POLIITILINE AJALUGU:

Pilk tagasivaatepeeglisse

Mati Graf, ajaloolane, PhD,
Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

16:15 SÕNAVÕTTE

KÜSIMUSI JA VASTUSEID

KONVERENTSI LÕPETAMINE

**Konverentsile registreerub president Arnold Rüütel.
Osavõtjatel oli võimalus soetada endale ka koguteos „Mitme tule vahel“**

**Kokku on saanud kursusekaaslasel TÕ arstiteaduskonna 1961. aasta lennust –
Elle Ugandi, 20. Augusti Klubi kauaaegne asepresident Uno Ugandi,
Evi Neis ja TÕ emeritprofessor Astrid Saava**

20. Augusti Klubi president Ants Veetõusme ja I asepresident Indrek Toome on enne töö algust rõõmsad ja reipad – Toome juhatab täna konverentsi esimest, Veetõusme teist istungit

Ja saal on valmis kuulama

Indrek Toome

Tere hommikust, lugupeetud külalised ja 20. Augusti Klubi liikmed. Me alustame täna siin Tartu Ülikooli raamatukogu saalis oma teise konverentsi tööga. 20. Augusti Klubi on juba ühe konverentsi korraldanud – 21. ja 22. augustil 2008. See kandis pealkirja „Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992“. Nüüd on siis teine konverents algamas. Selle konverentsi korraldamise mõte on seotud möödunud aastal Lehte Hainsalu ja Rein Järliku poolt toimetatud ja meie klubi liikmete ühisel jõupingutusel ilmunud paksu meenutustekogumikuga „Mitme tule vahel“. Nagu võiski oodata, tekitas ta Eesti iseseisvuse taastajate, erinevate poliitiliste jõudude seas igati tervet elevust. Meenutused on meenutused ja mitte kivisse

raaiatud ajalugu. Kuigi iseseisvuse taastamisest on möödas juba üle 21 aasta, käib ikkagi teatud võitlus võitja au ja Eesti lähiajaloo aukohale jätkuvalt edasi. Ikka on selliseid arvajaid, et ajalugu, kus enda särav võitlusette kirjas, tuleb raamatuna välja anda ja siis saab aukoht kätte võidetud. Aga selle, mis tegelikult toimus, võib tihti rahumeeli ka maha vaikida. Tundub aga – vähemalt mulle, ja ma usun, et siinolevale rahvale samuti –, et aeg teeb, nii nagu ikka, oma aeglast ja õiglast tööd, jahvatab, jahvatab ning jahvatab vast ka head jahu ja tõsijalugu hakkab üha rohkem – vabandan siin nüüd sellist omapärast väljendit! – kapist välja tulema.

Tänase konverentsi mõtte ongi lisada raamatus „Mitme tule vahel“ esindatud autorite panusele veel paljude autoriteetsete inimeste arvamusi ja hinnanguid tolele ajaloolisele etapile Eesti iseseisvuse taastamisel. Ei kahtle hetkegi, et ka tänane konverents annab sellele keerulisele lohetapmise epopöale uusi huvitavaid tahke ja nägemisnurki.

Töökorralduse osas on vist teil kõigil vastav informatsioon käes, töötame praegu kella 11:30ni, siis teeme poole tunnise kohvipausi, seejärel töötame kella 13ni ja siis sööme lõunat. Mitte üle tunni. Pärast lõunat töötame jälle edukalt ja siis saame juba ettevalmistatud ettekannetele lisada mitmeid sõnavõtte. Ma usun, et hääletada pole midagi vaja, asi on selge ja nüüd läheb kohe tööga lahti. Kui ma nüüd õigele nupule vajutan, siis ongi nii, et meie konverentsi tuleb avama 20. Augusti Klubi president Ants Veetõusme.

Palun!

Ants Veetõusme

Austatud president Rüütel, head kolleegid, sõbrad, ajaloo huvilised, kõik, kes te olete täna siia kogunenud, et saada jälle osa killukesest ajaloost, mis toimus umbes 20 aastat tagasi! Ühtedele ja samadele asjadele ajaloos vaadatakse ju väga erinevalt.

Praegu, kui väljas kõik kolletub, paistab ka poliitikas kuidagi vaikne ja sügiseselt kolletumas. Kas tõesti on puudus ideedest, kuhu ja kuidas edasi minna? Inimesed seal kõrgel tipus, Toompeal, ei taha tihtipeale näha perspektiivi. Elatakse ikka ja jälle ühepäeva elu, et läheb kuidas läheb, peaasi, et homme oleks sama hea kui täna. Aga kui on natuke halvem, siis pole midagi teha, sest selles maailmas läheb elu halvemaks ja me ei saa olla teistsugused, kui on terve maailm.

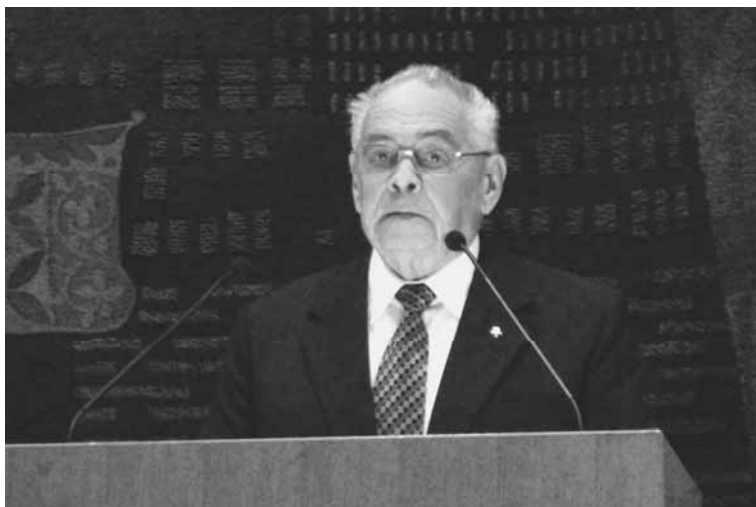
Ka 20 aastat tagasi oli võimalusi palju, kuidas edasi minna. Kuid siis polnud meil aega. Olime kõik uues olukorras ja niisugust rahulolu ei tekkinud ei Ülemnõukogus ega valitsuses, et kui keegi ütleb ühtemoodi, siis see täpselt nii ka on. Idee võis olla õige, kuid see arutati läbi, ja kui oligi õige, siis nii ka tehti. Aga kui polnud õige, siis tehti teistmoodi. Üksteise kuulamisest ja mõistmisest jääb praegu tihtipeale puudu.

Tänase konverentsi idee eest peab selle eestvedajate Rein Järliku ja Lehte Söödi sõnul ütlema aitäh Mati Hindile, sest just tema leidis, et raamat „Mitme tule vahel“ vääriks konverentsi. Huvitav oleks ju lugejatelt kuulata mõtteid, mis sellesse raamatusse ei saanud jõuda. Aga see tähendab jällegi uut raamatut.

20. Augusti Klubi tegevuse üks põhieesmärke ongi tolle perioodi jäädvustamine, ka mälestuste ja meenutuste dokumenteerimine. Et Eesti ajaloos seda perioodi ei käsitletaks vaid lausega: Eesti Vabariigi Ülemnõukogu võttis kooskõlastatult Eesti Komiteega vastu iseseisvuse taastamise otsuse. Vaikitakse sellest, mis eelnes ja järgnes 20. augustile. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu võttis vastu üle 600 õigusakti ja paljud näiteks majanduses olulised seadused sündisidki just Ülemnõukogus pärast kestvaid arutelusid. Need kehtisid väga pikka aega ja paljud põhimõtted kestavad siiani.

Mul on tõepoolest hea meel, et nii palju väarikaid inimesi oli nõus tänasel konverentsil esinema. Just mineviku tundmise kaudu saame olevikus ja tulevikus teha õigeid otsuseid.

Soovin kõigile meile sisukat päeva!
Aitäh!

Rein Järlik

20. Augusti Klubi liige

KUI MINEVIKKU MÖTTES TAAS LÄBI ELADA

Austatud kuulajad!

Öeldakse, et aeg läheb kiiresti. Ja eks ta lähebki. Nädala eest sai looduses valitsemisjärje jälle sügis ja tollest meeldejäävvalt ilusast ning soojast kevadest, kui rahvas Eestis nagu üks mees suurt poliitikat hakkas tegema, lahutab meid juba rohkem kui veerand sajandit. Südaööl just täna 20 aastat tagasi lõppesid EV Ülemnõukogu volitused kõrgema seadusandjana, Riigikogu astus

põhiseadusliku võimuorganina oma õigustesse homme 20 aastat tagasi. Nende kahe aastakümnega on toonastest sündmustest kirjutatud küllap juba kümneid tuhandeid lehekülgi, aga aega, mis on neile pühendatud televisiooni- ja raadioeetris, on vist võimatu tagantjärele mõõta.

Kas kõik, mis kirja pandud ja kõneldud, on ajalugu või kui palju selles kõiges on ajalugu, võiks ju nüüd küsida. Nii on küsitud ja küsitakse ka edaspidi – kümne, kahekümne viie, viiekümne aasta pärast. Küsitakse kindlasti ka 100 aasta pärast, kui XX sajandi 80ndate ja 90ndate sündmustest kirjutavad ning kõnelevad juba inimesed, kelle vanavanemaidki nende sündmuste ajal veel olemas ei olnud.

Umbes kaks nädalat tagasi kordas Eesti meedia mitmel päeval järjest Sofi Oksaneni sõnu, et romaan ei ole ajalooramat. Nende nelja sõnaga osundati soomlannat vist mitte täpselt. Mõne seda seika valgustanud allika järgi olevat Oksanen oma mõtet väljendades sõnadega avaram olnud ja eesti ajakirjanikule vastanud: "Romaan on romaan. See ei ole kooliõpik ega ajalooramat." Kuidas ajakirjaniku küsimus kõlas, polegi oluline, sest kirjaniku vastusest loeb selgesti välja selle küsimuse mõtte. Ja see mõte on minu jaoks küll ammu tuttav. 25 aastat tagasi kuulsin ma seda Eesti TV tollase juhi Rein Elvaku suust, kui ta õnnetult käsi laiutades kurtis: *Vat minu käest küsivad seltsimehed, et kas see, mida Järlik oma "Viiekümneandates" räägib, ongi nüüd siis ajalugu!* Olin siis juba õige mitmes saates kõnelnud VIII pleenumile järgnenud tagakiusamisest ja repressioonidest, aga küsimust *kas see ongi nüüd siis ajalugu?* kuulsin Elvaku suust paaril korral hiljemgi.

Ühesõnaga – kui kajastatakse meie minevikku, eriti just lähiminekku, siis ükskõik missuguses vormis seda ka tehakse, küsitakse ikka: *Kas see ongi ajalugu?* Nii küsiti Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis, kus sõna *demokraatia* tuli paljude arvates koguni topeltjutumärkidesse panna, ja nii küsitakse nüüd 21 aastat iseseisvas Eesti Vabariigis, kuhu – ja sugugi mitte väga väheste arvates – võiks tulla kogu maailmast demokraatiat õppima.

Jaanuaris saab sellest juba kolm aastat, kui hakkasime saatma üleskutseid kirja panna mälestused tollest imelisest, suhteliselt küll lühikesest, kuid samas ometi Eesti ajaloo ühest pöördeilisemast perioodist, mille peategelaseks oli rahvas ja kui pea-aegu iga päev midagi uut sündis. Üleskutse said Ülemnõukogu viimase koosseisu, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmed, aastatel 1990–92 ametis olnud üleminekuvalitsuste liikmed ja kõrged riigiametnikud, kes ju kõik tegutsesid Eesti Vabariigi taastamise nimel. Seega jäi kavandatud mälestusteraamatu lehekülgedest põhiosa kirjutada inimestel, kes nende aastate ülimalt keerulises poliitilises olukorras kandsid Eestis võimu- ja valitsemisvastutust – rahva poolt valitud seadusandjatel ning nende poolt ametisse nimetatud ministritel. Riigielu mistahes küsimustes tuli just neil rahva nimel otsused langetada ja nende otsuste eest ka vastutada. Neil oli ühine nimetaja, tolles ajas eriti sügava tähendusega.

Me tõdesime üleskutses, et meie tegevuse kronoloogia on ajaloo annaalides küll kuigivõrd kirjas, kuid seal puudub selle inimlik, intiimne pool. Peale meie endi ei tea ju keegi, mida me siis mõtlesime, mida lootsime, mida kartsime, mida tahtsime saavutada. Nii said üleskutsega kõik ettepaneku mõelda end aega kaks-kümmend aastat tagasi ja meenutada, mis siis tegelikult sündis,

kes olid meie kõrval ja millega nad meile meelde on jäänud, kuidas vaatame oma toonasele tööle täna. Me olime veendunud, et ajaloo uurijaid huvitab kogu uuem ärkamisaeg, põnev, sündmusterohke ja emotsioonirikas, nagu ta oli, ning järelikult on sellest vähe, kui meenutada ainult aastaid 1990–92. Ka ootasime igalt kirjutajalt, mis juhtus temaga neil aastatel, kui rahvas poliitikasse hakkas minema, ning kuidas kulges tema tee Toompea lossi istungisaali või ministritoolile või kõrgesse riigiametisse.

Mai Kolossova, Lehte Hainsalu, Jüri Rätsep

Me ei saatnud seda üleskutset siiski mitte kõigile Ülemnõukogu liikmetele. Me mäletame liigagi hästi, kuidas Toompeal suhtusid Eesti iseseisvuse taastamise mitte-eestlased. Suures enamuses internatsid, nagu rahvasuus tollal kutsuti impeeriumimeelse Interliikumise tegelasi, ei tahtnud nad ju kuuldagi iseseisvast Eesti Vabariigist. Ja meil ei olnud küll mingit usku, et nad on paarkümmend aastat hiljem nõus kaarte avama ja paljastama instantsid, kust nende tegevust suunati, ning ka persoonid, kes seda tegid.

Märke selle kohta, et nad ei tegutsenud sugugi omapäi, on ju piisavalt, kui meenutada samaaegseid aktsioone Tallinnas ja Riias 15. mail 1990 või siis veriseid sündmusi Vilniuses ning Riias jaanuaris 1991. Ja juba ammu puhutud poliitilist udu, et kõikjal oldi väljas *za ravnõje prava*, me selle mälestusteraamatu kohal näha ei tahtnud.

Aga et intreid nende tõelise ideoloogiaga koguteoses "Mitme tule vahel" üldse ei ole, on kahju nii Lehtel kui minul. Neid maha vaikides on väga raske mõista, kui plahvatusohtlik oli olukord Eestis aastatel 1988–91. Intrite kui reaalse poliitilise jõuga tuli sel ajal ikka väga tõsiselt arvestada. Nad kirjutasid nii ennast ajalukku – meeldigu see siis meile või mitte! – ja pilt, mille too raamat kõnealuselt perioodist loob, on nende võrra kindlasti vaesem. Ja tuhmim muidugi ka.

Kuid 73 Ülemnõukogu liikmele me üleskutse saatsime. Kui kogumik kaante vahele hakkas saama, oli neist kolm juba igavikuteele lahkunud, hoopis rohkem oli aga neid, kes ühel või teisel põhjusel, enamasti küll ajapuudusele viidates teatasid, et nemad kirjutama ei hakka. Oli ka neid, kes lubasid kirjutise saata, kuid lõpuks selle ikkagi saatmata jätsid, kuigi neilt korduvalt küsida tuli, millal see lõpuks laekub. Nii ongi selle raamatu, 20. Augusti Klubi väljaandena ilmunud mälestustekogumiku "Mitme tule vahel" autoritest ülemnõukogulasi 31, Edgar Savisaare Valitsuse ministritest saatsid oma kaastöö seitse, Tiit Vähi Valitsuse ministritest kaks, kusjuures üks neist oli olnud samas ametis ka Savisaare Valitsuses. Kaks autorit on Kadriorust tolle-aegsest Ülemnõukogu Esimehe Kantseleist.

Kogumikus on seega kirjutised neljakümneilt autorilt. Meil kõigil tuli neid mälestusi kirja pannes minevik mõttes taas läbi

elada, kuid et seda tuli teha peaaegu inimpõlve kauguselt, paistis mõnigi seik hoopis teises valguses kui toonaste sündmuste keskel olles. Ja mõnigi ütlemine võis saada teise tähenduse, sest noid päevi meenutades oli meie elukogemus kahe aastakümne võrra rikkam. Arvan, et just see elukogemus pani kui mitte kõiki, siis ometi paljusid meist endalt küsima, kas otsuste üle, mida me langetasime ja lahenduste üle, mida pakkusime, et iseseisev riik areneks ning rahva elujärg paraneks, võime tänapäeval uhked olla või peame mõne oma toonase seisukohavõtu pärast ka meelekibedust tundma. Vastus sellele küsimusele on kindlasti igapähele olemas, ja kuigi enamus jättis selle vaid enda teada, võib arvata, et täielikku üksmeelt neist vastustest otsida ei tasu. Mis teha, ikkagi inimesed, nagu ühes kultusfilmis Juhan Smuuli sõnadega öeldakse. Igaüks oma vooruste ja vigadega, igaüks oma elukäsitluse ning maailmanägemisega, miks me üldse peaksimegi ühtmoodi mõtlema. Kui me niisugustena ka raamatusse oleme jäänud, on raamat aus. Ja kui oleme neist, kes olid meie kõrval, kellega koos me läksime või kellega meie teed ristusid, suutnud kirjutada nii, et neil on mitte ainult nimi, vaid ka selgroog, liha ja veri, pole meil põhjust ei ajaloo ega lugeja ees pilku maha lüüa. Kiretu ja pealiskaudne ülevaade, mis noil aastatel toimunu protokollina järjestaks, mis eriti millegi üle mõtlema ei paneks ja mille Ülemnõukogu istungite stenogramide põhjal võiks vabalt valmis kirjutada ükskõik kes, ka inimene, kes ise Tallinna linna ega Toompea lossi pole mitte uneski näinud, vaevalt kedagi rahuldaks.

Mälestustekogumik „Mitme tule vahel“ sai retsensendilt tunnustuse ja võeti soojalt vastu esitlusel 19. augustil 2011. Järgmisel päeval olime Toompeale kogunenud, et pidulikult tähistada Eesti riikliku iseseisvuse taastamise 20. aastapäeva. Seal aga kuulsime, et 20. Augusti Klubi väljaandena poleks niisugune raamat

tohtinud üldse ilmuda. Ning kaks kolleegi, kellelt olime kaastööd korduvalt palunud, teatasid uhkustundega, kui õigesti nad olid talitanud, kui niisugusesse raamatusse kirjutamata jätsid. Väga raske uskuda, et keegi ühe ööga jõudis 700 lehekülge läbi lugeda, järelikult otsiti kogu raamatule karm hinnang üksikutest lõikudest, mida nimeloend aitas kergesti leida. Aga mõni aeg hiljem sain kirja, milles olid ka alljärgnevad read: *Sinu toimetatud „Mitme tule vahel“ raamatus on mitmeid võitlevaid kirjutisi (Vello Pohla, Heinz Valk, Jaan Lippmaa), mida mina sel kujul avaldanud ei oleks. Minu meelest viivad nad lugejat segadusse, moonutavad sel määral tegelikkust, et oleksid nõudnud kommentaari.*

Kas oskaks keegi öelda, kuidas oleksime pidanud kommenteerima? Meil kahel ei ole ju tõe monopoli, kui see üldse kellelgi on. Neis kolmes kirjutises antakse paari meie kolleegi tegevusele 19. ja 20. augustil üsna negatiivne hinnang, kuid raamatus on mitu kirjutist, milles sama tegevust hoopis vastasmärgiga hinnatakse! Äkki siis mõne arvates tulnuks kommenteerida ka neid? Me oleme Lehte Hainsaluga mitmel korral aru pidanud ja leidnud, et kolme võitlevaks nimetatud kirjutise autorid ei ole mitte midagi välja mõelnud. Keegi ei saa öelda, et seda, millest nad kirjutavad, noil päevil 1991 tegelikult ei toimunudki. Nad annavad toimunule lihtsalt oma hinnangu. Hinnangu mitte toimunus osalenud inimestele, vaid nende inimeste tegevusele! Aga õigus anda oma hinnang ja seda ka vabalt levitada peaks ju olema meil kõigil, kui Eesti Vabariigi põhiseaduse 45. paragrahv ikka veel jõus on. Ei osanud oodata, et kusagilt võidakse ette heita mõne kirjutise ilma kommentaarita avaldamist, eriti veel sealt, kus kujundatakse meie ajakirjanike noort põlvkonda.

Kõnealuse mälestustekogumiku koostajate-toimetajatena võtsime oma kohuseks anda see raamat trükki heas, loetavas eesti keeles ja vigadeta. Meil polnud mõtteski hakata kellegi seisukohti, arvamusi või hinnanguid korrigeerima, kui neis just faktivigu ei olnud. Kui oli, siis me parandasime need faktivead koos autoriga. Kui leidsime, et autor pole oma mõtet mitte kõige paremini sõnastanud või pole see sõnastus keeliliselt korrektne, pakkusime omalt poolt uue sõnastuse. Ja vaid ühel korral juhtus, et autor jäi siiski oma sõnastuse juurde. Me lugesime kõik kaastööd kahe peale kokku vähemalt kuus korda läbi, aga trükitud raamatut nähes tuli öelda: Oh õudust, ikka näpukad sees – kus täht puudu, kus ülearune! On ka faktivigu, kuid ise oleme neid leidnud õnneks niisuguses kontekstis, kus lugeja taipab kohe, missugune aastaarv või mis kuu seal olema peaks. Aga vead on vead ja kasutan juhust, et meie mõlema nimel nende pärast vabandust paluda.

Kuivõrd me räägime tänasel konverentsil lähiajaloo uurimisest ja kajastamisest, olen seoses kogumikuga "Mitme tule vahel" kohustatud peatuma ühel kahjuks ebameeldival lool. Neljateistkümne selle raamatu autori kas identsed või pisut muudetud algtekstiga mälestused on veel ühes kogumikus, kuid seal täiesti toimetamata kirjutistena. See kogumik, "Vundamendi taastamine iseseisvale riigile" ilmus mullu CD-plaadil. Ilmus osaliselt ka 20. Augusti Klubi poolt hüvitatuna, paraku ei suudetud mõttetut dubleerimist ära hoida, kuigi klubi seda teha püüdis. Mälestused pidid ilmuma päris omaette raamatuna, "Vundamendi taastamine iseseisvale riigile" pidi keskenduma hoopis ülevaatele Ülemnõukogust ja selle tegevusest. Kahjuks ei saa me sealt ka mingit tõsiseltvõetavat ülevaadet. Keeletoimetajal, kes seda kogumikku pole seni paraku näinudki, tuleks selles teha mitusada parandust, aga neile lisaks on tõsiseid faktivigu kaugelt üle saja. Koostaja ning toimetaja on neist vigadest teadlikud juba kevadest saadik. "Vundamendi taastamine iseseisvale riigile" on praegu CD-na viies eksemplaris TÜ raamatukogus, kahes eksemplaris Rahvusraamatukogus. Kui keegi siinolijatest kavatseb seda allikmaterjalina ise kasutada või kellelegi teisele soovitada, siis võtku küll teadmiseks, et faktitruu ega usaldusväärne see ei ole.

Tundub, et faktid kipuvadki ajas aina odavamaks muutuma. Taasiseseisvumise 20. aastapäevaks tuli seeriast "Eesti ajaloo-päränd" välja nägusalt kujundatud meenemünt. Selle autentsus-sertifikaadi tagaküljel on pika teksti lõpus aga niisugused laused: *19. augustil üritasid vanameelsed Moskvas riiki pöörata. Kui nende tankid päev hiljem Eesti piiri ületasid, ei ületanud nad enam separatistliku liiduvabariigi piiri, vaid iseseisva riigi oma.* Tegelikult ületasid NL soomusmasinad Eesti majanduspiiri juba 19. augusti õhtul kella 8 ajal, kui iseseisvusotsuse vastu-

võtmiseni oli jäänud veel tervelt 27 tundi. Kui palju maksab siis autentsussertifikaadi faktitäpsus?

Mida ikkagi ajaloo ja ajaloolise tööga peale hakata? Üks meie klubiliikmetest on veendunud: *Mis puudutab klubi vastutust ajaloolise töö jäädvustamisel, siis see teema vajab tõepoolest põhimõttelist kokkulepet.*

Mina julgeks nüüd küll öelda: annaks taevas, et niisugust kokkulepet mitte kunagi ei sünniks! Kui inimene pole ühtegi sündmust välja mõelnud ega toimunud midagi ka maha vaikinud, mis-suguse riistapuuga siis mõõta tema kirjutise vastavust ajaloolisele tööle? Nii et lootuse ühes klubis kunagi põhimõtteliselt kokku leppida, kelle lugu on ajalooline tõde ja kelle oma mitte, keda avaldada ja keda mitte, võib küll südamerahuga Eesti Elektri jaama kõrgesse korstnasse kirjutada.

Aga seda loodan küll, et alanud konverents heidab omalt poolt valgust neilegi küsimustele, mille üle kogumik "Mitme tule vahel" paljusid mõtlema pani.

Tänan tähelepanu eest!

Rein Toomla

Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi õppejõud

KUIMITME TULE VAHEL SIIS?

Vaadeldava kogumiku pealkiri – Mitme tule vahel – lausa sunnib küsima, kui ohtlikuks taolist seisundit hinnatakse? Eriti veel poliitikute poolt, kelle elukutse suisa nõuab suutlikkust näha ette rohkem kui üks käik ja oskust hinnata võimalikke tagajärgi. Ära tunda silmapiirile kerkivat ohtu – ka see on võime hinnata tagajärgi. Käesolev ülevaade pühendub just ohtude hindamisele – kuidas viimase Ülemnõukogu liikmed oma meenutustes märkisid ära võimaliku ohu allika ning selle sihtmärgi.

Kogumikus ilmutati kokku 39 artiklit 40 autorilt. Kuid otsides vihjeid või selgeid osundusi ohtudele, langesid nii mõnedki artiklid ja autorid vaatlusest välja. Loomulikult ei ole see nende süü – kogumiku toimetajate eesmärgiks oli koguda mälestusi neist pöördelistest aegadest 1990–1992, ehk siis viimase Ülemnõukogu tegutsemise ajast. Siiski märgivad koostajad eessõnas kahel korral, et kirjutada võiks ka sellistest juhtumistest, mille puhul ohumärgid olid olemas – „mida kartsime“ ja „mis oli ... kõige hirmsam“. Kuid see polnud kohustus ja võib oletada, et nii mõnelgi Ülemnõukogu liikmetest oli enam müllü süüvinud mõni lõbus seik või hoopis peeti oluliseks tänasele lugejale veel kord üle seletada vaidlusi, milles ohumärki polnud võimalik tuvastada.

Minu vaatlusest väljajäänud artikleid oli kokku 13, seega kolmandik kõikidest kirjutajatest. Nendest viis olid Ülemnõukogu liikmed, kelle tähelepanu koondus rohkem sündmuste meenutamisele kui neile hinnangu andmisele või kui hinnang antigi, siis ei olnud see seotud ohu tunnetamisega. Kuus kirjutajat olid ministrid, kes oma mälestustes pöörasid tähelepanu vastava valdkonna probleemidele, milles otsest ohumärki polnud võimalik näha. Seitsmes andis ülevaate Ülemnõukogu ja Ülemnõukogu esimehe kantselei tegevusprobleemidest. Täiesti omaette seisab Ülle Aaskivi – olgu siiski üks autor ka nimeliselt minu poolt esitatud – kõne, mille ta pidas 2006. a augustis Riigikogus toimunud presidendivalimiste ajal ning mis antud kogumikus on pealkirjastatud kui Poliitiline testament.

Edasisele vaatlusele on seega allutatud 26 artiklit ehk 2/3 kogumiku kõikidest kaastöödest – ka nende autorid jäävad minu käsitluses anonüümseteks. Teisiti öelduna – neis artiklites autorid juhtisid tähelepanu probleemidele, mis nende arvates olid Eesti

arengule mingil moel ohuks. See oht on tekstides sõnastatud päris mitmeti, kusjuures otseütlemist on kasutatud üsna harva. Olgu toodud üks näide – „Samas oli see [järeleandlikkus suhetes Eesti vene kogukonnaga ja Venemaaga] oht eesti terviklikkusele“. Enamalt jaolt on sõnastus olnud tunduvalt leebem ning ohumärgi on sellele pannud ainult minupoolne tõlgendus. Esitan ka nende rohkem kaude ütlemiste kohta mõned näited – „... pidime pidevalt arvestama Nõukogude Liidu reaalselt kohalolekut ning ebavõrdsust jõududes...“. Või selline mõttekild – „Kaost, mis oleks tekkinud siis, kui Ülemnõukogu õigusaktide kõrvale oleksid ilmunud veel Eesti Komitee õigusaktid, ei oskaks ette kujutada ka halvimas unenäos.“. Olgu esitatud ka taoline näide – „Tuleb järeldada, et ameeriklased suhtusid enne augustiputši meie pürgimustesse enam kui kahtlevalt.“ Kindlasti lubaksid toodud näited küsida, et mis oht siis nendest väljaütlemistest läbi kumas, aga nii võiks paratamatult vaidlustada ükskõik millise uurija seisukohti. Käesolev käsitus peegeldab minu subjektiivset arvamist, sest paraku on niisuguseid probleemiseadeid objektiivselt esile tuua pea võimatu või vähemasti erakordselt keeruline.

Antud kogumiku tekste lugedes leidsin kokku 50 juhtumit, kus ühe või teise autori mõtteavaldusi oli võimalik minu arusaamade järgi ohumärkideks lugeda. Kui rääkida keskmisest, siis juhtis iga autor oma artiklis mingile ohule tähelepanu kahel korral, tegelikult oli pilt hoopis kirjum. Umbes kolmandik, täpsemalt 8 vaatluse all olnud autorit märkisid ohtu ainult ühel juhul, seevastu üks nägi ohumärke lausa 8 valdkonnas või tegemises. Ülejäänud mahtusid nende kahe äärmuse vahele kahe kuni nelja ohumärgi esiletoomisega.

Kõiki neid viitkümmet juhtumit on võimalik ja koguni vajalik paigutada suurematesse rühmadesse. Kõige lihtsam on eristada ohu allikat ja ohu sihtmärki. Neile kahele tasandile ongi rajatud minu järgnev käsitlus.

President Arnold Rüütel ja emeritprofessor Mati Hint

1. Mida nähti võimaliku ohu allikatena

Olen leidnud, et kui käsitlust mitte väga keeruliseks ajada ja teiselt poolt vältida ka liigset lihtsustatust, on võimalik need juhtumid paigutada seitsmesse gruppi, millele lisandub kaheksandana ohumärkide rühm, kus on sellised äramärkimised, mida kuhugi mujale ei oska panna ning mis seetõttu kannab nimetust MUUD. Olulisemad on muidugi mainitud seitse gruppi ning alljärgnevas loetelus esitan nii klassifikatsiooni, juhtumite hulga ühes või teises grupis, samuti seletan neid ka mõnevõrra lahti.

Olgu märgitud, et ohud on esitatud tähestikulises järjestuses:

1) Eesti Komitee – 10 märkimist

Selle alla on arvatud ka Eesti Kongress. Ülemnõukogu ja Eesti Komitee/Kongressi rivaliteet paistab tugevana isegi paari aastakümne tagant. Arvatavasti ei ole kahtlust, et Eesti Komitee proovis oma kontrolli alla saada Ülemnõukogu ning viimane suhtus sellesse kavaselt enam kui umbusklikult. Kuid tundub, et ka Ülemnõukogu ei suutnud või ei tahtnudki teha Eesti Komiteed oma liitlaseks – nii mõnedeski aspektides oleks see olnud võimalik. Võib arvata, et kui ilmuksid Eesti Komitee liikmete mälestused toonasest ajast, siis neist peegelduks vastu kahtlev või isegi vaenulik hoiak Ülemnõukogu ettevõtmiste suhtes. Kus siin oli võimalik oht? Eesti Komitee käitumist nähti paljuski destruktiiivsena. Kui Ülemnõukogu suures osas nägi iseennast iseseisvuse taastajana, siis paljude rahvasaadikute arvates Eesti Komitee seisukohad sellesama iseseisvuse taastamisel olid liialt radikaalsed, mis lõppkokkuvõttes võisid viia hoopiski okupatsiooni jätkumisele.

2) Eesti poliitika lõhestatus – 6 märkimist

Põhimõtteliselt võiks ju siia alla paigutada ka ülaltoodud vastasseisu – eks olnud Ülemnõukogu ja Eesti Komitee tegevus eesti poliitika erinevad, mitte eriti hästi kokkusobivad osad. Kuid antud juhtudel jälgisin hoopiski muid tahke. Pooled juhtudest kõnelesid erinevatest vastasseisudest Ülemnõukogus – välja arvatud lahkeliidid vene saadikutega, neist tuleb juttu allpool –, sest fraktsioone oli päris palju ning kindlasti ei olnud nad kõikides küsimustes ühel meelel. Teine tahk oli vahekorrad valitsusega. Loomulikult rõhutasid seda rohkem opositsionisaadikud.

Mis oht siin peitus? Peamiselt annab seda siduda demokraatliku valitsemise arenguga – valitsuse käitumist tõlgendati mõnikord kui suundumust autoritaarsusesse.

3) Halb majandusseis – 4 märkimist

Majanduselu halvenemine on tavaliselt alati toonud kaasa meeoleude radikaliseerumise, selle aja Eesti pole mingi erand, ning seda peljati. Põhjuseks nähti nii üleliidulisi probleeme kui ka siinsete majandusjuhtide oskamatus. Siiski võib pidada üllatuslikuks, et rasket majanduslikku olukorda ainult nii vähe märkiti. Võib olla see inflatsioon, mis algas taasiseseisvumisega ja ulatus rahareformini ning kaugemale, on tagantjärele rohkem meelde jäänud.

4) Keskvõimu vastasseis – 6 märkimist

Ei ole väga palju märkimisi, ju siis paljude silmis Moskva keskvalitsuse ettevõtmised ohtu ei kujutanud. Kuid kindlasti oleks keskvoim saanud käituda vägagi radikaalselt ja ettearvamatult. Eestis ei olnud majandusblokaadi nagu Leedus, Eestis polnud ka sellist vägivalda nagu Kaukaasias või Kesk-Aasias. Võib olla oli võimude käitumine Eestis rohkem jälgitav ja lääneriikide hukkamõistu ning sellega kaasnevat toetuse kadumist keskvoim kartis. Võib olla see kartus hoidiski teda ka rohkem vaos – nii et meie poliitikutel vaat et polnudki sügavat põhjust seda massiliselt peljata.

5) Kohalikud impeeriumimeelsed – 11 märkimist

Kõige enam märgitud probleem, mida võisin ohuks ümber nimetada. Sellise sõnastuse – kohalikud impeeriumimeelsed – alla

mahtus mitu erinevat ohuallikat. Nii on viidatud Interliikumisele, on toodud välja Ülemnõukogus tegutsevaid vene fraktsioone tervikuna ning kõige laiemalt viidatud vene kogukonnale Eestis kui impeeriumimeelsele. Eelpool esitatud tekstinäide puudutab just vene kogukonda.

Näha venekeelse elanikkonna poliitilisi rühmitusi võimaliku ohu allikana oli tõepoolest õigustatud – kui silmas pidada nende mõningaid arusaamasid. Võib arvata, et Interliikumise kunagine ettepanek ehitada riigivõimuorganid üles rahvusliku proportsionaalsuse alusel – Ülemnõukogu, valitsuse ja muude esindusorganite kohtadest peab 40% kuuluma venekeelsetele poliitikutele – tekitas eesti poliitilistes ringkondades põhjendatud ärevust. Või teine Interliikumise ettepanek – moodustada neis piirkondades, kus venekeelne elanikkond domineeris, Estljandskaja Sovetskaja Sotsialistitšeskaja Respublika. Ning kui siia juurde lisada nõue vene keele riigikeeleks muutmiseks, siis on ärevus igati arusaadav.

6) Lääneriikide suhtumine – 4 märkimist

Sellesse valdkonda kuuluvaid märkimisi polnud küll palju – ainult neli –, kuid tegemist oli tõepoolest probleemiga, mis võis tekitada ärevust. Mihhail Gorbatšov oli läänemaailmas erakordselt populaarne ning tema ideed nõukogude ühiskonna demokratiseerimiseks sisendasid muusse maailma üsna tugevat optimismi. Selle taustal oli ka loomulik, et negatiivse varjundi omandasid kõik need poliitikad, mis mingilgi moel erinesid Gorbatšovi perestroikast. Baltimaade iseseisvustaotlused olid kindlasti pinnuks silmas keskvõimule ning seda protsessi läänemaailma jaoks serveeriti kui hälvet nõukogude demokratiseerumispoliitikast. Paraku läksid paljud lääneriikide juhtivad poliit-

tikud sellesse lõksu ning muutusid seeläbi võrdlemisi tõrjuvateks Baltimaade avalikkuse mõistmisel. Nende meie poliitikute jaoks, kes oma mälestustest selle probleemi esile tõid, võis muidugi tunduda, et Lääs ei ole enam veendunud, et Eesti 1940. aastal okupeeriti, ja sellega on Eesti määratud igaveseks jääma Venemaa külge.

7) Persoonid – 6 märkimist

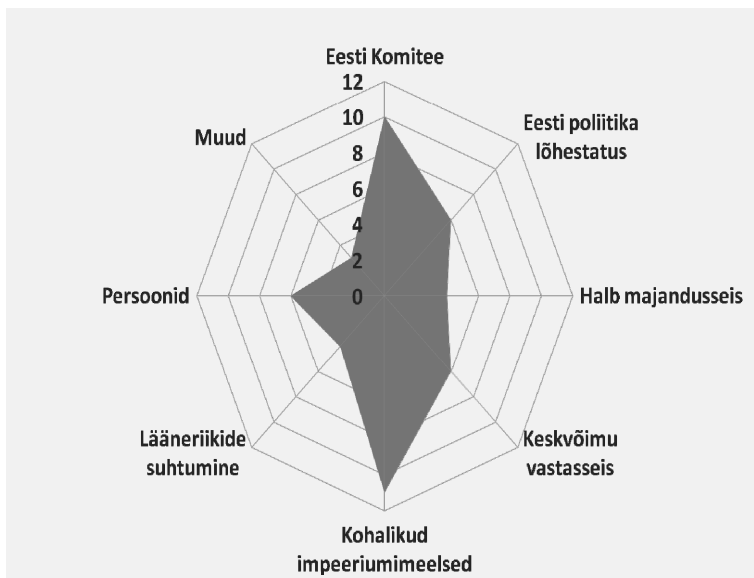
Poliitikategemise käigus ikka põrkuvad kokku sellised huvid, mis võivad kasvada isiklikeks vastuoludeks. Ilmselt pole vajadust neid üle tähtsustada, sest teistsugusel positsioonil olemine ei pruugi kujutada veel ohtu. Kuid seda vastandlikkust tajuti ja meenutustes ollakse veendunud, et äramärgitud isikute tegevus oli probleeme tekitav. Samas võib oletada, et nende persoonide suhtumine mälestuste autoritesse ei pruukinud olla ka kõige soosivam.

Kokku oli võimalik välja tuua 6 persooni, neist kaks venekeelsete saadikute seast. Põhimõtteliselt oleks võinud need viimased paigutada ka kohalike impeeriumimeelsete kategooriasse ja eesti saadikud oleks samamoodi saanud hajutada nii mitme eelpool toodud valdkonna vahel, kuid nimed olid ära mainitud ja nii nad omaette kategooriaks kujunesid.

8) Muud – 3 märkimist

Sellesse jaotusse mahuvad niisugused tähelepanekud, mida hästi ei oleks saanud asetada ühegi ülaltoodud valdkonna alla, samas ei saa väita, et neid kolme juhtumit ühendaks mingi ühine nimetaja, peale kategooria „muud“.

Kuna äramärkimisi oli võimalik jaotada kaheksasse kategooriasse, siis selle visualiseerimiseks on hea võimalus nn tuulteroosi näol. Teaduslikus kirjanduses nimetatakse seda radiaal-diagrammiks.

Joonis 1: Ohumärkide liigitus ja äramärkimiste hulk

Mõni sõna selle käsitluse kokkuvõtteks. Tagantjärgi toonaseid suhtumisi analüüsid on hea tõdeda, et sellised probleemid, mida saab tõlgendada ohumärkidenäol, olid võrdlemisi hajutatud. Enim mainitud – kohalikud impeeriumimeelsed ja Eesti Komitee – leidsid märkimist umbes viiendikul kordadest. Arvatavasti oleks toonane poliitika olnud ka tunduvalt vastandlikum ning seega tõenäoliselt vastuvõtlikum radikaalsetele poliitilistele sammudele, kasvõi vägivallale, kui näiteks Interliikumise osakaal selles analüüsis olnuks üle poole. Niimoodi saab väita arvatavasti ükskõik millise valdkonna kohta. Võib arvata, et sellise ohu

tunnetamine, mis oleks teistest oluliselt tugevam olnud, oleks ulatunud välja ka tänasesse päeva ning vaevalt eesti ühiskonna areng oleks taolisel juhul olnud võrdlemisi rahumeelne.

2. Võimalike ohtude sihtmärgid

Eelpool vaatlesin ma ohuallikaid – nii nagu neid tunnetasid Ülemnõukogu liikmed. Kuid lisaks allikatele on neid ohumärke võimalik analüüsida sihtmärgi alusel – kelle või mille suhtes arvati ohtu ilmnevat? Veidi lihtsustatult saab väita, et võimalikud sihtmärgid asuvad kolmel tasandil – isikud, institutsioonid ja ühiskond tervikuna.

Meenutustes jääb esimene – isikute tasand – kõrvale. Üheski ülevaates ei märgitud ära, et mingil hetkel mingi oht ähvardas mõnda konkreetset isikut, kas siis autorit, tema lähedasi või sõpru ja tuttavaid või ükskõik keda. Seega jagunevad ohumärgid kahe sihtmärgi vahel – kas tunti ohustatuna mingit institutsiooni (lõviosas oli selleks Ülemnõukogu) –, või arvati, et ohuallikast lähtuv kiirus destabiliseerib tervet ühiskonda.

Sihimärk ei olnud tavaliselt kuigi täpselt määratletud. Vaatleme veel kord päris selle ülevaate algul toodud näiteid ohumärkide allika kohta. Nõukogude Liidu kohaloleku näide kõige tõenäolisemalt viitab ühiskonnale kui sihtmärgile – NSVL ei olnud mingil juhul huvitatud Eesti ühiskonna radikaalsest ümberkujundamisest. Näidet Ülemnõukogust ja Eesti Komiteest saab väga selgelt paigutada institutsioonide alla – meenutuste autor nägi ohtu just Ülemnõukogu tegevusele. Kolmas näide ameeriklaste käitumisest on jällegi seostatav ühiskonnaga, mida teatud tingimustel võib tabada oht – lihtsalt oma riiki ei tule.

Päris võrdselt ohumärgid nende kahe tasandi vahel ei jagune, kuid väga suurt erinevust ka ei esine – ühiskonda kui sihtmärki sai tõlgendada 28 juhul ja Ülemnõukogu peeti ohu all olevaks 22 juhul. Huvitavam on aga sihtmärkide jagunemine ohuallikate vahel – mis mida ohustas, vähemasti mälestuste autorite arvates. Esitan sellise jagunemise tabeli kujul:

	Oht ühiskonnale	Oht Ülemnõukogule
Eesti Komitee	6	4
Eesti poliitika lõhestatus	-	6
Halb majandus seis	4	-
Kesk võimu vastasseis	6	-
Kohalikud impeeriumimeelsed	5	6
Lääneriikide suhtumine	4	-
Persoonid	-	6
Muud	3	-

Tabel 1: Ohu tajumise sihtmärkide jagunemine

Kaks valdkonda äratavad suuremat tähelepanu – Eesti Komiteed ja kohalikke impeeriumimeelseid on peetud taolisteks ohuallikateks, mis arvatakse mõjuvat nii ühiskonnale kui ka Ülemnõukogule. Esitan järgnevalt mõned näited – mitte enam tsiteerides, vaid mõtet esile tuues:

1) Eesti Komitee ja oht ühiskonnale:

* üleskutse boikoteerida Ülemnõukogu poolt kavandatud iseseisvusreferendumit,

* Eesti Komitee tegevus taasiseseisvumisotsuse väljatöötamisel ja vastuvõtmisel.

2) Eesti Komitee ja oht Ülemnõukogule:

* arvamus, et Ülemnõukogu poolt vastuvõetud aktid on õigusühised ja halvimal juhul on tegemist rahvusliku reetmisega,

* teravaid vastasseise tekitanud Eesti Kongressi seisukoht, et vaid Eesti Kongress on volitatud ja õiguspädev astuma samme Eesti Vabariigi seadusliku riigivõimu taastamiseks.

3) Kohalikud impeeriumimeelsed ja oht ühiskonnale:

* osa Ülemnõukogu venekeelsetest saadikutest tundis heameelt riigipöördekatsest ning selle taustal ei toetatud Eesti iseseisvust,

* samas oli see [järeleandlikkus suhetes Eesti vene kogukonnaga ja Venemaaga] oht eesti terviklikkusele – see näide oli esitatud ka ülevaate sissejuhatavas osas.

4) Kohalikud impeeriumimeelsed ja oht Ülemnõukogule:

* suurem veelahe oli Ülemnõukogus vene saadikurühmade ja teiselt poolt eestlastest saadikute vahel,

* Ülemnõukogu tegevuse algusperioodi iseloomustavad eriti teravad vastuolud Interrindega, Ülemnõukogu õiguslikule käitumisele ja argumentidele vastati füüsilise jõuga.

Selline ohumärkide jagunemine kahe võimaliku tasandi vahel tundub loogilisena. On arusaadav, et näiteks halba majandusseisu keegi autoritest ei sidunud ohuna Ülemnõukogule, kasvõi näiteks võimalike ümbervalimiste kaudu. Samuti on arusaadav, et näiteks eesti poliitika lõhestatust ei kantud ühiskonna tasandile, vaid võimalike kompromisside otsimine jäi Ülemnõukogu seinte vahele.

Istungi moderaator Indrek Toome

Samavõrd loogilisena tundub ka suhtumine Eesti Komiteesse ja siinsete vene poliitikute tegemistesse. Ülemnõukogu positsioonilt vaadatuna nägi Eesti Komitee iseseisvumisprotsessi hoopis teistsugusena ning arusaadavalt oli see paljudele Ülemnõukogu liikmetele vastuvõetamatu. Kuid rõhutan – arvatavasti on ka Eesti Komitee paljude liikmete suhtumine Ülemnõukogusse samaväärne.

Siinsest vene poliitikast arusaamine on olnud eesti poliitika igavene probleem. On arusaadav, et toona, veel NSV Liidu ülemvõimu ajal, püüdsid siinse venekeelse kogukonna esindajad seista neile koduse ühiskondliku stabiilsuse eest. Selles tähenduses ei suutnud vene poliitikud oma eestlastest kolleege mõista, nende käitumine läks vastuollu eesti poliitikute arusaamadega ja loomulikult tekitas selline vastasseis pingeid nii Ülemnõukogus kui ka ühiskonnas tervikuna.

Need kaks probleemideringi on kandunud ka tänasesse päeva – aeg-ajalt tuletatakse ikka meelde, kumb institutsioon oli see õigem iseseisvuse taastaja ning eesti- ja venekeelse kogukonna poliitilised suhted on mõnikord läinud õige teravaks. Pole ime, et kaks kümnendit tagasi olid need vahekorrad veelgi ärevamad ning niiviisi leidsid äramärkimist vaadeldud meenutustes.

Milline võiks olla hinnang neile mälestustele kui meie poliitilise ajaloo allikatele? Kui oleks olnud võimalus analüüsida kõigi viimase Ülemnõukogu liikmete seisukohti etteantud probleemidesse, oleks saanud tervikliku ja vast ka vastuvaidlematu pildi nüüdsetest suhtumistest toonastesse asjadesse. Praegu on tegemist umbes neljandikuga võimalikust valimist. Kuid ka see annab hinnatavat teavet kaks kümnendit tagasi aset leidnud sündmustest. Meil on alati õigus ja isegi kohustus suhtuda kriitiliselt iga üksiku Ülemnõukogu liikme arusaamadesse, mis ta selles mälestuskogumikus on kirja pannud. Kuid kui võtta kõik meenutused kokku, siis saame küsida – kas selliselt maalitud pilt vastab intuiitiivselt meie arusaamadele toonasest ajast? Tundub, et vastab küll – kõik need probleemid on olemas ka tagasivaates neutraalse pilgu kaudu. Võib olla mõnda toonast

ohtu me tähtsustaks tänapäeval rohkem, mõnda vast ehk vähem, kuid laias laastus võetuna pole ka midagi olulist puudu ega samas pole midagi ülearu. Ilmselt oli paras aeg anda hinnang selleaegsetele sündmustele ja käitumistele – teravamad nurgad olid maha silutud, kuid mitte mälust kustutatud.

Indrek Toome: Toomla on aega nii palju kokku hoidnud, et mul on ettepanek – esitame küsimusi. Ma arvasin, et aega ei jää nii palju, aga jääb. Ja mind teeb ainult üks asi murelikuks seni kui te mõtlete küsimuste peale, et kaks esimest ettekandjat on saanud hakkama sellega, et ei ole joonud vett. Ja mul on tohutult palju pudeleid, ma ei tea, mis ma nendega pärast teen.

Nii. (*viipab Telgmaale*) Ole hea!

Juhan Telgmaa: See on päris ilus pilt, mis sa oled sinna maalunud, aga kas sa need teljed oledki kujundanud sellepärast, et saaks ilus sümmeetriline asi? Nagu loogilisem oleks, et halb majandusseis ja muu oleks võinud vastastelgedel olla ja eesti poliitika lõhestatus ja persoonid oleksid võinud telgede vastasotstes olla.

Rein Toomla: Võiks kindlasti! Seda annaks siin disainida küll ja küll, aga mina võtsin nad tähestiku järjekorras. Siis oleks pidanud seda järjekorda muutma. Aga sulle muidu meeldis see pilt?

Juhan Telgmaa: Muidugi meeldis. Värv on ka ilusti valitud, sobib selle vaibaga ja pudelitega ja Toome pintsakuga, aga tegelikult ma tahtsin sinu käest seda küsida, et kui sina nagu kõrvalseisja lugesid kõike seda värki, kas sul tekkis ka selline mulje, et tegelikult me olime seal Ülemnõukogus koos ikka väga erinevad inimesed, ja kas need hinnangud ja asjad võiks ka sellel põhineda, et seal Ülemnõukogu sees olid inimesed ikka väga erinevalt informeeritud? Kui ma mõtlen ajas tagasi ja kasvõi

sedasama raamatut lugedes näen, millest teised on kirjutanud, siis ma saan aru, et kurat, ikka jube vähe teadsin sellest, mis seal tegelikult toimus.

Juhan Telgmaa ootab vastust

Rein Toomla: Nojah! Sina, Juhan, saad seda niimoodi püstitada, aga minusugune ei saa. Minusugune peab lähtuma sellest, või vähemalt võtma selle eelduseks, et kõigi Ülemnõukogu liikmete kasutada oli võrdne informatsioon või enam-vähem võrdne informatsioon. Sest minusugune ei saa ütelda seda, et noh, 15 Ülemnõukogu liiget olid kergelt ... Kindlasti ei olnud informatsioon ühesugune, aga kas see sellest kogumikust ka välja tuleb? Ei tule! See on tugevas seoses kogumiku toimetajate filosoofiaga – kui toimetajad oleksid pannud ikka uskumatult ranged raamid, siis sellest 40st autorist oleks võibolla jäänud kümmekond alles, ülejäänud oleksid loobunud. Praegu lasti inimestel ju kirjutada seda, mida nad arvasid mäletavat. Ja mõnda asja ka mäletati, eks ole. Aga kirjutatu alusel on kaunis keeruline hinnata ühe või teise Ülemnõukogu liikme informeeritust.

Indrek Toome: Aitäh!

Mati Hint, palun!

Mati Hint: Eesti Komitee on suhteliselt sageli märgitud ohuna, Eesti poliitika lõhestatus seevastu mitte. Minu arvates on need kaks asja väga suures vastuolus ja see näitab, et üks küsimus ainult, mida peeti ohuks, ei anna objektiivset pilti, mida peeti ohuks. Aitäh!

Rein Toomla: Jah, eks ta võib niimoodi olla muidugi, sest lõppkokkuvõttes annab siin ju kokku panna asju veelgi. See, mida mina olen seal nimetanud „kohalikud impeeriumimeelsed“, lõppkokkuvõttes see ju on ka üks osa Eesti poliitikast. Nii et neid annaks panna kokku, aga siis tuleks see pilt võibolla ehk liialt lihtne, ja siis ma oletan, et paljud tahaksid teada seda, kas seal veel sisemist jaotust teha ei annaks. Ma proovisin just seda vältida. Eks Eesti poliitika lõhestatus ja persoonid käivad ka ju koos, nii et muidugi on siin üsna palju kunstlikkust

Indrek Toome: Vello Pohla!

Vello Pohla: Lugupeetud ettekandja, mul on üks tähenärijalik küsimus. Kas termin, mida te mainisite – Tema Ise, tituleerides sellega Edgar Savisaart –, on teaduslik termin või on see teie subjektiivne termin?

(naer saalis)

Rein Toomla: Noh, ütleme niimoodi, nagu üks mu vana kamraad armastas ütelda, et iga nali ei peagi välja tulema.

Indrek Toome: Kena!

Tiit Made!

Tiit Made: Need ohud on kenasti välja toodud, mis meie peade kohal seal olid. Kas teile jäi seda raamatut lugedes niisugune

mulje – või kas sealt on üldse võimalik niisugune mulje välja lugeda – et need ohud, mis meie kohal olid, mõjutasid kuidagi iseseisvuse taastamise kontseptsiooni ja konteksti, mis lõpuks vastu võeti?

Tiit Made

Rein Toomla: Ei, seda kindlasti mitte! Siin on võibolla paar põhjust, mida saaks kasutada seletamisel. Ärgem unustagem siiski, et 20 aastat on möödas. Kui võtta samad probleemid aluseks toonasest ajakirjandusest, ma kujutan ette, et see pilt tuleks mõnevõrra teistsugune. Aga miks seda nii tõsiselt ei võetud? Ma ei julgeks küll ütelda, et nüüd kõikides artiklites, kuid väga paljudes artiklites rõhutati, et vastavad otsused olid ju olemas, see alus oli ju olemas. Ükskõik, millele siin annab nüüd viidata, kas annab viidata – millal see oli, kas see oli 2. detsember 89, see kõikide tasandite rahvasaadikute...oli ta 2. detsember vist jah, no see otsus – et sellele viidati. Ja siis loomulikult just Ülemnõukogu liikmed viitasid sellele, mida nad olid lubanud. Et nad valimiskampaania käigus olidki lubanud, need jõud, kes neid toetasid või kes neid üles seadsid, juba need olid lubanud. Et see vundament tundus olevat nii tugev, et sellist kahtlust, jah, ei tekkinud. Aga ma mõõnan, et kui võtta nüüd toonane ajakir-

jandus kätte ja vat nendesamade inimeste artiklid, mitte ainult ajakirjanike, aga samade inimeste artiklid ja vaadata, mis siis see hull asi oli.

Indrek Toome: Aitäh! Viimane küsimus Rein Toomlale.

Enn Tupp

Enn Tupp: Mina olin ilmselt üks neist, kes rõhutas seda lääne-riikide suhtumist. Lääne rahulolu Gorbatšovi perestroikaga oli küllalt suur, eriti pärast Berliini müüri langemist. Minu küsimus on niisugune: kas sellest võib järeldada, et rohkem me vaatasime ennast sees ja võitlesime nii-öelda omavahel kui osutasime tähelepanu keskvõimule ja lääneriikide suhtumisele, kuigi sealt olid ohud tegelikult vist suuremad kui me arvata võime?

Rein Toomla: No tundub küll, jah. Kasvõi nende suhete järgi – olulisem oli ikka see, mis meie endi keskel toimub. See, mis idas toimub või mis läänes toimub, jäi vähekesse kõrvalisemaks. Nagu ma ühe mõtte ka enne ütlesin, ju siis oldi veendunud, et – aga jällegi nüüd tagantjärgi! – et Moskva on oma mängu kao-

tanud. Ja noh, läänemaailma suhtes ehk siis oli säilinud niisugune idealistlik arusaam, et lõppkokkuvõttes me kõik ju teadsime, kes ei olnud tunnistanud. Aga mida nad oleksid väga tegelikult ette võtnud? Kas maailm oleks käitunud samamoodi, nagu Kosovos, näiteks? Kosovos ainult kümmekond aastat hiljem, napilt kümmekond aastat hiljem.

Indrek Toome: Aitäh!

Priit Aimla

ajakirjanik, kirjanik-humorist, poliitik

**TULEDE VAHEL ON ETEM
KUI TULE ALL**

Priit Aimla oli koguteost „Mitme tule vahel“ lugedes teinud hulgaliselt väljakirjutusi, mida nüüd konverentsisaaliga jagas, neid peaaegu kommenteerimata. Paraku ei kujunenud nii ka uut tervikut, mida lugejale pakkuda käesolevas raamatus.

Juhan Telgmaa on üsna nõutuks jäänud

Aga sõjaski on joogiaeg . Tiit Made, Arnold Rüütel ja Indrek Toome kohvipausi ajal

Sulev Valner

ajakirjanik, Postimehe reporter

HÄÄL RAHVA SEAST

Austatud veteranid-lohetapjad!

Kes mäletab muusikalist filmi „Evita“, seal mängib Antonio Banderas tegelast, kes jutustab Evita lugu Argentina lähiajaloo ja samas ka osaleb nendes sündmustes ühena rahva seast. Mulle on tundunud, et sarnane rahva seas sündmuste taustal olija, samas vajadusel aktiivse osaleja roll sobib ka iseloomustama seda, kes ma ise kunagi olin neil 80ndate lõpu ja 90ndate alguse pöördelistel aegadel. Noormees rahva seast, üks Lauluväljakult.

Akadeemiline uurimistöö las jääb ajaloolastele, minu tänane jutt

on pigem isiklik-subjektiivne mälu pilt ja sellel tuginev hinnang neile aegadele ja ses mõttes teda päris ettekandeks nimetada oleks ehk liialdus.

Mul on olnud kurb ja kummastav kuulata hilisemat kemplemist vabastaja tiitli pärast savisaarlaste, eestikomiteelaste või ka nende vahel, kes usuvad, et vabaduse tõi eelkõige vaid rahva poole pööranud tippkommunistide tark tegevus.

Eks neil kõigil oli oma roll ja omad kõrghetked, mis reeglina piisavalt hästi välja mängiti. Keegi ei rikkunud õnneks midagi ära. Kohati sõnastasid mõned sündinud rahvajuhid geniaalse tabavusega asju, mida rahvas ise poleks kindlasti osanud nii hästi sõnastada, veel mitte.

Aga hoovus, mille pinnal kõik see nähtav tegevus käis, oli palju sügavam. Olen päris veendunud, et kui ei oleks esile kerkinud just need, siis oleks rahvas leidnud endale teised juhid ja läinud ikkagi samas suunas. Oli kindlasti inimesi, kelle eeldused lubanuks rohkem esile tõusta, aga kes jäidki liidrite selja taha varju, võib ka öelda, et reservi. Peaasi oli ikka ühise unistuse täitumine. Vaevalt sai olla palju neid, kes mõtlesid seejuures mingitele tulevastele ametitele või enda kohale ajaloos.

Olin kindlasti ka üks neist väga paljudest, kelle jaoks ei omanud erilist tähtsust, mis värvi kass on, kes hiiri püüab. Kõik head ettevõtmised alates fosforiidisõjast ja Hirvepargist läbi muinsuskaitse ja Rahvarinde kuni kodanike komiteede ja Ülemnõukogu tegevuse ning isegi EKP uuenemiseni väärtsid toetamist, sest keegi ei teadnud ju täpselt, milline neist võib lõpuks edukaks osutuda või mille tegemata jätmise saada takistuseks.

Iga väike samm normaalsuse poole oli õige samm. Iga inimene,

kes oli siiralt valmis õigel poolel õiget asja ajama, tundus õige inimene, olenemata kellegi varasemast taustast. Peab muidugi ka tunnistama, et kuna olin ise sel ajal väga noor, siis ilmselt ei adunud paljude puhul nende varasemat nõukogudeaegset tegevust sel määral kui seda võisid teada natuke vanemad inimesed.

Üks kõige olulisem põhjus kasutada lauset „Hääl rahva seast“ on aga selles, et olen tõepoolest veendunud, et kogu selle mitme aasta pikkuse vabanemisprotsessi käivitav, suunav ja raamistav jõud oli eesti rahva enda liikumine ja energia.

Mäletan seda laulva revolutsiooni aegset tunnet, mis hilisemas elus sugugi sageli ei kipu korduma – et oled valmis tegema ükskõik mida, et ainult tuleks vabadus. Kui täna polemiseeritakse, et kas Eestis on tekkimas mingi ebamäärase rahulolematuse baasil revolutsiooniline õhustik, siis minu meelest küll kaugeltki midagi sellist praegu õhus ei ole, mida 1988. aasta kevade ja suve tundega võrrelda.

Abikaasa tuleb mulle vahel siinamaani meelde, et detsembris 1988, päeval, kui meie esimene laps sündis, pidi ta üksi haiglasse minema, sest mina olin Tartus mingil Rahvarinde koosolekul. Ja mis eriti hull, ka sel päeval, kui ta lapsega haiglast koju sai, läksin ma õhtul jälle koosolekule.

Ma ei ole tagantjärgi selle üle uhke, et kohati osutus vabadusliikumine justkui perestki tähtsamaks. Samu valikuid tegid vajadusel küllap tuhanded teisedki. Kokkuvõttes oligi see kõigi nende inimeste ühine meelekindlus, mis otsustas, andis kogu protsessile usutavuse ja jõu.

Tahtmata kuidagi vähendada nende julgete inimeste ajaloolist rolli, kes 20. augustil Ülemnõukogus õiget asja ajasid ning iseseisvuse poolt hääletasid, oli see siiski pigem rahva ammuse selge tahte vormistamine selleks valitud rahvaesindajate poolt, mitte mingi eraldi kangelastegu.

Massiline teisiti käitumine saadikute poolt oleks üsna raskesti ette kujutatav, neid valinud rahva üldist meelsust arvestades. Siis oleks see olnud tõeline pettumus ja tähendanud, et rahvas valis ennast esindama valed esindajad.

Sellega ma ei taha fataalselt väita, et kõik oli ette selge ja otsustatud. Ei olnud ja võinuks kindlasti minna ühel või teisel põhjusel teisiti.

Ent kui keegi eestlastest tõesti alles augustis 1991 otsustas, et nüüd tuleks teha midagi Eesti vabaduse jaoks, siis pidi see küll väga hiline ärkamine olema. Neli aastat pärast fosforiidisõda, Hirveparki ja IME ideed, kolm aastat pärast 1988. aasta laulu pidusid, kaks aastat pärast Balti ketti!

Tagantjärei meenutamine tähendab paratamatult lihtsustust, aga tähtis on, et lihtsustus ei hakkaks toimunut moonutama. 20. augustile eelnes mitu aastat algul laulvat, aga hiljem ka üsna vinduvat vabadusvõitlust.

Väidan, et hiljemalt 17. juunil 1988, kui Lauluväljaku täis rahvast esmakordselt legaalse avaliku üritusena sini-must-valgete lippude all ja isamaalauludega saatis inimesi Moskvasse parteikonverentsile Eesti huve kaitsma – nii kummaliselt kui see kõik täna ei kõla, isamaalauludega Moskvasse parteikonverentsile –, pidi igal Eestimaa inimesel, igal eestlasel selge olema, et on „aeg selg sirgu lüüa“, nagu ütlevad Tõnis Mäe kuulsad laulusõnad.

Küllap paljudel eestlastel ei sündinud vabaduse mõte ka mitte alles 1987 või 1988. Pigem ehk lapsepõlves vanaisaga Ameerika Häält kuulates või näiteks mõne künka otsas kujutledes, kuidas siit oleks hea ida poolt tulevale vaenlasele tuld anda.

Veel selgem on 16. novembri 1988 suveräänsusdeklaratsiooni puhul, et see polnud ju kaugeltki toleaege veel puhtalt nomenklatuurse ja üldse mitte vabalt valitud ENSV Ülemnõukogu initsiatiiv. Ülemnõukogu tegi lihtsalt seda, mida rahvas sundis tegema. Ning Arnold Rüütel ei saanudki objektiivselt Moskvas neid otsuseid kaitstes teisiti käituda kui kindlaks jääda, muidu oleks ta koju tagasi jõudes läinud varsti ilmselt sama teed kui seltsimehed Karl Vaino, Bruno Saul ja Viktor Vaht. See ei vähenda sugugi minu lugupidamist tema meeiekindla käitumise suhtes, aga olgem ausad, erilist valikut ju tol hetkel polnudki.

Olles ise 1988nda kevadest peale Rahvarinde Harju piirkonna aktivist, volikogu liige ja lehe Vaba Maa toimetaja, võin julgelt väita, et seegi liikumine läbis nende aastatega eri etapid oma arengus ja ka hilisemas taandarengus.

Mai Kolossova

Ühelt poolt muutusid algul väga ettevaatlikult perestroika toetamisest rääkivad seisukohad aja jooksul aina selgemalt Eesti iseseisvusest rääkivaks. Kui keegi praegu väidab, et Rahvarinne tahtis seda või teist, siis peaks ka vaatama, millisest perioodist täpselt on jutt. 1988. aasta kevadsuve retoorika oligi teistsugune kui näiteks poolteist aastat hiljem, pärast Balti ketti.

Teisalt ei olnud Rahvarinne, ehkki ta nime poolest oli olemas veel ka 90ndate algusaastatel, juba üsna varsti enam seesama kogu rahva liikumine mis alguses.

Olles esimese legaalse vastasorganisatsioonina murdnud EKP lausa seadusesse raiutud ainumonopoli poliitilise organisatsioonina, lahustus märgatav osa Rahvarinde seltskonda varsti erinevatesse tekkivatesse parteidesse. Muuseas, väga paljud ei mäleta, et näiteks Illar Hallaste ja Sirje Endre olid alperioodil väga

aktiivsed rahvarindelased ja alles hiljem said neist Eesti kodanike liikumise aktivistid.

Ning sattusin just värskelt ühe IME ettepaneku aastapäevaks plaanitud loo materjali kogudes rääkima inimesega, kes meenutas, et see oli tol ajal ikka hoopis teine Edgar Savisaar kui teda täna teatakse.

Paljud läksid ka paari aasta möödudes tagasi oma liistude juurde. Tol perioodil ei olnud ma siiski justkui ajakirjanik praeguses mõttes. Kogu aeg käis ju otsimine, kas saab midagi teha, mis aitaks iseseisvust saavutada ja seda siis hoida ja kindlustada. See ei olnud kaugeltki lihtsalt peegeldamine, vaid kõrvalseisja või ühiskonna valvekoera positsioon. Ikka pisut teine lähtepunkt kui ajakirjaniku tööl vabas ühiskonnas.

Veerandsada aastat kogemust ajakirjanikuna on õpetanud, et ühtegi allikat ei tasu alahinnata. Vahel osutuvad need, kes esimesel pilgul ei tundu nii tähtsad, oodatust palju informeeritumaks ja avameelsemaks ning seega paremaks abiks asjade mõistmisel. Samas kui mõni tuntud tähtis ja tore tegelane ei ütle midagi huvitavat või ajab ilmselgelt oma asja.

Raamatus „Mitme tule vahel“ on kogumikuna üsna erineval tasemel kirjutatud osi, aga kes vähegi ise ka midagi mäletab, paneb kildudest pildi kokku. Mulle olid ses mõttes väga huvitavad näiteks Artur Kuznetsovi või Rein Milleri, aga ka Ülo Nugise ja Indrek Toome meenutused. Juba ainuüksi Ülo Nugise meenutuste talletamise pärast on see üks väärtuslik raamat.

Aavo Mölder, Uno Ugandi, Ants Käärma

Natuke kurvastav on, kui lõviosa mõnest napist mälestuste ruumist on kulutatud mitte sündmustiku meenutamisele, vaid klaarimisele, kui valesti ikka ollakse väidetavalt kellegi teise rollist aru saadud. Näiteks mõni mees pühendab kogu jutu sellele, kuidas Eesti Kongress ei omanud iseseisvuse taastamises pea mingit rolli. No kui ei omanud, mis talle siis nii palju aega ja jõudu kulutada!

Kõigile, kes hästi mäletavad EKP peahäälekandjat ajalehte Rahva Häääl – olgu muld talle kerge – on minu jutu pealkiri „Häääl rahva seast“ muidugi ka selle nime parafras.

Kunagi 80ndate keskel tegin Tartus tudengina ühe sellise kirjaga särgi. See ei olnud kindlasti eriti julge tegu. Umbes nagu mõni sini-must-valges värvikombinatsioonis kootud suusamüts või muud taolist, millega siis lubatu piire sai kergelt kombatud.

Mäletan, kuidas üks klassivend läks keskkooli lõpuksamite ajal kooli džempriga, kus oli rinnal kiri USA, ja direktor ähvardas tõsimeeli, et kui ta seda kohe sealsamas seljast ära ei võta, siis kooli ei lõpeta. Võttiski. Oli aasta 1983. Neli-viis aastat hiljem poleks ilmselt enam võtnud.

Minu jaoks oli see kõik üks katkematu protsess vähemalt alates fosforiidiliikumise aegsest maidemonstratsioonist Tartus, kus kandisin isetehtud loosungit „Käed eemale fosforiidist!“, mille eest sain muide oma õppejõult Marju Lauristinilt pisut noomida, et kokku oli ju lepitud aktsioon leebema sõnastusega, et mitte vinti üle keerata. Tahan seejuures rõhutada, et Lauristin oli siis kindlasti ülikoolis üks äärmiselt edumeelne tegelane. Eks siingi avaldus toleaegne nooremate ja pisut vanemate erinev tunnetus, mida juba tohib, mida veel mitte.

Julgus vastu hakata kasvas tasapisi, iga aasta ja kuuga, mõnel pöördelisemal hetkel vast isegi päevadega. Iseseisvust kui imet tuli ehitada sama õrnalt ja hoolikalt nagu tippusportlane valmistub aastaid olümpiavõiduks, kus ühtki sammu ei tohi jätta

juhuse hooleks, sest ka üks rumal viga võib kõik tehtu ära rik-
kuda.

Praegune noor põlvkond, kellele sõna ENSV seostub eelkõige
pisut jantliku teleseriaaliga, kus kommunistid on kõik parajad
tohlakad, kes eriti millegagi hakkama ei saa, ei mõista sageli, et
mida siis ikka karta oli.

Tõepoolest, midagi hullu ju ei juhtunud ka, võib tagantjärele tar-
galt öelda. Aga siis me seda ei teadnud.

Ega tea siiani, keda peab tänama, et kõik nii hästi läks ja ime
sündiski.

Heldur Peterson ei ole kiitusega kitsi

Raul Narits

jurist, PhD, Tartu Ülikooli võrdleva õigusteaduse professor

VABADUS ON TEGU

Mul on väga hea meel esineda tänasel konverentsil ja ma tänan neid inimesi, kes tegid mulle teiega kohtumise võimalikuks.

Tahaksin jagada mõtteid Eesti riiklusest. On ju riiklus see, mis peab tagama kõigile sellel maa-alal elavatele inimestele vabaduse, sätestades seejuures vabaduse juriidilised piirid. Mingil moel haarab riiklus endasse kõike, mis riigis toimub. Sellepärast püüan kuiva juriidikat ilmekustada mõnede olupiltidega eest-

laste elust eri aegadel ja eri näoga vabaduse tingimustes.¹ On ju nii, et teinekord unustame suurte asjade kõrval – näiteks põhiseaduste tegemise kõrval – ära, et Eestimaal on elatud igapäevast elu aastasadu, vaatamata ajaloo tõmbetuultele.

Tavaliselt seostatakse meil põhiseaduse ajalugu 1917. aastaga. See seisukoht vastab tegelikkusele osaliselt. Sisuliselt ulatuvad Eesti põhiseadusliku korra juured kaugesse minevikku.² Eesti sugu rahvad on praegusel Eesti territooriumil elanud sajandeid. Seoses nii oma majandusliku, sotsiaalse ja vaimse arenguga kui ka võitluses võõrastega kujunes neil oma ühiskondlik-poliitiline põhikord. XIII sajandiks olid selle piirjooned küllalt hästi kindlaks tehtavad. Tolleaegne Eesti koosnes kaheksast väikesest maariigist. Neil igaühel oli oma maa-ala, oma rahvas ja oma võimukorraldus. Igas maariigis olid tähtsamateks võimuorganiteks sõjavõimelistest meestest koosnev rahvakoosolek ja täitevorganina tegutsev kollegiaalne vanematekogu. Kõik maariigid olid üksteisega lõdvas liidus, mille ühise organina tegutses igal aastal Lõuna-Harjumaal (Raikkülas) kokku astuv kõigi maade saadikutest koosnev kogu. Kuni ümberkaudsed vaenlased ründasid eestlasi lahus ja üksikult, suutsid eestlased neile vastu panna. XIII sajandi esimesel poolel osutusid eestlased aga rünnatavaks üheaegselt pea igast ilmakaarest. Ühisrännakule ei suutnud maariigid vastu seista ning üksteise järel alistuti sissetungijatele. Nii saabus Eestis riigiõiguslikult uus ajastu, mis kestis 700 aastat. Kuid just muinasaja lõpuks oli meie ühiskond kihistunud ülikuteks, vabadeks talupoegadeks ja orjadeks³ ja seega tekkinud olulised eeldused omariikluse kujunemiseks.

¹ Olukillud on võetud raamatusarjadest „Eesti mõttelugu“ ja „Eesti lugu“.

² J. Uluots. Eesti muistsest riiklikust ja ühiskondlikust korrast. – J. Uluots. Seaduse süünd. Tartu: Ilmamaa 2004, lk 33 jj.

³ S. Zettenberg. Eesti ajalugu. Tänapäev 2009, lk 18.

Oma riiki aga ei sündinud. Uute olude iseloomustamiseks tuleks hoopis öelda, et Eesti üksikute maa-alade ülemvalitsejateks olid Eestist eemal asuvad võimukandjad. Paavst ja Saksa keiser (XIII–XVI saj), Taani kuningas (XIII–XIV saj), Saksa ordu kõrgmeister (XIII–XVI saj), Poola, Taani ja Rootsi kuningad (XVI–XVIII saj) ning lõpuks Vene keiser (XVIII saj – 1917. a).

Samas ei kadunud võõrastele alistumisega poliitiline põhikord, mis oli kujunenud Muinas-Eestis. See hargnes uutes oludes omavalitsuslikeks ühikuteks, mis katsid tiheda võrguna kogu maa-ala. Sel viisil alistumine võõraile tõi Eesti poliitilisse põhikorda dualismi ühelt poolt kaugete ülemvalitsejate ning nende kohalike esindajate, teiselt poolt kohalike autonoomsete omavalitsuslike asutuste näol. Olgu lisatud, et omavalitsuslikku alget kitsendati tugevasti alles Vene aja lõpuaastakümneil.

Enn Kippel kirjutab Põhjasõja-aegsest Eestist: „Samal ajal millal Rootsi nooruke kuningas oma kodus nõnda rumalasti vallatles, tabas ta suurt ning vägevat riiki, kõige enam aga selle kauget meretagust Eestimaa-nimelist provintsi painav viletsus ja näljahäda ... Aga vaata, siis võttis jumal põldudelt kosutava vihma ning laskis tärganud viljadel põuakuumuses närbuda. Kogu Eestimaa lõhenes ning ta põllud pragunesid siis janust, kuna aga rahva nälgiv suu pöördus kisendades taeva poole. Jaanipäeval hakkas aga äkki sadama, ja siis tuli külma vihma ööd ja päevad, nädalad ja kuud kuni mihkclipäevani lakkamatult järjest, nii et seegi kasin vili, mis pärast maapõuest tärkamist oli jäänud kasvama, mädanes suures ning lainetavas vees. Siis oli leivapuudus Eestimaal nii suur, et nii terved kui ka haiged kerjused ei andnud enam kellelegi rahu. Paljud mehed jätsid siis maha oma naised, naised oma mehed, lapsed oma vanemad. Peaaegu kellelgi polnud siis enam leivapalukest pista nälgivasse suhu, vaid selle asemel raiuti

heinad peeneks, lisati neile sõklaid, küpsetati ja söödi; ka puude ja teiste taimede juured kisti maa seest välja ning sõnajalgadest ja põdrasamblast tehti leiba, et aga hoida enesel hing sees. Loomadele aga anti toiduks kadakaoksi ja pehkinud katuseõlgi.“⁴

Uno Ugandi, Elle Ugandi, Tiiu Kalda, Hillar Kalda

Võõrastele alistumisega oli eestlaste poliitiline iseteadvus suuresti takistatud, kuid ei kustunud kunagi. Vastupidi, ta otsis endale aega, kus ta saaks väljendusvõimaluse, ja niisugune aeg saabus. Kohe pärast Venemaal toimunud Veebruarirevolutsiooni 1917. aastal hakkasid eestlased organiseeruma, et luua vajalik vastukaal kohapeal tekkivatele võõrkeelsetele ja -meelsetele sõjaväeliste nõukogudele, ning astuma samme Eesti maa-ala kohaliku poliitilise korralduse ümberkujundamiseks. Just toda aega on võimalik iseloomustada omariikluse kujunemise aspektist.

Tahaksin peatuda esimestel põhiseaduse loomuga aktidel, täpsemalt käsitleksin kaheksast aktist nelja. 17. märtsil 1917 esitati

⁴ E. Kippel. Kui raudpea tuli. Akadeemia 2008, lk 6.

Vene Ajutisele Valitsusele seaduseelnõu Eesti maa-alade ajutise administratiivse korralduse ja kohaliku omavalitsuse kohta. 26. märtsil 1917 toetas eelnõu mitmekümnetuhandeline eestlaste manifestatsioon Peterburis. Vene Ajutine Valitsus kinnitaski eelnõu – loomulikult seda mitmeti muutes – 30. märtsil, kuid määrused seaduse elluviimiseks anti alles 22. juunil 1917. Selle seaduse ja seda elluviivate määruste alusel kujunes kogu Eesti maaala tema ligikaudsetes etnograafilistes piirides ühes seal asuva rahvaga esmakordselt üheks poliitiliseks korralduseks. 1. juulil võis ülalpool nimetatud seaduse alusel sündinud kõrgeim omavalitsuslik organ – Maapäev – kokku tulla. Ent riigivõimu poliitilisest korraldusest polnud dualism kuhugi kadunud. Nimelt teostas koos Maapäevaga kohalikku valitsemist Vene Ajutise Valitsuse kubermangukomissar koos oma abidega.

25. oktoobril 1917 toimus Venemaal riigipööre ja kogu hiigelriik vajus kaosesse. Nendes tingimustes võttis Eesti poliitilise saatuse otsustamise enda kätte Eesti Maapäev. 28. novembril 1917 sündis „Maanõukogu otsus kõrgemast võimust“. See on Eesti riigi loomise akt, ühtlasi esimene eelkonstitutsiooniline akt. Lõppes riigiõiguslik dualism ja autonoomsest omavalitsuslikust korraldusest sai riik.

Eesti riigi teiseks põhiseadust loovaks aktiks sai Vanematekogu⁵ 19. veebruari 1918. a otsus Päästekomitee loomise kohta. Meenu tan, et komitee liikmeteks valiti Konstantin Päts, Jüri Vilms ja Konstantin Konik. Eesti riigi sisemise korra paremaks määratlemiseks leidis Vanematekogu vajaliku olevat avaldada 24. veebruaril 1918 eriti pidulik dokument „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“. Tegemist oli järjekorras kolmanda eelkonstitutsioonilise

⁵ Vanematekogu oli Maapäeva organ.

aktiga, milles Eesti riik proklameeritakse demokraatlikuks vabariigiks. Neljandaks Eesti riiklikku põhikorda korraldavaks aktiks võib pidada Päästekomitee päevakäsku nr 5, mis tehti teatavaks samuti 24. veebruaril 1918 ja millega määrati Eesti esimene ajutine valitsus ja selle koosseis. Päästekomitee aeg oli läbi saanud.

Need ja järgnenud riigiõiguslikud arengud viisid Eesti riigi esimese põhiseaduseni 1920. aastal. Nimelt 15. juunil 1920 võttis Asutava Kogu üldkoosolek vastu Eesti Vabariigi põhiseaduse, mis jõustus 21. detsembril 1920.⁶ Sellest ajast on Eestil olemas toimiv formaal-juriidiline põhiseadus. Tahaks aga siinkohal lisada, et aeg, kus kõik eespool kirjeldatu toimus, oli paljuski erakorraline. Ka Eestis võttis maad kodusõda. Olud ei lubanud isegi Maanõukogu koosolekuid korralikult pidada. Tegelik iseseisvus võideldi kätte Vabadussõjas.

A. Gailit kirjutab: „See on rügemendi uus täiendus, mõnikümend härmatanud ja tuiskunud meest, kelle enamik pole veel sõda näinud. Mõni kõhetu koolipoiss, kes on rutanud vabatahtlikult rindele ja külmetab nüüd õhukeses palitus ja kingades; mõni talumees jäaranahas jopes ning vanades, lohisevates säärikuis; mõni sulane või pops, kes poolpaljana on tulnud kodust ning lootnud riigi rikkalikule varustusele, kuid, saades vaid poollagunenud püssilogu; mõni näitleja, kes on tulnud otse etenduselt ning pole jõudnud süveneda uude ossa.“⁷

⁶ Asutava Kogu kõige tähtsam ülesanne oli põhiseaduse koostamine. Võis küll kasutada teiste riikide konstitutsioonide eeskujuga, aga neid ei pidanud orjalikult matkima. J. Seljamaa leidis, et Eestisse ei tuleks tekitada mingeid Ameerika või Šveitsi riike, ja avaldas lootust, et Eesti Asutav Kogu loob Eesti pinnale ka Eesti riigi. Vt S. Zettenberg (viide 4), lk 405.

⁷ A. Gailit. Isade maa. Akadeemia 2009, lk 6.

Huvitav ettekanne paneb ikka kuulama

Ajaloolane A. Pajur kirjutab järelsõnas A. Gailiti raamatule: „Peale sõjaliste ja psühholoogiliste tegurite tegi olukorra keerulisemaks asjaolu, et Eesti majandus oli ilmasõja, Vene revolutsiooni ja Saksa okupatsiooni ajal põhjalikult laostatud. Just seetõttu nõuti esialgu, et rahvaväelased tuleksid teenistusse *oma riides ja saabastes, ühes nädala toidumoonaga. Riided ja saapad olgu korralikud. Pesu vähemalt kaks paari. Peale selle võtab iga mees magadiskoti, peapadja, teki ja kaks lina kaasa. Kehvad mehed saavad tarvilikud riided ja pesu kohalikult valla omavalitsuselt. Nädala toidumoonana saavad vastuvõetud mehed sellelt talult või mõisalt, kelle maa peal mehed elavad; linnas linnavalitsuselt. Paraku olid talud, vallad ja linnad vaeseks jäänud ega suutnud neile pandud kohustisi täita.* Ületamatuid raskusi tekitas rahvaväe relvastamine. Kapten Paul Laamann, kes ei suutnud kuskilt leida kuulipildujaid oma soomusrongi tarvis, läks Johan Pitkale oma häda kurtma. „Pitka vaatas mulle tõsiselt

ja karmilt otsa ning avaldas müristades imestust, et mina ei tea kust kuulipildujaid saada? Olin väga piinlikus olukorras, mõttes lasksin peast iga lao ja aida, aga vastust ei leidnud. Pitka astus mulle päris lähedale ja käratas: „Kas teie siis ei tea, KUST relvi saab? Kas vaenlastel on kuulipildujatest puudus? Minge ja tooge nende käest.“⁸

Kuid tulgem tagasi põhiseaduse juurde. Asutava Kogu poolt vastu võetud põhiseaduse iseärasus võrreldes teiste riikide põhiseadustega – ja nimelt iseseisva riigipea puudumine – kutsus juba algusest peale esile soovi muuta põhiseadust. Põhiseaduse eelnõud kukkusid aga 1932. aasta augustis ja 1933. aasta veebruaris rahvahääletustel läbi. 10. novembril 1932 esitati rahvaalgatuse korras Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu, oktoobris 1933 oli see rahvahääletusel ja seekord võeti seadus vastu. Õigusteadlasena on mul siinkohal eriti heameel märkida, et just selle põhiseaduse redaktsiooni kohta ilmusid Eestis esimesed süstemaatilised põhiseaduse kommentaarid, mille autoriteks olid Kohtuministeeriumi nõunikud J. Kaiv ja J. Klesment.⁹ Praeguseks ajaks on meie põhiseaduse kommentaare ilmunud teatavasti kokku kolmel korral, millest viimased ilmusid 2008. aasta detsembris. Kuid nende juurde tuleme pisut hiljem. Eesti riigiehitusse toodi 1933. aasta põhiseadusega uus võimukeskus riigivanema näol, kes tegutses juhtivalt kõigil riigivalitsemise aladel ja kellele kuulus seetõttu riigi kõrgeim valitsemisvõim. Samal ajal omandas rahvas uue ja tähtsa ülesande seda kõrgeima valitsemisvõimu kandjat määrata. „Rohkem kui kunagi viimase 17 aasta jooksul,“ kirjutas J. Uluots, „pidi nüüd iga hääleõiguslik kodanik

⁸ A. Pajur. Järeldõna. Tegu on surematu nagu päike ja tuul. – A. Gailit (viide 8), lk 313–314.

⁹ Eesti Vabariigi põhiseadus. Seletustega ja tähestikulise sisujuhiga varustanud Joh. Kaiv, J. Klesment. Autorite kirjastus. Tallinn 1934.

valvel olema, sest tema tahtest sõltus nüüd riigivanema isik ja seega kogu riigi juhtimine.¹⁰ Kuid muudetud põhiseaduse alusel ei valitud ei Riigikogu ega riigivanemat. Küll on põhjust rääkida hoopis vaikiva ajastu algusest. Nimelt kehtestas riigivanema ülesannetes tegutsev peaminister K. Päts 12. märtsil 1934 kuueks kuuks kaitseseisukorra. Riigikogu nõustus sellega, veel enam, Riigikogu katkestas riigivanema soovil oma tegevuse. Formaalselt kehtis kaitseseisukord kuni 12. septembrini 1939. Aastal 1936 toimunud rahvahääletus kutsus kokku Rahvuskogu, kes otsustas 1937. aasta 18. veebruaril välja töötada uue põhiseaduse. 28. juulil 1937 saigi Eesti endale uue põhiseaduse. Kehtima hakkas see 1. jaanuaril 1938. Uluots annab sellele põhiseadusele kõrge hinnangu, kui ta kirjutab: „Oma formaalselt ulatuselt ületab ta kõik senised põhikorda kujundavad aktid. Oma sisult aga püüab ta kasutada kõiki seniseid Eestis aset leidnud põhikorralisi katseid ja püüdeid, taotledes nende ühendamist ja kokkusulatamist üheks tervikuks.“¹¹

Siinkohal on põhjust märkida, et Rahvuskogu poolt koostatud põhiseaduse vabariigi presidenti käsitleva peatüki lõpust leiame instituudi, mida varasemad põhiseadused ei tunne, nimelt õiguskantsleri instituudi. Instituut seati sisse Skandinaaviamaade eeskujul selleks, et oleks keegi ülemvalvur, kes valvaks selle üle, et riigi ja teiste avalik-õiguslike asutuste tegevus toimuks seaduspäraselt. Toona pandi riigipeale ka seaduslikkuse järelevalve funktsioon. Nii pidi õiguskantsler olema riigipeale heaks kaaslaeks järelevalves õiguskorrast kinnipidamise üle Eestis. Esitaksin kaks olupilti elust toonases Eestis.

¹⁰ J. Uluots. Eesti Vabariigi konstitutsioonilised aktid. – J. Uluots. Seaduse sünd. Tartu: Ilmamaa 2004, lk 296.

¹¹ Samas, lk 297.

A. Kivikas räägib oma romaanis „Murrang“ maareformist Eestis: „Siis aga ärevus tõusis tipuni, sest avati vallamaja kohtutoa uks ja loosid olid ootamas kastis juba võitjaid. Hõigati ette esimene eest, teine lõpust ja nii järjekord läks edasi. Esimene loos, mille võttis Sigaru Veede, oli olnud tühi! Jaagu käsi ei tahtnud kirjutaja käsu pääle minna kasti kuidagi, käis augusuus ära ja tuli vägisi tagasi. „Võtke ükskord ometi!“ sundis kirjutaja. „Ku teass, mihuke see õige on!“. Siis ta pigistas silmad, pikkamisi ta käsi hakkas tulema kastiaugust nähtavale, väike rull paberit näppude vahel. Kähku ta tõstis selle nüüd silmade ligi ja hakkas harutama. Tühi või täis? Saand lõpuks ometi rulli lahti, Jaak pilutas silmad, kuid ei näind midagi. Missind on? Mis see siis silmade ees keerleb nii veidras-ti? Siis ta silmad hakkasid seletama, küll veerlesid ja keerlesid need kriipsukesed, kuid asetused siis päri rahulikult paberile ja näitasid number 5. Tüki aja pärast ta julges siiski kergitada pöidlat ja näidata kirjutajale oma võidunumbrit.“¹²

¹² A. Kivikas. Murrang. Akadeemia 2009, lk 95–96.

A. Jakobson aga räägib romaanis „Vaeste-Patuste alev“ äärelinna elanike muredest majanduskriisi ajal: „Ja siis arutasid need kaks vana, tööga halliks läinud meest kaua madala lopsakalehelise põõsa juures, auravad piibud suus. „Kas teil kah palga juurdeküsimisest midagi kuulda on?“ küsis vana Matvei viimaks. „Me küll sellega enam teha ei taha.“ „Ei meil põle seni keegi iitsanud. Aga jumala tõsi, ega see põle ju enam kellegi palk, see närune kakskümmend viis marka tunnis“, vastas Lüüne. „Kui kõik kopika peal ostan, nagu meil praegu, katsu, kuidas sellega välja tuled.“ „Arusaadav!“ kinnitas Matvei. „Ja praegu on ju iga asi hullupööra kallis. Jumala eest, ei taha enam mõteldagi! Näe, eit tuleb eile turult koju ja räägib, et kartulivakk maksvat juba nelisada marka. Ne-li-sa-da marka! Ja egas kartulid üksi!“ „Kartulid!“ lõi Lüüne käega. Mis siis viga oleks! Ju kartuleid ikka jõuaks kuidagi osta... Aga võta liha, suhkur, heeringad, või, piim ja teised sühuksed asjad kah veel ligi! Kus sa enam endise palgaga läbi saad!“ „Kus sa saad jah! Aga kui nõuda julged, ähvardatakse kohe männiku taha viia: kommunist!“, ohkas Matvei.“¹³

Toona arvasid Eestis paljud, et 1937. aasta põhiseadus peab määrama ja rajama Eesti ühiskondlikku ja riiklikku elu nii lähemas kui ka kaugemas tulevikus. Meie teame, et ajalugu tahtis kahjuks teisiti. Me kaotasime iseseisvuse. Ma ei peatu sellel perioodil, kuid olen sisuliselt nõus president Lennart Meriga, kui ta ühes oma intervjuus vastas küsimusele „Härra president, kuidas on Eestis õnnestunud oma lähimineviku käsitlemine?“ nii: „Riigipeana, kristlasena, kirjanikuna olen kord oma kõnes öelnud, et me võime kõike andestada, kuid ei tohi midagi unustada.“ Ja veel: „Lähimineviku käsitlemine Eestis on alles alanud ... Lähimine-

¹³ A. Jakobson. Vaeste-Patuste alev. Akadeemia 2009, lk 23.

vikku all pean silmas Eesti iseseisvuse taastamisele eelnenud aega ... Võib-olla oleme olnud lähiminevikku hinnates liiga leplikud.“¹⁴

Uus ühiskondlik-poliitiline situatsioon kujunes Eestis 1980. aastate keskpaiku ja see oli seotud kommunistliku režiimi krahhiga NSV Liidus ja Ida-Euroopas. Tee taasiseseisvumisele oli mõneti analoogiline iseseisvumisega XX sajandi kahekümnendatel aastatel. Nimelt leiame me ka sellest ajast põhiseaduslikke akte (mitte siis eelpõhiseaduslikke akte, sest Eesti riik eksisteeris vaatamata okupatsioonile *de jure*). Sümboolne on, et esimese sellise aktiga kuulutati ajalooliselt kujunenud sinimustvalge värvikombinatsioon eesti rahvusvärvideks ning rukkilill ja suitsupääsuke eesti rahvussümboliteks. Selliselt ühendati riik ja rahvas, riiklikud ja rahvussümbolid. Sellist riigi ja rahva ühendamise taktikat kasutati taasiseseisvumise käigus korduvalt. 3. märtsil 1991 toimunud referendumil, millest võttis osa 82,86% hääleõiguslikest kodanikest, andis küsimusele „Kas Teie tahate Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse ja sõltumatuse taastamist?“ jaatava vastuse 77,83%. Põhiseaduse väljatöötamiseks moodustati Põhiseaduse Assamblee. Assamblee moodustasid Eesti Kongressi ja Ülemnõukogu esindajad pariteetsetel alustel. Assamblee esitatud põhiseaduse kiitis heaks Ülemnõukogu 20. aprillil 1992 ja otsustas panna selle rahvahääletusele, mis toimus 28. juunil 1992. Põhiseaduse eelnõu poolt andis oma hääle 407 867 kodanikku, vastu oli 36 147 kodanikku. Algas uus epohh Eesti riigi ja tema põhiseadusliku korra ajaloos.

¹⁴ Ajalugu ei kordu, selle vead korduvad. L. Meri intervjuu Risto Lindstedtile. – L. Meri. Poliitiline testament. Tartu: Ilmamaa 2007, lk 117, 118.

Samal 1992. aastal on ajakirjanik Peeter Tulvistelt küsinud: „On elu halvem või parem, alati on neid, kes küsivad: „Miks ma pean seda kõike läbi elama? Mis on selle mõte?“ Kas psühholoogid on vastamiseks valmis?“ „Mõistatuse lahendus on lihtne,“ vastas P. Tulviste. „Inimese elu ise ongi mõte ja ülim väärtus. Loosungitest hoolimata ei olnud inimene nõukogude süsteemis väärtus. Pidi ju elama mingi justnagu suurema eesmärgi nimel. Too mõttelaad mõjutab meid ikka veel. Tegelikult on väärtus inimese igapäevaelu, töö, sõbrad, perekond. Pole sugugi vaja, et kõigil oleks ühine suur siht, mille poole püüelda. Ideaaliks on, et igaüks võiks elada just omaenese kordumatut elu. Sellest piisab.“¹⁵

Nii nagu see mandrieuroopalikus õiguskultuuris alati on olnud, saab õiguskorrast arusaamine, õiguskorrast tunnetusulatuse loomine alguse põhiseaduses sätestatu mõistmisest. Korra juba mainitud 1934. aasta põhiseaduse kommentaatorid J. Kaiv ja J. Klesment kirjutasid kommentaaride eessõnas: „[K]äesoleva väljaande ülesandeks ei ole meie riigikorra kriitika, selle eesmärgiks on vaid selgitada meie maksva Põhiseaduse eeskirju. Seletused on püütud rajada peamiselt meie senisele praktikale kui ka enam-vähem üldtunnustatud vaadetele.“¹⁶ Järgmised põhiseaduse kommentaarid ilmusid 2002. aastal – sel aastal sai meie kehtiv põhiseadus kümneaastaseks. Kuid juba siis peeti vajalikuks märkida, et Eesti võimalik vastuvõtmine Euroopa Liitu asetab Eesti riikluse uude konstitutsiooniõiguslikku taustsüsteemi. Seega eeldati ka teatud probleemide tekkimist Eesti põhiseadusliku korra ja Euroopa Liidu õiguse vastuoludeta koostoimega seoses, kuid samas ei vastustatud integratsiooni-protsessi objektiivset loomust.

¹⁵ P. Tulviste. Rektoriiraamat. Artikleid, sõnavõtte, intervjuusid. Tartu Ülikooli Kirjastus 1998, lk 81.

¹⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus. Seletustega ja ... (viide 10), eessõna.

Kodu-uuriija Uno Ojala ja ajaloohuviline Agu-Üllar Kull

2003. aastal, kui praegune president T.-H. Ilves töötas veel euro-parlamendis, kirjutas ta ühes oma artiklis nii: „Kui tahate olla koos meiega, teatas Euroopa, siis saage sellisteks nagu meie. See oli pakkumine, millest oli raske keelduda. Euroopa Liidu liikmestaatuse-prääniku järele joostes pidid parlamendid ja valitsused ületama palju ületamatuina tundunud raskusi ning ajuti taluma ka äraütlemise ja mittetunnustamise piitsahoope. See isekoloniseerumise protsess – riigid võtsid vabatahtlikult omaks Euroopa Liidu seadused ja tavad – sarnases paljuski protsessiga, mille tegi vabatahtlikult läänestudes läbi kirjaoskamatu ja õigus-süsteemita paganlik Ida-Euroopa XIII sajandil, kui linnad võtsid omaks Lübecki või Magdeburgi õiguse, pääsedes seeläbi sellis-tesse kaubandusühingutesse nagu näiteks Hansaliit.“¹⁷

¹⁷ T.-H. Ilves. Suur laienemine ja suur Euroopa müür. – Riigikogu Toimetised 2003 (7), lk 29.

Nüüd oleme meiegi Euroopa Liidu liikmesriik. 2003. aasta 14. septembril otsustas Eesti rahvas rahvahääletusel nii Euroopa Liitu astumise kui ka põhiseaduse täiendamise poolt. Eesti liitumine Euroopa Liiduga poleks saanud õiguspäraselt toimuda, ilma et oleks täiendatud põhiseadust. Tekkis olukord, kus Eesti kuulumisel Euroopa Liitu kohaldatakse küll Eesti Vabariigi põhiseadust, kuid arvestades seejuures liitumislepingust tulenevaid õigusi ja kohustusi. Liitumislepingu jõustudes kohustus Eesti Euroopa Liiduga ühinemise päevast rakendada mitte ainult Euroopa Liidu esmast õigust, vaid kogu Euroopa Liidu kehtivat õigustikku (*acquis communautaire*) liitumislepingus sätestatud ulatuses ja tingimustel. See sunnib küsima, et mitu õiguskorda meil siis on. Kas on neid õiguskordasid kaks: riigisisene õigus ja Euroopa Liidu õigus, või siis ainult üks ühenduste õigus, mille üheks osaks on ka Eesti õiguskord? Kuid küsimusi võib esitada teisigi. Näiteks, milline lahendus tuleb leida olukorrale, kus Eesti Vabariigi põhiseadus ei vasta Euroopa Liidu õigusele? Mida teha siis, kui riigisisene ja samas Euroopa Liidu õigusega vastuolus olev õigus on vastuolus meie enda põhiseadusega? Aga ehk võiks küsida lihtsamalt: kas on olemas olukordi, kus meie põhiseadus jääb alati ülimaks õiguse allikaks? Millised on Euroopa Liidu õiguse esmasuse piirid?

Selliseid küsimusi esitasid endale ka põhiseaduse kommentaaride autorid. Nende küsimuste püstitamise juriidiline alus sisaldub Eesti Vabariigi põhiseaduse täiendamise seaduse¹⁸ (PSTS) §-s 1: „Eesti võib kuuluda Euroopa Liitu, lähtudes Eesti Vabariigi põhiseaduse aluspõhimõtetest.“ PSTS, viidates põhiseaduse aluspõhimõtetele, räägib nendest kui põhimõtetest, mida ei saa kunagi – ka mitte Euroopa Liitu kuulumisel – ohvriks

¹⁸ RT I 2003, 63, 429.

tuua. Ja kuigi aluspõhimõte kuulub määratlemata õigusmõistete hulka, on just aluspõhimõtetel määrav osa tänasel päeval nii põhiseadusest arusaamisel kui ka Eesti põhiseadusliku korra ja Euroopa Liidu õiguse vahekorra hindamisel tervikuna. Nii on meie õiguskord diskursuse situatsioonis Euroopaga. Eesti riiklus ongi pärast liitumist Euroopa Liiduga uues taustsüsteemis. Riigiõiguslikud aspektid ise on aga esindatud tagasihoidlikus mahus. Nad on koondatud PSTS nelja paragrahvi. Põhiseaduse põhiteksti sätteid ise pole muutunud sõnastuslikult. Olen seisukohal, et vaatamata PSTS sätete napisõnalisusele on nendega hõlmatud Euroopa Liiduga liitumise eelsed ja järgsed tuumküsimused.

Lõpetuseks peatuksingi põhiseaduse aluspõhimõtetel kui Eesti riigi Euroopa Liitu kuulumise tingimusel. Lähtepunktiks nende mõtestamisel peaks olema PSTS § 1 sõnastus, millele äsja viitasin. Sellest saab teha järelduse, et aluspõhimõtted on siduvad Eestile ja mitte Euroopa Liidule. Üldine järeldus aga kõlaks nii: Eesti ei saa kuuluda Euroopa Liitu, kui see teeb olematuks Eesti põhiseaduse aluspõhimõtete toimimise või ohustab nende toimi-

mist. Sellepärast on üsna tabav nimetada seda paragrahvi ka põhiseaduse kaitseklausliks, miks mitte aga ka meie riikluse kaitseklausliks. Ma lisaksin, et ei PSTS eelnõu tekstis ega ka selle seletuskirjas ei mainitud aluspõhimõtteid. Sellekohane ettepanek tehti alles eelnõu teiseks lugemiseks ja siin oli initsiaatoriks toonane õiguskantsler A. Jõks. Tõsi, põhiseaduskomisjon kohendas õiguskantsleri esitatud ettepanekut.¹⁹

Mis võiksid siis olla need põhiseaduse aluspõhimõtted, mille kestmine on meile olemuslikult tähtis ning mille kestmine on samas vajalik tingimus kuulumisel Euroopa Liitu?

Õigusdoktor H. Schneider leiab õigustatult, et „põhiseaduse aluspõhimõtted“ on selline kategooria, mille päris kodu on põhiseaduse preambul. Kuna preambul ei ole põhiseaduse jaoks mitte ripats, lihvitud sõnastusega kaunistus, vaid kogu põhiseadust integreeriv tuumik, regulatiivne tuumik, siis muutub aluspõhimõtete kategooria seda olulisemaks. Mida suurem on preambuli sätete üldistusaste, seda laiem on selle integreeriv roll ja sisuline kontroll põhiseaduse ülejäanud sätete üle. Kuid aluspõhimõtete sisu ei piirdu ainult preambulis nimetatud ideede, väärtuste ja tõekspidamistega. Viitasin juba meie esimeste põhiseaduste sünniloo juures toimunud debattidele, kus tihti kõlas väljend „meie rahva ajalooline konstitutsioon“, mis tähendas – ja tähendab ka täna – põhiseaduse juurteni jõudmist. Meie esivanemate rikkalike kogemuste, väärtuste ja tõekspidamiste juurde jõudmist, mis on läbi teinud väga pika ja keerulise eluvõitluse praktilise kontrolli ning osutunud paljuski igihaljaks tänaselgi päeval.

¹⁹ R. Narits. Eesti Vabariigi põhiseaduse aluspõhimõtted: olemusest ja leidmise võimalustest. – Riigikogu Toimetised 2009 (20), lk 85.

Austatud kolleegid, alustasin teemat pilguheitmisega ajalukku. Nüüd näeme, et meie ajalugu saadab meid ja on kätketud kehtivasse põhiseadusesse. Samavõrra tuleb arvestada tänapäeva reaalsust ning sellest tulenevat väärtuskogemust. Aluspõhimõtete all tuleb mõista põhiväärtusi, ilma milleta Eesti riik ja põhiseadus kaotaksid oma olemuse.

Head kolleegid, 20. Augusti Klubi liikmed²⁰, meie iseseisvus on meie tegude nägu ning eriti riigi põhiseaduse aluspõhimõtete nägu! Seda vabaduse nägu ei tohi kaotada!

Täna veelkord konverentsi korraldajaid ja soovin meile konverentsipäeva sisukat jätku!

Indrek Toome: Aitäh, Raul Narits. Nüüd on meil veidikene aega, et esitada küsimusi, kui neid on.

Palun, Arnold Rüütel!

Arnold Rüütel: Erakordselt suur tänu teile väga sisutiheda ettekande eest, aga küsimus oleks niisugune, et üha sagedamini – ja rõhutatuna tuntud inimeste, sealhulgas tuntud juristide poolt – on küsimus üleval, et on vaja uus põhiseadus teha. Ja et tuleks sealjuures koguni olla eeskujuks teistele Euroopa Liidu liikmesriikidele tulevase võimaliku Euroopa Ühendriikide osariigi põhiseaduse näol. Mida teie sellest arvate?

²⁰ Siinkohal tahaksin tänada kõiki neid 20. Augusti Klubi liikmeid, kes on aidanud kaasa meie taasiseseisvumise jäädvustamisele kirjasõnas. Paljude trükiste hulgas juhiksin tähelepanu kahele just viimasel ajal ilmunud väärtuslikule allikale. Nendeks on R. Järliku koostatud „Õigusega vabadusele“, Tartu, 2011 ja L. Hainsalu ja R. Järliku koostatud „Mitme tule vahel“, Tartu, 2011, mis oligi õigupoolest ajendiks 29. septembri 2012 lähiajaloo konverentsi korraldamisele. Leian, et nimetatud allikad aitavad meil kõigil mõtestada meie riikliku iseseisvuse taastamist parlamentaarsel teel, sisaldades ühelt poolt riigiõiguslikke dokumente ja teiselt poolt fakte, vaatenurki ja uusi mälestuskilde.

Arnold Rüütel, Tiit Made, Vello Pohla, Enn Tupp ja Mati Hint

Raul Narits: Õigus on alati olnud tegelikkuse peegeldus. Nii on see olnud ja nii see jääb ka tulevikus. Mis tähendab seda, et kui me täna oleme saanud endale õiguse formaalset teed pidi, tänu meie parlamendile, siis juba homsel päeval kuulub midagi sellest õigusest minevikku. Ja nii suurenebki alati distants objektiivse kehtiva õiguse – mis jääb ju ühel ajahetkel paigale, ta on hakanud kehtima – ja edasikasvava elu vahel. Seda vastuolu aitab lahendada ühel vajalikul momendil kindlasti jälle uus õigus. Nii et kindlasti on vaja Eestile millalgi ka uut põhiseadust. Täna sel päeval ma selles nii kindel ei ole, sest me astusime Euroopa Liitu, võttes vastu minu poolt mainitud põhiseaduse täiendamise seaduse, mis lõi meile unikaalse olukorra. Muide, ma vist ei räägi välja suurt saladust, aga ma imestan, kuidas Euroopa Liit meid sellise juriidilise lahendusega enda rüppe võttis, kus me jätsime endale vabaduse Euroopa Liidu liikmes-

riigina saada aru oma põhiseadusest nii, nagu me seda põhiseaduse täiendamise seadusega ütlesime. See on unikaalne lahendus. Me saame oma põhiseadust tõlgendada tänu põhiseaduse täiendamise seadusele ka veel tänasel päeval. Euroopa Stabiilsusmehhanismi arutelu Riigikohtus andis kindlust, et me saame lahendada keerulisi juriidilisi probleeme – sedakorda küll hinnates rahvusvahelise õiguse ja meie põhiseaduse vahekorda – võttes aluseks meie kehtiva põhiseaduse. Aga kindlasti, nii nagu elu näitab, vajab Eesti üha uue tegelikkuse tingimustes – areng on ju paratamatu! – ka uut formaalset põhiseadust.

Indrek Toome: Aitäh!

Ivar Raig.

Ivar Raig: Aitäh! Ma lähen edasi oma küsimusega just sellest, millest lõpetasite, põhiseaduse tõlgendamisest. Teatavasti Riigikohtus 19st kohtunikust 10 tõlgendas, et ESM-leping on põhiseadusega kooskõlas, ja 9 tõlgendas, et ei ole. Ja nüüd ongi küsimus siis selles, et milliseid põhiseaduse aluspõhimõtteid silmas pidades 10 otsustasid, et on kooskõlas, ja milliseid aluspõhimõtteid silmas pidades 9 otsustasid, et ei ole kooskõlas. Kummale poolele kaldub teie arvamus?

Raul Narits: Kindlasti on professor Ivar Raig kursis selle arvamusega, millel on ka minu allkiri ja mis võibolla jõudis Riigikohtu lauale, nii et minu positsioon on ilmselt teil selge. Ma juba ütlesin, et seda küsimust ei vaadanudki Riigikohus mitte selle põhiseaduse täiendamise seaduse §1 valguses. Seda küsimust lahendati mitte Eesti rahvusliku õiguskorra ega Euroopa Liidu õiguskorra raames, vaid – nagu õiguskantsler esitas selle taotluse – see oli rahvusvaheline leping. Nii et seda küsimust ei lahendatud veel üldse selles kontekstis. See on nüüd kõige üldisem vas-

tus. Aga minu jaoks on siin kõige suurem probleem teate milline? Isegi kui tuleb nüüd seesama küsimus seinana ette, et tulebki tõepoolest hakata vaatama meie aluspõhimõtteid ja Euroopa Liidus toimivat, siis meie juristidena ütleme, et see on ju tore, aga selleks ei ole korda. Ja kui ei ole korda, kuidas küsimust läbi vaadata, siis seda küsimust läbi vaadata ei saa. Nii et minu meelest kõige suurem juriidiline takistus selle sisulise küsimuse tekkimisel on hetkel vajaliku korra puudumine. Kord peab tulema.

Ivar Raig: Milline see kord võiks olla? Kas selleks peaks olema põhiseaduskohtu moodustamine?

Ivar Raig, Arvo Junti, Mati Graf

Raul Narits: Institutsioonina eraldi põhiseaduskohtus võibolla meie väikesele riigile läheb liiga kulukaks. Institutsionaalseid lahendusi, kuskohas seda küsimust hakata arutama, ma siin nii ei näeks, küll aga oleks vaja seda korda ennast.

Arvo Junti: Minu küsimus tekkis sinu vastusest härra Rütli küsimusele. Ja kõigepealt ma sedastan, et ma olen samal arvamusel, et meie põhiseadus täna kehtib ja sobib ning ilmselt veel pikka aega. Aga see, millega sa lõpetasid ja mis on meile kõigile teada, Euroopa Liidu aktid on ülimuslikud. Jah, meie põhiseadus kehtib, toimib, aga kui me järjest süvenevasse föderatsiooni liigume, siis Euroopa aktid hakkavad ju ära sööma meie põhiseaduse muid põhimõtteid peale nende aluspõhimõtete. Nii et mingil hetkel võib tekkida olukord – ja praegu kiirenevas föderaliseerumise protsessis võib see hetk saabuda siiski üsna peatselt –, kus tekkib põhiseaduse ja Euroopa Liidu aktide vahel süvenev vastuolu, mis sunnib põhiseaduse kallale minema.

Raul Narits: No see võibolla niivõrd ei olnudki küsimus kui võrd arvamused, aga see on üsna täpne arvamused nendest protsessidest, mis Euroopas toimuvad. Mäletame, et mõned aastad tagasi oli päevakorral küsimus sellest niinimetatud Euroopa Liidu põhiseaduslikust leppest. Meil Tartus toimus õigusteadlaste päev, me olime kutsunud külalisi loomulikult Euroopast, ja suurriikide esindajad, tookord nad olid Prantsusmaalt, kasutasid maru rahulikult sellesama Euroopa Liidu põhiseadusliku leppe tähistamiseks mitte sõna põhiseaduslik lepe, vaid juba konstitutsioon. Kusjuures väikeriigid – ma mäletan, et tookord olid meil külalised Hollandist, nemad loomulikult kasutasid ametlikku terminoloogiat – põhiseaduslik lepe. Kolleegid, kas on vahe, kas sa kasutad ühe Euroopa Liidu akti kohta terminit konstitutsioon, millest me saame aru kui liitriigi või vähemalt konföderatsiooni dokumendist, või põhiseaduslik lepe, mis võibolla räägib mingitest liikumistest selles suunas? Nii et on, mille üle mõelda. Arvo, ma olen sinu mõttekäiguga nõus.

Ivar Raig: Kas ühel hetkel need aluspõhimõtted ei kao ära?

Raul Narits: Ei! Vat see on maru hea küsimus. Seesama riigiõiguslikult väga lühikene põhiseaduse täiendamise seadus koosneb ainult neljast lühikesest paragrahvist, aga mõttelt on ta ju ülisuur. Ja ma ütlen teile, head kolleegid, nii nagu konstitutsioon ei kuulu ainult juristidele, ta kuulub meie rahvale, ta on meie riigi põhiseadus, nii peaks olema diskussioon praegu võimalikult intensiivne nendesamade aluspõhimõtete osas, aluspõhimõtete sisustamise osas, et ühel heal hetkel, kui meil neid tõepoolest vaja läheb, et me ei läheks siis ja sellesama sisutühja paragrahviga, et vat meil on need aluspõhimõtted ees. Meie käest küsitakse, mis need siis on. Seda diskussiooni on Eestis väga vaja.

Indrek Toome: Nii. Kaks viimast küsimust.

Tiit Made.

Tiit Made: Niisiis, austatud ettekandja, te natuke ehmatasite mind oma vastusega Ivar Raigile, nii et mul on püstiseismisega raskusi, aga ma palun teid nüüd, aidake mul tervislik seisukord jälle natuke paremaks. Te nimelt vastasite, et Riigikohus – no ma sain niimoodi aru – teeb otsuseid nagu nõukogude ajal, et kui on vaja, siis paneb põhiseaduse sahtlisse, ei vaata seda ja otsustab nii kuidagi emotsionaalselt, ja kui on vaja, siis ta seda arvestab. Öelge palun, kui sageli paneb Riigikohus põhiseaduse kõrvale ja otsustab olulisi küsimusi nii, et ta põhiseadusest ei lähtu?

Raul Narits: Tundub, et minu vastuse mõte ei ole ilmselt saali jõudnud. Riigikohus, eriti tema põhiseaduslikkuse järelevalve kohtukolleegium, aga niisamuti mitte ükski Eesti kohtuinstants, ma julgen arvata, mitte ükski eesti jurist, aga julgen arvata, et ka mitte ükski õige Eesti kodanik ei pane põhiseadust kunagi kõrvale, kui ta püüab leida vastust mõnele juriidilist tähendust

omavale küsimusele. See on võimatu, seda võimalust lihtsalt ei ole olemas.

Indrek Toome: Viimane küsimus.

Heldur Peterson: Ma tahtsin ka kunagi minna juurat õppima, aga Leo Leesment tegi selgeks, et õigus on ajalooline kateooria.

Heldur Peterson

Raul Narits: Ma ei kuulnud, kes see oli?

Heldur Peterson: Leo Leesment. Aga nüüd küsimus on rohkem semiootiline, rahvaste vahel. Ja siin peaksidki need mõisted olema paigas. Nimelt kas meie põhiseadust on Euroopa jaoks tõlgitud kui *Basic Law* või on tema siis *Constitution*. Näiteks loomakasvatusteaduses jaguneb mõiste *konstitutsioon* akadeemik Kulešovi järgi: tugev, toores. tihke ja õrn. Konditsioon ehk toitumus (ingl.k.- *Condition*) on hoopis teine asi. Need on niisugused ühelt-

poolt kõlalt sarnased – aga teisalt erinevad sünonüümid ja siin peabki neist eraldi igas ainevaldkonnas õigesti aru saama ning õigesti tõlkima. Viimasel ajal on probleeme ka juriidiliste tekstide õige tõlkimise ja tõlgendamisega. Kõigepealt peab olema õigesti tõlgitud, alles siis me saame õigesti tõlgendada. Aitäh!

Raul Narits: See on väga sümpaatne tähelepanu juhtimine õiguse ja keele vahelistele seostele. Õigus ongi üks osa tegelikusest, millele mandrieuroopalikus õiguskultuuris on seadusandja andnud keelelise vormi. Ja nii peabki tegelikult seadusandja väga hästi tabama ära keele kvaliteeti. Seda keelt, milles räägib seadusandja, peab ta tundma perfektselt. Euroopa Liit on pakkunud meile aga – kui mälu mind ei peta, 23 ametliku keelega – keelte paabelit, kus tõlgitakse valdavalt siis ühest keelest tulev tekst edasi kümnetesse keeltesse ja mul on tunne, et kas see ei tekitagi üsna sageli mitmetimõistmist – kergelt öeldes – Euroopa Liidu õiguskorra ja rahvuslike õiguskordade vahel. Aga keeleküsimused on väga tähtsad küsimused.

Indrek Toome: Suur aitäh, Raul Narits!

Me oleme tsipakene lõunavaheajast võtnud aega, aga küsimused ja vastused olid vastastikku väärilised. Tähendab, lõunatada saab nüüd mitmel pool siin Tartu linnas, aga mina soovitaksin minna korrus allapoole, siin on võimalus lõunatada, omal kulul, ja tunni pärast koguneme uuesti saali ning jätkame oma huvitava konverentsiga. Suur aitäh!

Ants Veetõusme

Head konverentsil osalejad! Ma usun, et kõigil on nüüd kõht täis, meel on hea, töötaju suurepärane ning me võime alustada oma konverentsi teise istungiga, kus meil on kavas neli ettekannet ja pärast kaht esimest ettekannet on 15-minutiline kohvipaus. Kui vaadata meie päevakava, on lõpus, kella 16.15 paiku ette nähtud sõnavõttud ja küsimused. Kui on sõnavõttusoove – aga neid on juba ka registreerunud –, siis kohvipausi ajal olge kenad, tulge minu juurde, me paneme teid kirja.

Aga nüüd on mul hea meel anda anda ettekandeks sõna Madis Linnamäele, meie tuntud haridustegelasele. Madis Linnamäe sünonüümiks on Forseliuse Selts, kus räägid üht ja mõtled siis Madis Linnamäge.

Palun! Me oleme hariduse usku.

Madis Linnamägi

haridustegelane, B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse liige

ME OLEME HARIDUSE USKU

Me seisame kahe riigi väraval:
 see üks on pimedus ja teine valgus.
 Me, noored, ootame pilgul säraval:
 nüüd see ligineb: l õ p p ja a l g u s!
 Viimaks ometi!

Gustav Suits (1905)

Avanud mahuka siniste kaantega koguteose „Mitme tule vahel“, mis ilmus aastal 2011, leidsin 40 autorilt *meenutusi, pildistusi, arutlusi ja analüüse* rahva taasärkamise ja Eesti Vabariigi taastamise ajast, tervelt 703 lk enam kui 300 fotoga! Unustasingi ennast

lugema – see on ka minu elu helge aeg, sest vabakondlasena ja koolmeistrina sain perestroika tuultes Eesti haridus- ja kultuurielu taastamisele kaasa aidata. Kogumik andis mulle veenva taaskinnituse, et haridus on tõepoolest ühiskonna alustala.

Maailmas tunti imestust, et eestlased suutsid sovetlikust impeeriumist ilma verd valamata välja tulla, kui seni polnud Ida-Euroopa riikidel õnnestunud mitte ükski katse demokraatia poole liikuda. Olen seda imetlust alates 1991. aastast kogenud Lääne-Euroopas nii õpireiside korraldajana kui Eesti kultuuri ja ühiskonda esitleva interlingvistina. Koole ja haridusseltse külastades selgitasime Laulva revolutsiooni ja Balti keti tähendust, näitasime pilte ja videosid Hirvepargist, Balti ketist, Rahvarindest, öölaulupidudest. Rõhutasime, et eestlased on raamaturahvas tänu haridusele ja koolile.

Juba esimene kaastöö „Tähiseid ja karisid Eesti iseseisvuse taastamise teel“, mille autoriteks on Arnold Rüütel ja Arno Almann, kirjeldab riigimehelikku ja ülimalt läbimõeldud tegevust. Arnold Rüütel oli Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe ametis 1983. aastast, Arno Almann, Tartu VIII Keskkooli (praegu Tartu Forseliuse Gümnaasium XVII sajandil tegutsenud B. G. Forseliuse koolmeistrite seminari asukoha vastas) vilistlane alustas Ülemnõukogu Presiidiumis organisatoorse ja juriidilise tegevusega 1988. aastal. Nad kirjeldavad, kuidas Ülemnõukogu liikmetest, loominguliste liitude ja rahvaliidumiste esindajatest moodustatud seitse töögruppit töötasid läbi kriitilise aktuaalsuse omandanud teemasid riigivõimust Eesti kodakondsuseni. Nende töögruppide õigusloome vormistamiseks kaasati enamikku tollastest tippjuristidest, et Eestile olulisi dokumente juriidiliselt „õigesti“, s.t pseudodemokraatliku Nõukogude Liidu seadustele, määrustele ja direktiividele viidates ette valmistada ja õigel ajal käiku lasta.

20. Augusti Klubi kirjastatud koguteose koostajad Lehte Hainsalu ja Rein Järlik on kirjutama õhutanud inimesi, kes Eesti Vabariigi taastamise protsessis osalenutena suudavad anda objektiivset, hindamatu väärtusega teavet. Suurt selgust tollase juriidilise ja poliitilise valdkonna kohta toob jurist Jüri Rätsep, kes kirjeldab, kui raske oli poliitilisele elule ärganud inimestega (Eesti Komitee, äsjaloodud erakonnad, ...) riiki edasiviivate otsusteni jõuda. Paljude inimeste juures olevat ilmnenu eegotsentrism ja nartsissism, rääkimata loogilise mõtlemise lünklikkusest.

Koguteoses „Mitme tule vahel“ tuleb olulisemate dokumentide koostamisest tihti juttu. 20. Augusti Klubi on 16-leheküljelises brošüüris „Õigusega vabadusele“ (ilmunud samuti aastal 2011) loetlenud kõik Eestis vastu võetud tähtsamad õigusaktid alates 1988. aasta 16. novembri suveräänsusdeklaratsioonist kuni 1992. aasta 9. juuli otsuseni kuulutada välja Riigikogu ja Vabariigi Presidendi valimised. Samast leiab ka 20. augustil 1991 otsuse „Eesti riiklikust iseseisvusest“ poolt hääletanud 69 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikme tähtsamad isikuandmed ja portreefotod. Mõlemas trükises on noortele vajalik alusteave uurimistööks.

„Surm siin või Siberis!“

Me mäletame pöördelistest aastatest Rein Järliku TV-saatesarju „Viiekümnendad“ (kompartei terror) ja „Mõtleme veel“. Ta toob kaastöös „Pöördeline aeg isiklikus vaatenurgas“, lk 351–472, ilmekalt esile kogu selle kirju mosaiigi, mis saadete koostamisega kaasnes. Kui palju vaeva tuli näha, et kompartei ja KGB kontrolli ja tsensuuri all tõde rahvani viia! Stalini-aegset terrorit teades tuli käia lubatu ja keelatu vahel, arvestada vangipõlve võimalusega. Aga lubaja-keelaja võis ise olla kõva kontrolli all ... President Arnold

Rüütel on nii ajakirjanduses kui *vis-à-vis* kirjeldanud korduvaid väljakutseid Moskvasse, kus nii kompartei ja KGB funktsionäärid kui NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi aseesimees keelitasid teda Eestile olulisi dokumente mitte vastu võtma, ähvardades 10-aastase vangistusega jne (Sander Siim „President Rüütel: mind ähvardati kogu aeg“, ajaleht Koit, 15. novembril 2003; ...).

Seda aega, mida Rein Järlikul õnnestus oma saatesarjas näidata, meenutan minagi oma lapsepõlvest. Aastatel 1950–1952 käisin Tehvandi-Mustalätte talust üle soode Vana-Otepää kooli, suviti hoidsin Tehvandile, naabertallu toodud kolhoosi mullikakarja. Tehvandi talul oli üle 30 ha maad, enamasti mägised metsad ja sood, kuid peremees Mihkel istus ikka veel kohvrite otsas – mine tea, millal kulaku teekond Siberisse algab. Ebakindlus kajastus ka minu isa ütluses, kui midagi pahasti läks: „Ah, surm siin või Siberis!“

Eestikeelse kooli 300. aastapäeva tähistamine 1986–1989

Mihhail Gorbatšovi perestroika ja glasnost andsid 1980-ndatel inimeste vaimsele ja rahvuslikule taasärkamisele tuule tiibadesse, osaleti fosforiidisõjas, muinsuskaitseliikumises, Rahvarindes jne. Fosforiidisõda oli aastail 1987–1988 edukas, sest Rebala piirkonna muinsuslikele rikkustele ja põhjaveeprobleemile rõhudes õnnestus meil pääseda 100 000-lisest immigratsioonitulvast.

Laulvas revolutsioonis eesti kultuuri ja vaba isolemise kaitsmisel oli kolmesaja-aastaste rahvakoolide liikumisel väärikas koht muinsuskaitseliikumise, fosforiidisõja ja loomeliitude pleenumi kõrval. Selle vaatlemine aitab Eesti ajaloo tervikpilti luua. Siis avaldus rahva harituse fenomen, millele on hakanud tunnustavalt

viitama ka Euroopa ajaloolased (Klas-Göran Karlsson, Jarmo Virmavirta) – „haridus on väikerahvaste ainus tõeline jõud“.

Eesti rahvakoolide võrk rajati XVII sajandil valgustuspedagoogide, eriti *magister gentium*'i ('rahvaste õpetaja') Jan Amos Komenský (Comenius, 1592–1670) ideedest juhitud Rootsi kuninga-valitsuse, konsistooriumite, haritlaste ja vaimulike koostööna. Jan Amos Comenius, tunnetades universumi olemust, sõnastas oma teostes ühe tunnetamise põhitõde: *Omnes omnia omnino excoli*, 'õpetada kõigile kõike tervikut silmas pidades'. Comeniuse pitsatil on loovust õhutav moto *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*, 'kõik voolaku vabalt, sund olgu asjadest eemal':

Kirjalikke andmeid rahvapedagoogika ja koolide kohta on meil XII sajandist (Eesti kooli ajalugu, 1989), aga eestikeelse rahvakooli algusajaks peetakse aastat 1686, siis hakati teadlikult ka lihtrahvast koolitama. Rootsi ajal jõuti õigele otsusele: rahva emakeeles lugema õpetamine õnnestub kõige paremini oskajate inimeste abiga. Kuid kutselisi koolmeistreid rahvakoolidele ei olnud varem Rootsis ega kusagil mujal Euroopas koolitatud.

Wittenbergi ülikooli kasvandik, Harju-Madiselt pärit Bengt Gottfried Forselius (1660–1688) hakkas 1684. a kihelkondadest kutsutud poisse Tartu kirikuõpetaja Chilian Rauscherti ametimõisas (nüüd Forseliuse park) koolitama. Ta õpetas esimesel aastal koolmeistikandidaate häälikumeetodil lugema ja proovis nende pedagoogivõimeid, teisel aastal said noormehed kutseoskusi harjutada. Nn Forseliuse koolmeistrite seminaris õppis umbes 160 poissi, üksteist esimest koolmeistrit asusid 1686. a Kambja, Kolga-Jaani, Laiuse, Nõo, Otepää, Pilistvere, Puhja, Põltsamaa, Rõngu, Sangaste ja Tartu Maarja koguduse juures tööle. 1688. a oli juba 50 rahvakooli, edaspidi kasvas rahvakoolide arv peamiselt seminari kasvandike õpilaste abiga – põlisest maarahvast sai raamaturahvas.

Prof Lembit Andresen avaldas oma doktoritöö tulemused teoses „Eesti kooli vanem ajalugu“ (1980. a vene k., 1985. a eesti k.), mis ajendas koole oma kroonikat uuesti läbi vaatama ja sai seetõttu omamoodi bestselleriks. Vene tsaaririigis oli koolidel kroonika pidamise kohustus, ülestähendusi tehti teatud koolikorralduse kehtima hakkamise aastast. Hariduselu algus ja järjepidevus jäi seetõttu kõrvaliseks, n.ö arhiivi asjaks. Koolid kui oma asukoha hariduselu järjepidevuse kandjad hakkasid nüüd õigeid aastapäevi pidama, näiteks Puhjas oli 1982. aastal 145., aga 1987. aastal juba 300. aastapäev. Ka Kambja kooli kroonikapidamise algus lähtus ettekirjutusest, ometi teati hästi, et Pangodi järve lähedalt Kavantust pärit Ignatsi Jaak oli olnud üle 40 aasta Kambja kiriku köster ja kihelkonnakooli koolmeister. Seda näitasid kirikuraamatud ja -visitatsioonid, juba tsaariajal üllitatud trükised. Herbert Salu kirjutas Lundis „Õnneraha. Romaan Rootsi ajast“, mis ilmus 1953. aastal Torontos. Selles teoses on kirjeldatud ka B. G. Forseliuse ja tema kasvandike Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüri reisi Stockholmi ja kuningas Karl XI audientsil käimist.

Ignatsi Jaak (1670–1741) õpetamas Jan Amos Comeniuse
„Didactica magna“ (1657) järgi

Endla Tuutma graafiline leht, 1987

Vene-keskses Nõukogude Liidus oli Rootsi aeg tabuteema, see-
pärast ei tulnud 1986/87. õppeaastal kõne allagi rahvakooli 300.
aastapäeva üldriiklik tähistamine. Kambja kooli eestvõttel tulid
9. aprillil 1987 kokku 1686. aastal alustanud koolide ja Padise
kooli (B. G. Forseliuse ja Pakri Hansu Jüri kodukihelkond) esin-
dajad. Otsustati ilma valitsuskomisjonita, eirates tol ajal valit-
senud korda, ühiselt eesti rahvakooli aastapäeva tähistada. Keela-
tud ja lubatud ajaloo piiril tegutsedes ilmutasid nad suurt
ühtekuuluvustunnet, julgust ja meelegindlust, sest tundsid kooli ja
harituse ajaloolist rolli. See 12 Kooli Klubina tuntud ühendus

kiitis heaks Kambja kooli ettepanekud eesti rahvahariduse ajaloo tähistamiseks (üritused, trükised, mälestusmärgid, medalid, kunstiteosed, Ignatsi Jaagu nime taotlemine Kambja koolile, rahvakooli muuseumi asutamine) – minevikku meenutades käidi tõese ajaloo kaitsmise ja põlistamise teel.

Ettepanekud haridusloo väarikaks tähistamiseks pörkasid kompartei ja haridusministri Elsa Gretškina vastuseisule, seepärast soovitas Tartu rajooni täitevkomitee aseesimees Rein Kuku koguda toetusarvamusi. Kambja kooli direktor Madis Linnamägi pöörduski asjatundjate poole. Põhjendusi anti väga ettevaatlikult, eksharidusminister Ferdinand Eisen pidas koolile Ignatsi Jaagu nime andmist õigeaks, vaid Nõukogude aega tundes võib lausest „See oleks küll meie koolidele nimede omistamisel seni pretsedenditu omalaadne juhtum“ mõista, et sel ajal võis koolidele, tänavatele, kolhoosidele-sovhoosidele vaid punaste tege-laste nimesid anda.

Kambja kooli aastapäevavoldiku „Kõik algab koolist“ teksti tsenseeris parteikomitee ideoloogiasekretär Silvi Saks, lõigust „Koolijuhatajad, direktorid“ tuli Julius ja August Kuperjanovi nimed eemaldada. Koostaja M. Linnamägi jättis aastaarvud 1914–1915 alles ja kui 2500 voldikut trükitud, laskis õpilastel nimed aastaarvude reale käsitsi juurde kirjutada ning lisada emigreerunud koolmeistri Elmar Saarepere nime.

Ekspertidena-toetajatena osalesid peale prof Lembit Andreseni Tartu Pedagoogiline Kool ja direktor August Solo, Otepää koolmeister Heino Mägi, TRÜ pedagoogikakateeder ja prof Jaan Mikk, füüsik Henn Käämbre, Eesti Reklaamfilm, prof Sulev Vahtre (temalt ja Ilje Piirilt palutud artikkel „Ignat(s)i Jaagu elukäik“ ilmus ajalehes Edasi 25. 01. 1987; Forseliuse Sõnumid 1, 1995) jpt.

Kambja Kaheksaklassilise Kooli õpetajad 1986/87. õppeaastal

Anu Ird	muusikaõpetus (lapsehoolduspuhkusel)
Helju Ivaštšenko	ajalugu, Nõukogude riigi õigus
Jüri Juhanson	kehaline kasvatus (kohakaaslane)
Endla Kaldvee	algõpetus
Leili Kesas	tööõpetus, raamatukogu, asjaajamine
Külli Kulberg	vanempioneerijuht (lapsehoolduspuhkusel)
Madis Linnamägi	direktor, kutsesuunitlus, esperanto
Maie Lond	vene keel
Mairi Meizner	inglise keel, kehaline kasvatus
Mare Mõisa	matemaatika
Koidu Mörd	algõpetus
Anu Ostrak	algõpetus (lapsehoolduspuhkusel)
Maret Palu	geograafia, bioloogia, keemia, ÕKT
Mall Rebane	õppealajuhataja, eesti keel
Nele Reimann	eesti keel ja kirjandus
Nelly Ruuge	vanempioneerijuht, muusikaõpetus, koorilaul
Peeter Ruuge	algõpetus
Anton Tuul	füüsika (kohakaaslane)
Toomas Unt	tööõpetus, kunstõpetus, kunstiajalugu
Ulvi Unt	tööõpetus (lapsehoolduspuhkusel)

Kauaaegseid, teenekaid õpetajaid

Jaan Aia	22 a.	Hilja Neumann	21 a.
Liivi Albre (Kull)	14 a.	Heily Paasik	10 a.
August Einalo (Lilberg)	?	Maret Palu	31 a.
Helvi Helbe	9 a.	Minna Peerna	?
Helju Ivaštšenko (ENSV teeneline õpetaja)	9 a.	Eduard Pügi	12 a.
Eha Jakobson	11 a.	Mall Rebane	25 a.
Endla Kaldvee	41 a.	August Roots	11 a.
Leili Kesas	44 a.	Melli Rätsep	10 a.
Endla Langel (Kasesalu)	39 a.	Tamara Sergejeva	12 a.
August Lind	?	Leida Tartu	30 a.
Lydia Loks (Jalap)	15 a.	Heinrich Urm	20 a.
Ülo Maurus	11 a.	Juhan Vilismäe	13 a.
Mare Mõisa	13 a.	Salme Vilismäe	31 a.
Koidu Mörd	9 a.	Albert Ütsi	?

Kambja kooli aastapäevavaldiku „Kõik algab koolist“
vasakpoolne sisekülj

Koolijuhatajad, direktorid

?	1686—1699
Ignatsi Jaak	1699—1700
?	1700—1702
Ignatsi Jaak	1702—1741
Ignatsi Jaagu poeg Carl	1741—1745
Mango Jaak (Jakob Thal)	1745—1790
?	1790—1843
Johann Tarrask	1843—?
Eduard Hermann Eichhorn	?—1863—?
Carl Weber	1879—1907
Eduard Kondt	1907—1909
Mihkel Jagailo Ratassepp	1909—1914
<i>Yeljen. August? Kuperjanov</i>	1914—1915
Johannes Pütsepp	1915—1920
Karl Kirss	1920—1940
Edur Tasa	1940—1941
Jüri Saar	1942—1944
Jaan Aia	1944—1963
Valter Viikna	1963—1967
Olo Maurus	1967—1978
Helju Ivaštlenko	1978—1984
Lehte Luik	1984—1986
Madis Linnamägi	1986—

*Elmar Saarepere
(1941-42)*

Õppealajuhatajad

Endla Langel (Kasesalu)	1951—1966
Heily Paasik	1967—1976
Mare Mõisa	1976—1979
Mall Rebane	1979—1990

Vanempioneerijuhid

Lydia Loks (Jalap)	1945—1960
Helve Renter	1960—1964
Ene-Reet Vallasoo	1964—1965
Mare Niinepuu	1965—1966
Kaja Rattasepp	1966—1968
Hille Karu	1968—1969
Luule Väikene	1969—1971
Aime Kuldvee	1971—1972
Lehte Luik (Varik)	1972—1979
Mare Paidra (Norm)	1979—1982
Anu Ird (Loks)	1982—1983
Ruth Raag	1983—1984
Küllli Kulberg (Roio)	1984—1986
Nelly Ruuge	1986—

Koolitädid

Helmi Kolk	Leili Toomsalu
------------	----------------

Voldiku parempoolne sisekül

Eesti Rahvakooli Memoriaal

Positiivsed signaalid Kadriorust andsid meile julgust pöörduda nõu ja abi saamiseks ka Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Arnold Rüütli poole. Madis Linnamägi käis esimehe vastuvõtul, kes tippjuhtidest ainsana toetas meie isamaalist tegevust: „Põhimõtteliselt toetan rahvakoolide võrgu rajamise algust sümboliseeriva mälestusmärgi rajamist Kambjas“. Samas kirjas nr 1-1/452, 31. 12. 1986, teatas A. Rüütel pöördumisest ENSV Ministrite Nõukogu esimehe Bruno Sauli poole Kambja kooli ettepaneku lahendamiseks – nii algaski siiani kestnud tihe koostöö president Arnold Rüütliga. Seevastu haridusminister Elsa Gretškina avaldas imestust Rootsi-aegse rahvakooli esiletoomise üle.

Nõupidamisel Tartu rajooni hariduskuraatori Rein Kuku kabinetis 23. jaanuaril 1987 edastas ideoloogiasekretär Silvi Saks Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Tartu rajoonikomitee arvamuse rahvakooli mälestusmärgi mittevajalikkuse kohta. Aga kuulekuse aeg oli otsa saamas, pärast ekspertide ärakuulamist kuulutas Rein Kuku välja mälestusmärgi püstitamise otsuse.

Meie plaanid olid muidugi suuremad, M. Linnamägi soovitas intervjuus Eesti Raadiole (toimetajad Reet Made, Leho Männiksoo) rajada sõjas pommitabamuse saanud Kambja kiriku varemetele rahvakooli muuseum ja kontserdisaal, vastukaaluks kavatsusele ehitada varemed ümber peo- ja spordisaaliks ning avada kiriku tornil klaaskupliga kohvik.

Eestlaste hariduslugu meenutava Eesti Rahvakooli Memoriaal (4 m kõrge ja 20 tonni kaaluv peakivi, tulealtar, Avatud Raamat; skulptor Endel Eduard Taniloo, arhitekt Ülo Sirp, kunstnik Heigo Jelle; majandijuht Ivar Tedrema teostus) avati Kambjas

14. juunil 1987. Tartu Pedagoogilise Kooli direktor August Solo, Kambja kooli vilistlaskogu esimees Henn Käämbre ja Padise kooli direktor Jüri Alter süütasid Tartus Forseliuse seminari mälestuskivi juures tuleraua, ränikivi ja taelaga 12 tõrvikut, 12 Kooli Klubi rahvarõivais noored viisid tõrvikud hobuvankreil Kambjasse ja süütasid memoriaali tulealtari leegi, sümboliseerimaks koolmeistrite seminaris süüdatud tarkusetulukeste jõudmist Eesti- ja Liivimaa kihelkondadesse.

Memoriaali peakivi

Memoriaali Avatud Raamatul on pronkstekstid:

Kiri algab kirikust,
rahvas algab raamatust ...

Hando Runnel

Eestlus püsib vaid nii
kaua, kui Eesti maa on
eesti põllumehe käes.

Kaarel Liidak

Memoriaali Avatud Raamat

Samal päeval said Kambja kirikuaias sümbolised kalmukivid Bengt Gottfried Forselius, Ignatsi Jaak, Andreas Verginius ja Albrecht Sutor (aastaid hiljem ka Adrian Verginius).

B. G. Forseliuse Seltsi asutamine

300-aastaste koolide liikumises osalejad olid uuendusmeelsed, organisatoorne tegevus eeldas aga ametlikult registreeritud ühingu olemasolu. 1989. a oli Rootsi aeg ikka veel tabuteema, Bengt Gottfried Forseliuse nimelise seltsi registreerimine oli vähetõe-

näoline. Registreerimata jätmise oleks aga halvanud meie haridusuuenduslikku tegevust. Moodustasime asutamistoimkonna, kuhu kuulusid 12 Kooli Klubi, Tartu Pedagoogiline Kool, prof Lembit Andresen, Ferdinand Eisen, Ilmar Kopso, Endel Laul, Heino Mägi, August Solo, prof Sulev Vahtre, Tiit Viileberg. Seltsi põhikirja ja tegevusprogrammi projekti koostamisel konsulteeris toimkond haridus- ja kultuuritegelastega, heaks nõuandjaks oli folklorist Ingrid Rüütel. Programmi ja tegevuskavade elluviimiseks oli vaja toimekat juhtkonda, nõusoleku kandideerimiseks andsid ENSV Riikliku Hariduskomitee esimehe asetäitja Matti Piirimaa, Põlva Rajooni RSN TK Hariduskoondise nõunik Paul Lehestik, Tartu Rajooni RSN TK Hariduskoondise juhataja Tiit Viileberg, Tartu Pedagoogilise Kooli direktor August Solo jt. Asutamistoimkond soovitas valida seltsi esimeheks ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Arnold Rüütli, Eesti Põllumajanduse Akadeemia endise rektori. A. Rüütel toonitas hariduse olulisust meie väikerahva elus ja andis nõusoleku.

KGB ja kompartei riukaid kartes ei võtnud me asutamispäevaks 24. veebruari, vaid 22. veebruari 1989. Sel päeval tulid auväärse ajalooa koolide esindajad ja haritlased Tartu Pedagoogilise Kooli aulasse ja asutasid ajalootõe kaitseks ja hariduselu parendamiseks Bengt Gottfried Forseliuse Seltsi. Nad valisid Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Arnold Rüütli seltsi esimeheks. Asutaval kogul osales 69 üldhariduskooli, 3 ametikooli, 3 kõrgkooli, 30 asutust, instituuti, luterlikku kogudust ja ühingut. Meiega oli Stockholmi Ülikooli professor Aleksander Loit, temast sai nõunike kolleegiumi liige. Arutasime tegevus- ja arenguplaane, kaks päeva hiljem olime sini-must-valge lipu heiskamisel Tartu Tähetorni. Arnold Rüütel nõustas seltsi dokumentatsiooni registreerimist, ta on aidanud seltsi tegevuskavu tänaseni, seega juba pea-aegu 24 aastat ellu viia. 2001. aastal Vabariigi presidendina taas

riigipea ametisse astunud Arnold Rüütlile andis B. G. Forseliuse Selts 2002. aastal auesimehe tiitli.

Teadusharidus, avastusõpe, uuriv õppetöö

B. G. Forseliuse Seltsi missiooniks sai Eesti hariduse ja kultuuri tunnetamine, mõtestamine ja edendamine läbi õpi-, õppe-, noorsoo- ja teadustegevuse, rahvusliku ja riikliku identiteedi hoidmine ja süvendamine, turvalise, tasakaalustatud ja hooliva kodanikuühiskonna kujundamine. Euroopalik kodanikuühiskond on osalusühiskond, kaasamaks kõiki inimesi. Selts soovitab ja edendab avastusõpet lasteaiast gümnaasiumini, ainealast uurimistööd jt loovust arendavaid meetodeid kõikides ainetes, „füüsilikast muusikani“. Toimuvad hariduspäevad, seminarid, õpilaste suvekoolid ja ettekandekoosolekud, liikmeskoolide õpilaskonverentsid. Hariduspäevad liikmeskoolides on traditsioonilise kavaga: koolitus, üldkogu, võõrustajakooli tegevuste ja saavutustega tutvumine, kultuuriprogramm, valla/linna valitsuse vastuvõtt.

Selts kirjastab ajakirja- ja raamatusarju: ajakiri-aastaraamat „Forseliuse Sõnumid“, B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised, õpilasuuringute sari *Studia forseliana*, B. G. Forseliuse Seltsi Raamat. Seltsil on tunnustussüsteem LAUREA FORSELIANA: B. G. Forseliuse medal, Suur Ignatsi Jaagu medal, (Väike) Ignatsi Jaagu medal, 1. ja 2. klassi medal Suur Kuldtukat, medal Wastne Testament 1686, auhind *Academicus Ariste*; tunnustuskirjad (aukiri, tänukiri, suvekooli tunniskiri), aunimetused (auliige, auesimees). Tähtpäevamedaleid (Eesti rahvakooli 300. aastapäeva medal (AB-kaelakett/pael), Eesti koorilaulu 200. aastapäeva medal) enam ei annetata.

Taasiseseisvumise järel olid Eestis riigivisiidil Tema Majesteet Rootsi kuningas Carl XVI Gustaf ja Tema Majesteet kuninganna Silvia. Pärast Tartu Ülikooli asutaja kuningas Gustav II Adolphi ausamba taasavamist annetas riigipea Arnold Rüütel 23. aprillil 1992 Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis kuningale kaelaketiga Eesti rahvakooli 300. aastapäeva medali ja 1. klassi medali Suur Kuldtukat.

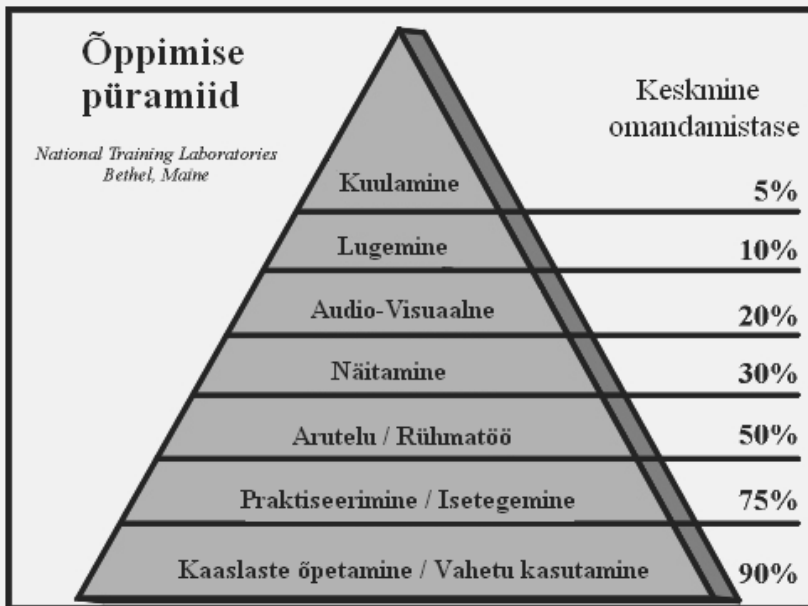
Paremtalt kuninganna Silvia, Rootsi kuningas Carl XVI Gustaf, Madis Linnamägi, Eesti Vabariigi President Arnold Rüütel ja kuninglikul paaril kaasas olnud tšik

1. klassi medal Suur Kuldtukat

Uurimuslikud ja silmaringi laiendavad on seltsi õpireisid välismaal, oleme külastanud koole ja haridusinstituutse Austrias, Belgias, Hispaanias, Hollandis, Inglismaal, Itaalias, Norras, Prantsusmaal, Rootsis, Saksamaal, Soomes, Tšehhis, Ungaris, ...

Uurivas õppetöös kasutasime esialgu kodu-uurijate kogemusi ja traditsioone (ÜPUI, Eesti Kodu-uurimise Selts, Eesti Noorsootöö Keskus, Johannes Käsi Selts, Eesti Muinsuskaitse Selts, Eesti Looduskaitse Selts, Eesti Ajaloõpetajate Selts). Tänutundega meenutame dotsent Aleksander Elango panust õpetajaskonna kaasamisel pedagoogilisse uurimistöösse. Alguses oli liikmeskoolide uuriv õppetöö, ettevõtlus- ja avastusõpe projektipõhine, kooli- ja klassiväline, sest koolidel puudusid laborid ja vahendid loodus- ja täppisteaduste viljelemiseks, praegugi on vähestel koolidel ülikoolidega lepingud laborites tegutsemiseks. Noorte juurdlemis- ja analüüsimisvõimet ning loovust kasvatavad edukalt Audru, Haljala, Järva-Jaani, Kambja, Keila, Laiuse, Lähte, Lüganeuse, Mõniste, Nõo, Osula, Otepää, Padise, Paide, Parksepa,

Põltsamaa, Pärnu-Jaagupi, Pärnu Koidula, Rakvere, Rõngu, Saue, Suure-Jaani, Tartu Forseliuse, Torma, Tõstamaa, Unipiha, Vastseliina, Võru Kesklinna jt koolid. Üha enam arvestatakse aine omandamise resultatiivsusega, mida iseloomustab Šotimaal koostatud õppimise püramiid.

Paljud Eesti koolid olid uuriva õppetöö valdkonnas 2011. aastani kõrvaltvaataja rollis. Haridus- ja Teadusministeerium hakkas alles 2005. a uurivat õppetööd soodustama (määrus nr 41, 19. 10. 2005, sh § 22, jt). Oluliseks sammuks on uue gümnaasiumi riikliku õppekava säte – uurimusliku õppe kohustus 2011/2012. õppeaastast. Lähiajaloo oli ebameeldiv tõdeda, et haridusosakondade inspektorid ei huvitunud uurivast õppetööst ega esitanud kunagi küsimusi selle kohta. Ka Eesti Õpilassomaalitsuste Liidu ümarlaual leiti, et „õppekavas peab olema määratletud kohustusliku praktilise töö maht kõigis õppeainetes“.

Prantsusmaa ekspeaministri Michel Rocard'i juhitud teadushariduse komisjoni aruanne 12. juunist 2007 *Science Education now: A renewed Pedagogy for the Future of Europe. Report to European Commission of the High Level Group on Science Education* tunnustab kaasaegses teadushariduses projekti POLLEN ja Saksamaa programmi SINUS-Transfer tulemusi ning osutab vajakajäämistele õppetöös (loodus- ja täppisained, noorte nõrk loovus, uuriva vaimu arengut mittesoosiv õpikeskkond).

Aruandes eeskujuks toodud Euroopa Liidu 6. raamprogrammi projekt POLLEN toimus 12 riigis ja oli suunatud lasteaeajades ja algkoolides õpikeskkonna loomisele, mis toetab laste mitmekülgset arengut, eesmärgiga kujundada loovat ja innovaatilist isiksust. Juurutamaks teadushariduse aspekte, korraldasime koos projekti POLLEN Eesti meeskonnaga Tartu Ülikooli aulas 25. septembril 2008 konverentsi „Uuendatud haridus“ ja käisime kogemusreisil Rootsis – seal rakendavad enam kui kolmandik omavalitsusi avastusõpet. Liikmeskoolid osalesid POLLEN-i jätkuprojektis 2009–2012.

Koolide edetabelite fetišeerimist ja ainekavade faktirikkust tuleks välistada, tarkuste-teadmiste lehtriga aju valamise aeg on ümber. OECD PISA (rahvusvaheline õpilaste õpitulemuslikkuse hindamise) programmi juht Andreas Schleicher on kirjutanud, et XXI sajandi õpilasi õpetavad XX sajandi koolitusega õpetajad XIX sajandi meetodika järgi. Ka Tartu Ülikooli Teaduskooli konverentsil „Andekus – kink ja koorem“ 9. juunil 2010 tõdeti, et Euroopas on *gifted underachievement* ehk andekate alasoorituse sündroom ja viimase saja aasta õpikud on liiga reproduktiivpedagoogilised.

Eesti *alias* Euroopa Haridusinnovaatika Keskus

Homo sapiens sapiens’i mõtlemisvõime kasvab aeglasemalt kui isendite arv. Naljatamisi peetakse maailma 7 miljardi inimese valdavalt enamust mobiiltelefoniga ehk uutmoodi kivikirvega *homo sapiens*’ideks (India kirjaoskamatud karjakasvatajad saavad nutitelefoni vajalikku häälinfot; Ene Ergma sõnul olevat kivikirve-*homo-sapiens*’e ka Riigikogus). Teadlased tunnistavad, et inimteadvuse olemus on küll veel mõistatuseks, aga lapse geenidega päritud annete ja võimete leidmine on juba võimalik. Iga inimese eripära tundes saab tal aidata areneda nii spetsialistiks (ühe elukutse või valdkonna põhjalik tundmine – vertikaaltasand) kui generalistiks (paljude valdkondade integreeritud tundmine, lai silmaring, analüüsimisvõime – horisontaaltasand). Maailma üha ägenevas konkurentsivõimes vajame me just generaliste, et rahvana püsima jääda. Kõrgkoolide õppekavades on generalism juba kirjjas, aga kui paljudest kujunevad generalistliku tunnetusega spetsialistid?

Eesti Koostöö Kogu juhtimisel koostati projekt „Eesti haridusstrateegia 2012–2020“, mis vajaks laiapõhjalist analüüsi enne Vabariigi Valitsuses ja Riigikogus normatiivdokumendiks vormistamist. Kahjuks käib *Aaviksoo doktriini* stiilis juba tervikkoolide lõhkumine. Kõik institutsioonid peaksid panustama hariduse ja sellel põhineva teaduse kui ühiskonna alustala kaasajastamise riigi majandusliku tugevuse, rahva õnneliku ja turvalise tuleviku nimel. Juba aastal 2018 oleks võimalik tulemusi näidata – Eesti Vabariigil on 100. aastapäev ja Eesti on Euroopa Liidu eesistujamaa.

B. G. Forseliuse Selts esitas 2. mail 2012 Haridus- ja Teadusministeeriumile Tuleviku kooli mõttekoja ettepaneku luua endise

kuulsusrikka Tartu Õpetajate Seminari kinnistul Salme 1a Eesti Haridusinnovaatika Keskus. Ministeerium soovitas pöörduda maja valdaja Tartu Ülikooli poole. Edastasime 14. detsembril 2012 ülikoolile Eesti *alias* Euroopa Haridusinnovaatika Keskuse loomise ettepaneku (Forseliuse Sõnumid 21, 2013), mille allkirjastas ka president Arnold Rüütel.

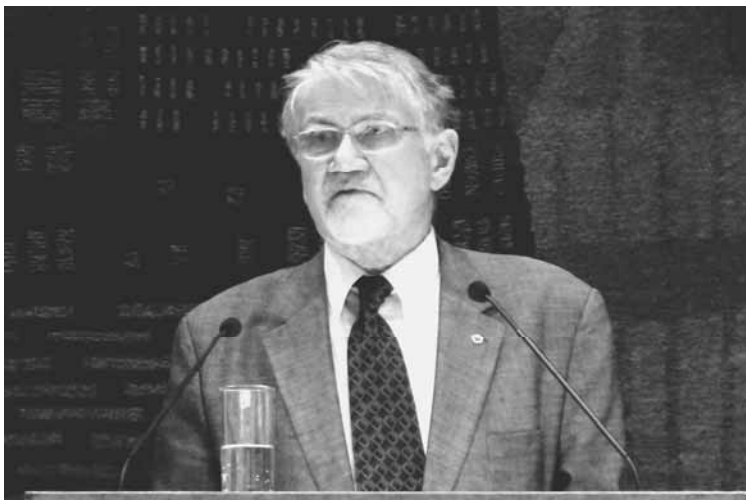
Lõpetaksin usuga hariduse tulevikku, me oleme ka oma autasustamissüsteemiga *LAUREA FORSELIANA* tunnustanud neid, kes teevad tuntava panuse oma elus hariduse heaks. Täna on meil põhjust tänada selle fantastilise koguteose „Mitme tule vahel“ toimetajaid, aga ka esimese artikli ühte kaasautorit. Teine kaasautoritest, president Arnold Rüütel, on juba seltsi laureaat. Sellepärast oleks meil täna meeldiv üle anda B. G. Forseliuse medal Arno Almannile, kuid teda kahjuks ei ole siin.

Ja nüüd ma paluksin siia president Arnold Rüütli, seltsi auesimehe, et kaks järgmist medalit koos üle anda. Lehte Hainsalu ja Rein Järlik on 40 autori meenutused, arutlused ja analüüsid meile tõese ajaloo tundmise lauaraamatuks kokku pannud. Selle ja varasema vaimutöö tunnustamiseks anname neile üle 1. klassi medali Suur Kuldtukat.

Medali asutamise ajendiks oli aasta 1686, kui Karl XI audientsil sai Ignatsi Jaagust ja Pakri Hansu Jürist *laureātus*. Kuldtukati ja poiste nimedega medali esimeseks laureaadiks on kuningas Carl XVI Gustaf.

Forseliuse Seltsi kauaaegne esimees Madis Linnamägi ja auesimees Arnold Rüütel on tunnistused autasustamise kohta koos medalitega üle andnud

Mati Hint

keeleteadlane, PhD, Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

RIIGIL ON KOHUSTUS KAITSTA OMA RAHVAST

„Elagem ilma valedeta!“
Solženitsõn (1974)

Sissejuhatus

Vähegi mõistev suhtumine minu kõneste eeldab kahe lähtepunkti kas või mõningastki tunnustamist.

Esiteks. Eesti praeguste olude kriitika ei ole enamiku kritiseerijate poolt ajendatud Eesti riigi vastasusest, vaid seda sünnitab hirm, et

praeguste tendentside kestmine on Eesti riigile ja eesti rahvale ohtlik. Kriitika ei tulene mitte nõukogude korra nostalgias, nagu valvpartorgid seda sildistavad, vaid täiesti vastupidi – kriitika tuleneb sellest, et Eesti vaimne ja poliitiline õhkkond hakkab üha rohkem meenutama Eesti NSVd, kus valitsejaid huvitas üksnes võimul püsimine, mitte rahva heaolu või rahva arvamus. Minu kriitika on ühe kodaniku ängistav *déjà-vu*-tunde kirjeldus: oleme kiire ringiga tagasi jõudnud rahvusele ning eesti keelele ja kultuurile sama ohtlikku või ohtlikumassegi olukorda, kui oli ENSV ja NSVL aeg, mil eesti keelt ja kultuuri survestati aeglase assimileerumise suunas.

Teiseks. Oleme oma Eesti riigi ja Eesti ühiskonnaga jõudnud samalaadsesse murdepunkti, kus olime umbes 1987. aastal või 1988. aasta alguses: ühiskonnas hakkab maad võtma meeleheitlik äratundmine, et muutus peab tulema. Kuigi sellisesse punkti jõudmise teed ja põhjused 25 aastat tagasi olid teistsugused, on praeguses olukorras aastatega 1987–88 sarnaseid jooni, mis võimaldavad paralleelide tõmbamist ja loodetavasti ka järelduste tegemist.

Tookord, 25 aastat ehk üks põlvkond tagasi, tegi muutuste käivitamise võimalikuks Mihhail Gorbatšovi algatatud perestroika ja glasnost – avalikustamispoliitika. Eesti ühiskond vajab praegu nii üht kui teist, eriti avalikustamist. Ma ei ole päris kindel, kas seda on tänapäeva Eestis kergem saavutada kui perestroika-aegses Nõukogude Liidus, kuigi väidetavalt on praegune Eesti sõnavabaduse mustermaa kogu maailma ulatuses.

Minu küsimuseks on, kas Eesti liigub eesmärgiteadlikult selle poole, mis põhiseaduse preambuli järgi peab olema Eesti riigi olemuseks – olla vabadusele, õiglusele ja õigusele rajatud riik,

mis peab tagama eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade ning kus rahvas on kõrgeima võimu kandja. Ma kardan, et me ei ole sellele ideaalile palju ligemal kui ajal, mil pidime ümisesema „Jää kestma, Kalevite kange rahvas“.

On vaja 1987.–88. aastal alanud rahumeelse revolutsiooni vaimus küsida, mis on viltu läinud, nii et ideaalidki on ümber tõlgendatud.

Minu tänane kõne on järg kõnele „Seestpoolt riigiks kasvamise taktika“ 20. Augusti Klubi konverentsil 21.– 22. augustil 2008. aastal (Hint 2009). Tookord käsitlesin ma seda, kuidas Eesti NSV sisse hakati ehitama iseseisva Eesti Vabariigi eeldusi. Ise- seisva riigi ettevalmistamine kestis kogu niinimetatud ülemine- kuperioodi, nii et kui kätte jõudis tähetund 20. august 1991, oli Eesti riigina toimimiseks valmis.

Kahjuks toimub praegu vastupidine protsess: õhukese riigi leninlikku loosungit korrates ning avatud liberaalset turumajan- dust ainuõigeks majandus- ja ideoloogiamudeliksi kiites on riigi majandus käest ära antud ning demokraatlik diskussioon asen- datud kõike oma haardes hoidvate ametkondlike käsuliinidega, justkui oleks meil jälle üheparteidiktatuur. Riik kui institutsioon kaugeneb rahvast, inimestest.

Eesti NSVs põhjendati kommunistliku nomenklatuuri võimul püsimist ideoloogiaga. Eesti vabariigis deklareerib Reformiera- kond kitsaste gruppide võimul püsimise ja rikastumise huvides maksimaalselt avatud paremliberaalse turumajanduse ainuvõi- malikkust samasuguse kategoorilisusega, nagu selle erakonna praegused juhid ja ideoloogid kommunistidena omal ajal dekla- reerisid plaanimajanduse ainuvõimalikkust. Riigi fassaadi taga

süvenevat tühjust tajuvad need, kes selles tühjuses peavad elama, ja tihti isegi nemad mitte, nii et nad hääletavad selliste erakondade poolt, kes on vastutavad Eesti riigi põhiseaduslikest eesmärkidest kaugenemise eest.

Kui ma ütlen Reformierakonna juhid, siis pean ma eelkõige silmas Reformierakonna auesimeest Siim Kallast ja Reformierakonna esimeest peaminister Andrus Ansipit. Mõlemad on omaaegsed karjäärikomunistid, siiski selle vahega, et kui Kallas kuulus plaanimajanduse reformimise taotlejate ja IME projektile allakirjutajate hulka, siis Ansip pole enne Eesti Vabariigi taastamist midagi muud olnudki kui karjäärikomunist. Neid ühendab ideoloogia autoritaarse elluviimise kogemus ja harjumus – kõik nomenklatuuri huvides. Mõlemad on uutes oludes – võõrvõimust vabanenud Eesti Vabariigis – pööranud paremliberaalse turumajanduse ja eraettevõtluse absoluudistajateks. Selle ideoloogia katte all on tekkinud uus nomenklatuur, mille huviks on oma võimu kindlustamine ja seda võimu põhjendava ideoloogia propageerimine ainuõigena.

Võrdlus sovetiajaga peab paika isegi loosungite tasandil. NLKP deklareeris, et juba 1960ndate aastate põlvkonnale saab osaks õnn elada kommunismis, Reformierakond lubas Eesti viia 15 aastaga Euroopa viie kõige rikkama riigi hulka. Nende lubaduste saatus on ühesugune.

Ajahetk: siin ja praegu – september 2012

Oleme oma Eesti riigi ja ühiskonnaga jõudnud punkti, kus tuleb otsustada, kas kõik läheb edasi riigi järkjärgulise kokkutõmbamise ja eesti rahva üle maailma laialipudenemise suunas, või on

aeg aru pidada ja rahvalt küsida: kas kõrgeima võimu kandja – rahvas – tahab, et Eesti muutub võõraks, nii et riigi elus osalemise võimalused vähenevad ning teisitimõtlejad elavad jälle siseemigratsioonis.

Seepärast keskendun ma praegusele hetkele sõna kitsas tähenduses. See on minu pilk praegusele olukorrale riigis. Minu viited on põhiliselt viimase aja ajakirjandusest, sest just viimase aasta kestel on ennast peavoolu ehk valgeks kvaliteetmeediaks nimetatav ajakirjandus andnud märku, et ta ei ole enam alati ja ühemõtteliselt valitsejate teener ja agitaator.

See oli nii ka 1987. aastal, kui üldrahvalikuks lahvatanud iseseisvusliikumiseni jäi veel napilt aasta. 1988. aasta juulis ütlesid Tartu ajaloolased ajalehes Edasi esimest korda välja sõna *okupatsioon*. Olin tollel suvel oma eesti keele õpetajateks õppivate üliõpilastega lõunaesti murrete välipraktikal Pangodi järve ääres õpetajate Lembit ja Eha Jakobsoni Unipiha koolis. Arutasime üliõpilastega ja Jakobsonidega muutuvat aega, tegime väljasõite Vabadussõja kohtadesse. Õhus oli kartmatust, trotsi, optimismi ja tahet üles otsida see, mis vahepeal oli kadumisele määratud.

Ka nüüd sõandavad kirjutajad üha sagedamini suhtuda kriitiliselt vabariigi presidendisse, valitsusse, valitseva koalitsiooni parteidesse ja isegi valitsevasse ideoloogiasse. Sotsioloogid, ajakirjanikud ja arvamussliidrid, kes veel aasta tagasi leidsid, et Eestis on kõik läinud uskumatult hästi ja et Eesti uue iseseisvuse aeg on üks suur edulugu, on muutmas meelt, vähemalt mõned ja vähemalt mõningal määral. Olgu kas või igaks juhuks, aga ühiskonna analüüsijad ei korda enam järjepanu, et Eesti on muutunud igavaks Põhjala riigiks, kus teravaid ühiskondlikke probleeme enam polegi.

Mõne päeva tagune värske näide on Tiina Kangro artikkel „Natuke rase juhtum“ Postimehes 26. septembril (Kangro 2012). Selles öeldakse otse: „Tegelikult on see riik kahjuks üsnagi tüse [väidetava õhukese riigi vastand], amatöörlikult hallatud ja üdini politiseeritud.“ Täiendaksin Tiina Kangrot: mitte ainult üdini politiseeritud, vaid ka üdini korruptiivne, kusjuures need nähtused on läbi põimunud – korruptsiooni otsitakse poliitilise vastaspoole juurest, ka siis kui seda pole, ning silmanähtavat omakasu taotlemist ei võeta isegi uurida, kui korruptandid on võimupartidele olulised. Korruptsioon ja ebavõrdne kohtlemine on muutunud poliitilise süsteemi osaks, seda juba uue iseseisvuse esimestest aastatest alates.

Tiina Kangro: „Meie amatööridest poliitikutel ja riigijuhtidel puudub aga möödanikust pärineva poliitjuhtimise kire kõrval vähimigi arusaam, kuidas üks normaalne ja demokraatlik riik funktsioneerib. Nad ei ole veel avastanud, mida tähendab dialoog ja partnerite kaasamine ...“ Tiina Kangro paneb valitsejatele diagnoosi: progresseeruv dementsus. Kas ei tuleta see meelde Nõukogude Liidu agooniaaega?

Ei ole usutav, et nn valge ajakirjanduse tooni määrajatest pole keegi varem märganud ei möödanikust pärinevat poliitjuhtimise kirge ega progresseeruvat dementsust. See kirm on nähtav olnud kogu aeg, aga seda, nagu dementsustki on seni patuks aetud üksnes poliitilistele rivaalidele.

Kui siiani on peavoolupäevalehtedes kirjutavate poliitajakirjanike sundteemaks olnud opositsiooni kantsi – Tallinna linnavalitsuse ja linnapea Edgar Savisaare – tümitamine (nagu sovetiajal rahvusvahelise imperialismi igapäevane nahutamine), siis nüüd võib järjest sagedamini nentida uuendust: unustamata

kohustuslikku rahvusvahelise imperialismi (st Tallinna linnavalitsuse) rooskamist, langeb kriitikat ka ideoloogiliselt ja moraalselt ammendunud valitsusele ja valitsemismeetoditele (nii ka Tiina Kangro arvamuseartiklis). Mõned ajakirjanikud ei taha, et nendelt kunagi küsitakse: Aga miks te vaikisite?

Vanemuise Seltsi raudvara Valter Haamer, Marta Raisma, Evald Kampus

Soovimata argumenteerimatut kritikaanlust ükskõik kelle suhtes, soovin ma siiski, et ajakirjanduse toonimuutust võrdsema kohtlemise suunas ei õnnestuks tagasi pöörata ning et valitsejad hakkaksid avaliku sõna ees tundma mingisugustki kõhedust. Ka iseisvumisliikumine algas ajakirjandusest. Seda sobib meenutada just nüüd, mil möödus 25 aastat IME-programmi mõttevahetuse algatamisest. Ja üks märk ole seegi, et hiljutised IME aastapäevale pühendatud kirjutised tunnustavad ajaloo fakte peavoolumeedia hiljutisest ilkuvast toonist erinevalt (nt Alo Lõhmus ja

Kadri Paas Maalehes 20. septembril; vt Lõhmus 2012b, Paas 2012).

Majandusideoloogia

Käsitän Eesti uue iseseisvuse aega esimese põhiseadusliku valitsuse kohustustesse astumisest 1992. aastal kuni tänapäevani paremliberaalse turumajanduse ideoloogia kehtestamisena. Kommunistlikul ideoloogial põhinev süsteem tuli lammutada, aga küsimus on: kuidas? Erapoolik tagastamine, maksimaalselt avatud majandus ning välismaiste nõustajate ja nn investorite eelistamine töid kaasa ränki sotsiaalseid tagajärgi. Ka siin näen ma paralleeli ENSVga, kus ideoloogia viidi ellu majanduslikest, sotsiaalistest, moraalsetest ja kultuurilistest tagajärgedest hoolimata. Ja kas ongi suurt vahet kevadkülvil lumistele põldudele ENSVs ja kruusatee rajamisel lumehangedesse taasiseseisvunud Eesti Vabariigis? Kui partei ja valitsus otsuse teevad, siis on see elluviimiseks – nii toona kui ka täna.

Saksa populaarteadusliku ajakirja GEO (viitan eestikeelset väljaannet) 2012. aasta augustinumbris seatakse küsitavaks kapitalismi paremliberaalse mudeli jätkusuutlikkus. See mudel on USAs andnud ühiskonna, milles 400 kõige rikkamal ameeriklasel on sama palju vara kui 150 miljonil (pool USA elanikkonnast) vaesemasse poolde jääval ameeriklasel. Samasugused andmed esitab Delfi artikkel „USA kõige rikkamate varandus suurenes veelgi...” (Schaefer 2012; Delfi–Eesti Päevaleht 21. september 2012).

Ma toon mõned esiletõstetud laused GEO toimetaja Jürgen Schaeferi kirjutisest „Unelma lõpp?“(1) “Kaotajale kaasa ei tunta. Kes läbi võrgusilma libisenud, sellel ei maksa valitsuse

peale loota.“ (2) „Väga lühikese ajaga on rahakate võim riigi väärtussüsteemi täielikult kreeni ajanud.“

Eestis on Reformierakond ning Isamaa ja Res Publica Liit valinud majandusmodeliks sellesama avatud paremliberaalse turumajanduse, mis USAs järjest suurendab lõhet rikaste ja vaeste vahel ja kontsentreerib rahvusliku vara väheste kätte. Välis-Eesti organisatsioonide juhid USAs toetavad presidendikandidaadina Mitt Romneyt, kes on lubanud seda mudelit jätkata; märksa halvemini suhtuvad nad president Barack Obamasse, kes taotleb paremliberaalse majandusmudeli mõningast pehmemdamist. Väikeses Eesti ühiskonnas kaasnevad paremliberaalse majandusmudeliga veel suuremad riskid kui suures ja rikkas riigis. Ameerikas on tõdetud, et iga võitja (Ameerika unelma realiseerija) kohta tuleb 99 kaotajat. Eestis tähendab see 20 iseseisvusaasta kohta tuhandet miljonäri ja 100 000 väljarändajat.

Eestis on iseseisvusaja esimesest valitsusest alates rakendatud ameerikalikku põhimõtet „Võitja võtab kõik.“ Valijaid on hullutatud lubadusega viia Eesti Euroopa viie kõige rikkama riigi hulka. Paljud on uskunudki seda propagandat: kohe-kohe jõuavad ka nemad rikaste hulka. Iseloomulikud on praeguse majandusministri Juhan Partsi peaministriaja ütlused intervjuus Šveitsi ajalehe Tages-Anzeiger nädalalisale juunis 2004: „Rikkusel ei tohi olla mingeid piire“ (võiks tõlgendada ka kui „Rikkusel ei tohi olla mingeid piiranguid“) ja „Solidaarsus on illusioon“ (vt Kook 2004).

Kuid kostab ka teistsuguseid häáli. Läti eelmine president, endine välislätlane Vaira Vīķe-Freiberga ütleb, et „kapitalismi alused vajavad remonti – kuidas kapitali hallatakse, jagatakse, valvatakse ja luuakse. [---] Me näeme, et panganduses on olnud palju

vastutustundetust, korrupsiooni ja väärtegsid ...“ (Kaldoja 2012).

Läti naaberriigi Eesti juhtivad poliitikud leiavad samal ajal, et just kapitalismi kõige solidaarsusevaenulikum variant – parem-liberaalne turumajandus – on kõige õigem ning jätkata tuleb midagi muutmata.

Uus inimene

Mõnigi kolumnist ja poliitik hakkas juba aastaid tagasi unistama ajast, mil täisealiseks saab iseseisvuse ajal sündinute põlvkond, kes ei ole sisse hinganud sovetiaja läppunud ja reeturlikku õhku: et siis saame vaimselt vabaks ja muidugi ka rikkaks. President Toomas Hendrik Ilves on koguni ühes tähtpäevasõnavõttus ära märkinud selle õndsas hetke kätte jõudmist. Valitseb kujutus, et kui meil midagi on halvasti, siis selle tõttu, et sovetiajal elanud inimesed ei suuda vabaneda nõukogude aja väärastunud väärtushinnangutest ega saa aru õigetest läänelikest väärtustest. Paremliberaalses turumajanduses sündinute põlvkond peab Eesti päästma. Ent viidatud GEO artikli üheks raskeks punktiks on just rahavõimu tagajärjena vildakaks vajunud väärtussüsteem, mis on hukatuslik kogu ühiskonnale.

Sotsiaalteadlane Marju Lauristin näeb pealekasvavate iseseisvusnoorte vaba vaimu hukutajana Eesti poliitkultuuri: „Sildistavate sõnadega luuakse mõtlemise tõkked, ja see, kes neist tõketest ei hooli, on teistsugune ja ebasobiv. [---] See printsiip on muutunud juba niivõrd hõlmavaks, noored tulevad sellesse süsteemi ja võtavad seda kui ainuvõimalikku.“ (Eslas ja Lauristin 2012)

See on ENSV komsomolipõlvkondade käitumismudel. Marju Lauristini sõnadega: „Aga kuulekuse printsiip ei ole ju midagi uut – nõukogude ühiskonnas elanule on see hästi tuntud. Teiste sõnadega on see seesama juhitud demokraatia: kõik on nõus sellega, mida juht ütleb, veel enam, on juba enne nõus, kui juht seda ütleva hakkab. [---] Ka meil on inimesi, kes juba tunnevad end ohustatud liigina. Sotsiaalteadlased. Vaimuinimesed. Kõik need, kes kalduvad kritiseerima ametliku tõena kehtestatud mõtteviisi.“

Ma sõandaksin siin Marju Lauristini täiendada. Sotsiaalteadlastele ja vaimuinimestele läheb peale isikliku ohustatuse väga korda kogu ühiskonna ohustatus. Need, kellele see korda ei lähe, leiavad ju kergesti endale mugava niši ametliku optimismi õuelaulikutena, keda nüüd nimetatakse arvamusliidriteks. Au ja häbi on asendatud eduga, eduks transformeerub nii enesemüümine kui ka kelmus ja riigivargus, kui need jäävad kohtus karistamata. Au ja häbi ei ole enam arvessevõetavad moraalikategooriad.

Kes on eliit?

Eesti Rahvusringhäälingu Vikerraadio reporteritunnis rääkisid reporter Arp Müller ja riigikogu liige Kaja Kallas 21. septembril eetikast ja Riigikogu liikmete eetikakoodeksist, aga saates defineeriti ka praeguse Eesti eliit: see on poliitikud, ärimhed ja ajakirjanikud. Ei olnud juttugi, et eliit on teadlased ja kultuuriinimesed, kelle osa Eesti taasiseseisvumisel oli määrav. See on selge näide, kuidas uus nomenklatuur – järjekordne Milovan Đilase „uus klass“ – ehib ennast sulgedega, mida ta isegi kanda ei oska.

Eesti uue eliidi mentaliteeti on mõjustanud nii ENSV-aegne poliitnomenklatuur kui ka ENSV-aegsed ärikad, kes Inturisti Viru hotellis KGB silma all sukkpükse ja prostituute vahendasid. Niisuguse mentaliteediga inimesed on hästi sobitunud parem-liberaalsesse turumajandusse. Muidugi mahub eliidi lähedusse voolujoonelisi kultuuritegelasi, nagu oli ka ENSV ajal.

Uus eliit on vastutav tsiviliseeritud ja moraalse elu põhiväärtuste ümberhindamise eest: positiivseks väärtuseks on saanud maksimaalse kasu taotlemine ehk aplus, mis kaks tuhat aastat on kristliku maailma väärtusstruktuuris kuulunud surmapattude hulka. Nüüd kuuluvad aplus ja ahnus edukuse positiivsete eelduste hulka.

Omaaegne ja praegugi ennast aeg-ajalt ilmutav Tartu kultusbänd Rajacas laulis ja laulab sellest nii: „Kes riisunud on koort, need alati on poolt“ ja „ahnus maise elu lõpuni“. See oleks sõnum kõigile ka siin ja praegu.

Rein Tamme, tartlasest ajaloo huviline Kalju Leib

20. augusti vastuvõtul (2012) ütles president Toomas H. Ilves muu hulgas: „Eesti on selline, nagu me seda viimase kahekümne aasta jooksul oleme valinud.“ (Ilves 2012) Õige küll, aga küsida tuleb, kuidas on saavutatud, et rahvas valib sellise Eesti, mille puhul valijad ise küsivad: „Kas me sellist Eestit tahtsimegi?“

Eesti on lõhestatud. Lõhestatust on Eesti poliitikas ja ühiskonnas teadlikult kultiveerinud valitsevad erakonnad. See on nagu vaimne kodusõda, milles verevalamiseni ei minda, aga vaimse lintšimise ähvardus on kogu aeg pea kohal. Kodurahu polegi Kaarel Tarandi sõnade järgi võitjatele väärikas eesmärk: „Õigupoolest on see üks pikk ja vilets vindumine, mille põhjustas tõelise kodusõja ärajäämine 15 ja enam aastat tagasi. Sõjastsenarium, iseenesest kaugelki mitte utoopiline, lihtsalt ei realiseerunud. Ja kuna kord nii läks, siis pole mõtet ka spekuloida, kas kodusõja toimumine oleks olnud tegelikkuses juhtunust parem või halvem.“ (Tarand 2006)

Eesti lõhestatus ilmnis jälle äsjasel Eesti taasiseseisvumispäeval 20. augustil. Iseseisvusvõitlusele ja piirikaitse loomisele pühendatud näituse avamisele Tallinna Linnamuuseumis polnud tulnud kedagi iseseisvuse isamaalastest ja reformikommunistidest ülevõtjate leerist, sest teati, et näitus kajastab ajalugu tõepäraselt. Aga need, kes veel paar aastat tagasi nimetasid 20. augustit Edgaripäevaks ja imestasid, miks seda päeva peaks tähistama, olid Vabariigi presidendi vastuvõtul prožektorite valguses nagu kameeleonid muistegi. Ka tänane konverents siin Tartu ülikooli raamatukogus näitab, kui lõhestatud Eesti on: Eesti iseseisvuse taastamise poolt hääletanute konverentsil on nn isamaaline ja ka sotsiaaldemokraatlik tiib sama hästi kui esindamata. Uus eliit ei tunnusta neid, kes uuel nomenklatuuril on võimaldanud eliidiks hakata.

Ajalugu

Ideoloogia alla kuulub ka ajaloo ja eriti hilisajaloo käsitlemine. Pole palju lootust, et Eestis tahetaks iseseisvumisprotsessi käsitleda kogu olemasolevat informatsiooni erapooletult kasutades.

Eestis on osatud kirjutada taasiseseisvumise käsitlusi, milles puuduvad Edgar Savisaare ja Endel Lippmaa nimed, kuigi Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollidest nendes ajalugudes kirjutatakse ja kuigi teatakse, et Endel Lippmaa hangitud materjalidel oli ülisuur kaal nende salaprotokollide ülestunnistamisel Moskva poolt; Savisaar aga oli NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressil nende salaprotokollide erikomisjoni aseesimees.

Räigeaks ajaloo ideologiseerimise õigustamise ilminguks on nn Aaviksoo doktriin. Kui praegune haridus- ja teadusminister oli veel kaitseminister, avaldas ta seisukoha, mille järgi rahvusel on õigus informatsiooniliseks enesemääratlemiseks. Selle eufemistliku akadeemilise sõnastuse taga on veendumus, et ajalugu võib kirjutada valikuliselt, segades tõtt ja valet, nii kuidas poliitiliselt kasulik (Aaviksoo 2010; Aaviksoo 2011). See on ajaloo erastamine ühe poliitilise suuna huvides. Selles doktriinis tunnen ma ära ENSV, kus ajalugu just niimoodi kirjutati.

Aga selleski valdkonnas võib märgata kainenemist. Kihu ajalugu meelevaldselt ümber kirjutada hakkab vastukaaluks saama objektiivsemaid käsitlusi. Näideteks on Tarmo Vahteri menuraamat „Vaba riigi sünd“ (2011) ja kas või Maalehes ilmuvad ajalooalused kirjutised. Välisriikide diplomaatide mälestustest selgub samuti, mis osa kellelgi Eesti iseseisvumisvõitluses oli või polnud. Informatiivsed on nimeindeksid: enamasti on niisugustes raamatutes kõige rohkem viiteid Arnold Rüütli ja Edgar Savisaare nimede järel.

President Toomas H. Ilves meenutas mõne aasta eest, kuidas Laulev revolutsioon paistis piiri taha ning mismoodi maailm selle vastu võttis (Ilves 2008). Eestis oli sel ajal Laulva revolutsiooni kõrgaeg, aga läänele oli Nõukogude Liidu stabiilsus nii tähtis, et Nõukogude–Ameerika suhete asjatundja, USA välispoliitika mõjutaja ja hilisema asevälisministri Strobe Talbotti arvates oli 1989. aastal aeg loobuda aegunud mittetunnustamispoliitikast. Raadio Vaba Euroopa Eesti, Läti ja Leedu toimetustele anti käsk mitte propageerida iseseisvust, vaid mingit alternatiivassotsiatsiooni NSV Liidu koosseisus [seega liidulepingut!]. Prantsusmaa välisminister Roland Dumas ütles, et Prantsusmaa ei saa kuidagi toetada Balti riikide iseseisvumist. Suurbritanniale ei meeldinud Saksamaade ühinemine. Saksamaa huvides olevat olnud ka Balti riikide jäämine NSV Liidu koosseisu.

Niisugune oli reaalselt lääne suurriikide „toetus“ Baltimaade iseseisvumisele: Baltimaade iseseisvusvõitlejaid nimetati läänes paadikõigutajateks. Võib nõustuda Rootsi diplomaadi Dag Sebastian Ahlanderi tagantjärelehinnanguga: Baltimaade iseseisvusmeelsete poliitikute puhul oli teadmatus õnnistuseks – nad ei taibanud, kui üksi lääs nad jätnud oli. (Simson ja Ahlander 2012; Ahlander 1993)

Tinglikult võib Eesti (teiste Baltimaade puhul vähem) iseseisvusvõitlejad jagada kahte leeri selle põhjal, kas nad lootsid iseseisvust saavutada Eesti Vabariigi *de jure* kestvale kontinuiteedile ja lääne poliitilisele toetusele tuginedes (Eesti Kongress) või eeskätt omal jõul impeeriumist ennast lahti rebides (Rahvarinne, viimane Ülemnõukogu). Erastatud ajalookirjutamine püüab näidata, et teostus esimene liin, tegelikkuses võttis *de jure* liin 1992. aastal üle teise liini poolt *de facto* kätte võidetud iseseisvuse.

Rahvas

Iseseisvumisvõitluse ajal kujutlesime, et vaba Eesti ühendab jälle kõik eestlased ja et väliseestlased tulevad koju, Eestisse. On läinud vastupidi: majanduslike raskuste tõttu on 100 000 eestlast kodumaalt lahkunud. Eesti riik selle probleemi vastu huvi ei tunne, kodumaalt lahkumist esitatakse vabade inimeste valikuvabadusena.

Viimane kord oli eestlastel lootus tõusta positiivse loomuliku iibega rahvaste hulka Laulva revolutsiooni aegsetel ja järgsetel ühiskondliku optimismi aastatel. Demograafilist situatsiooni nende aastate järel on rahvatervishoiu uurija Jaak Uibu nimetanud kidumiseks. Praegu on kidumine asendumas kollapsiga, mille üheks teguriks on reproduktiivses eas inimeste massiline väljaränne. Üksnes Suur-Helsingi piirkonnas elab üle 30 000 registreeritud eestlase (pluss ajutised).

Eestis on laste vähesuse tõttu või seda ettekäändeks tuues käivitatud koolisüsteemi reform, mis tegelikkuses tähendab koolide massilist sulgemist; välismaal (nt Iirimaal ja Soomes) avatakse koole ja lasteaedu eesti lastele.

Võõrsilt tagasipöördujate probleemidest rääkides ütleb etnoloog Aet Annist: „Me räägime tagasitulemisest, aga praegu läheb ära usumatutes kogustes inimesi. Eestis ei ole tegeldud inimlikkuse loomisega, vaid pigem on äärmuslikus turumajanduslikus keskkonnas loodud olukord, kus mingil seltskonnal ja eliidil on hea, ülejäänutel mitte nii väga. [---] Meil on vaja inimlikku elu kõigile.“ (Aljas 2012)

Võõrtööliste ootel

Sellisel taustal kõnelevad majandusteadlased ja ettevõtjad üha tungivamalt võõrtööjõu sissetoomise vajadusest. Kõige sagedamini välja pakutud arv on 100 000 võõrtöölist. Muidugi ei tuleks nii suur hulk võõraid Eestisse korraga, aga siiski on see sisuliselt rahvastikuvahetuse poliitika – omad minema, võõrad asemele. Riiki, seejuures rahvusriiki, käsitatakse nagu kasumit taotlevat ettevõtet. Kui suund võetakse niisugusele tööjõupoliitikale, siis tuleb mõelda ka sellele, kus tulnukad elama hakkavad, kus hakkavad paiknema nende lasteaiad ja koolid, mis keeles need koolid toimima hakkavad jne. Ja ka sellele tuleks mõelda, kas ja kui kaua nende inimeste või nende järgmise põlvkonna nõudmisi elustandardi suhtes õnnestub hoida riigile jõukohasel tasemel. See on ennasthäviv projekt, millest ettevõtjad võtavad sellest saadava kasu kiiresti välja, kõik probleemid aga peab lahendama ühiskond, nii kaua kui see üldse võimalik on.

Nii oleks valitsejatele sobimatu rahvas välja vahetatud ühe või kahe põlvkonna kestel, koos järelejäänud põliselanikkonnale paratamatuks tehtud keelevahetusega.

Eesti rahva demograafilise kidumisega kaasneb kvaliteediaspekt – depressiivsuse, kurjuse, kadetsemise, parastamise kasv. Miks see nii on, selle näiteks on käesoleval aastal välja pakutud õpetajate palgatõusu meetod – minimaalne palgatõusu raha peab tulema teiste õpetajate koondamisest.

Riik ei kaitse isegi oma väheseid lapsi, kõrge sissetulekuga emade lapsed välja arvatud. Statistikaameti andmetel elas 2010. aastal Euroopa standardi järgi 24,9% Eesti peresid vaesuses. (Kärsna 2012) Ebavõrdse emapalga abil klassifitseerib riik lapsed juba enne sündimist väärtuslikeks ja väheväärtuslikeks.

Rahvusküsimus

Rahvastikuküsimuste hulka kuulub ka Eesti elanikkonna rahvuslik koostis. Venekeelsete integreerimine Eesti ühiskonda on edenenud halvemini kui loodeti. Õelgu statistika mida tahes, aga Tallinn venestub ja lisaks sellele muidugi internatsionaliseerub. Vene keel on Tallinna avalikus ruumis üha häälekamalt kuuldav. See on riigi töjõupoliitika otsene tagajärg, mida ei maksa seletada linnavalitsuse ja linnapea Edgar Savisaare venesõbralikkusega. Savisaare venesõbralikkuski pole tegelikkuses midagi muud kui väiklasest kiusamisest ja kättemaksust loobumine ning võrdne suhtumine kõigisse.

Riik on loonud rahvastikurände mehhanismi, mis soodustab tervete erialade kolimist Eestist, eriti Tallinnast, Soome ja mujale välismaale – eestlastest arstid, meditsiiniõed, bussijuhid, ehitajad, keevitajad jne lähevad välismaale, asemele oodatakse tööjõudu Ida-Virumaalt, sealt lahkujate asemele tuleb tööjõud SRÜst. Praegu tühjad kohad Tallinnas ja Tartus läbi häda veel täidetakse.

Olen viimaste aastate kestel korduvalt olnud Tallinna haiglate patsient, tunnen seetõttu kõrvaltvaates haiglate personali koosseisu. Arstid on enamasti eestlased (ja väga head). Õdede tasemelt alates ja allapoole on ülivaldavalt tegemist venekeelse personaliga, kelle eesti keele oskuse tase on erinev, hooldajate puhul tihti olematu (aga seda kompenseerib nende naiste inimarmastus ja hea tahe). Õdede ja hooldajate omavaheline suhtluskeel on loomulikult vene keel. Ja on õnn, et Narvast ja mujalt Ida-Virumaalt on õdesid peale tulemas, nii kaua kui on.

Ka Mart Kadastik on seda märganud: „Arste napib. Tartu täiendab oma ridu Ida-Virumaalt kaaperdatud arstidega, Ida-Virumaale värvatakse arste Venemaalt.“ (Kadastik 2012).

Eestil on kogemus, et ka hästi integreerunud, kuid privileegid kaotanud vähemus võib kriisi korral oma riigi reeta. Hitleri kutsel lahkusid baltisakslased 1939. aastal Eestist ja Lätist. Kodumaa mahajätmisele tõukas neid peale hirmu tuleviku ees ka natsipropaganda, mis leidis baltisakslastes soodsa pinnase, seejuures pigem noorema põlvkonna hulgas, kes olid keeleliselt integreerunud.

Ei ole põhjust arvata, et see oleks praegu teisiti. Venekeelne elanikkond on Eestile probleem, millel ei ole kerget lahendust. Mõneski asjas on Eesti riik ennast venekeelsete suhtes kehtestanud viisil, mida venelased võivad tajuda tahtliku solvanguna, alandusena, kiusuna (pronkssõdurile antud lubaduste rikkumine, venelaste isikunimedede kirjutamine, venekeelse õppe tõrjumine). See ei aita kaasa Eesti suhtes lojaalse hoiaku kujunemisele venelaste hulgas.

Samal ajal kui keelatakse venekeelne õpe eragümnaasiumideski, aetakse üha pealetükkivamalt Eesti kooli ingliskeelestamise liini. Eesti gümnaasiumide üleviimist rahvusvaheliselt tunnustatud ingliskeelsele bakalaureuseõppele pani hiljuti ette üks Tallinna ülikooli üliõpilane (Pedanik 2012). Kohe toetas seda mõtet haridustegelane Ene Grauberg, kes kinnitas, et noorte hulgas olid 1990ndate aastate ingliskeelse bakalaureuseõppe koolid Tallinnas ja Tartus ääretult populaarsed (Grauberg 2012). Siis tuleks ka õpetajaskond välja vahetada, omakeelsed lahti lasta ja ingliskeelsed koos õppematerjalidega sisse osta. Eetilisi ja rahvuslikke probleeme selliste ettepanekute tegijatel nähtavasti ei ole. Aga nad ei küsi isegi seda, missuguse palgaga sisseostetud õpetajad lepiksid (kuid see ongi rahvusliku katastroofi kõrval tühine probleem). Mõni venekeelne kool võib sellest ideest kinni haarata – missuguste seaduseväänamistega seletada siis, et ingliskeelne õpe on mõeldud ainult eesti koolidele? Oleks Eesti Vabariigi tõeliselt võigas karikatuur, kui eesti koolides pursitaks puuinglist ja vene koolides puueestit. Oma eesti rahva sotsiaalne ja hariduslik lõhestamine kaheks või enamaks Eestiks ei aita kuidagi kaasa ühtsema Eesti kujunemisele.

Eesti ühiskond elab järjest tugevneva ingliskeelestamise surve all ning Eesti eliidiks hakanud seltskonnale on see vastuvõetav. Tahaks teada, kust seda protsessi suunatakse. USA suursaadik Michael C. Polt ütles 20. oktoobril 2010 avalikul esinemisel Tallinna Tehnikaülikoolis, et käsitame (kas USA?) Eestit kui suurt laboratooriumi. Tõepoolest: Eesti on piisavalt suur, et pidada siin läbiviidavat demograafilist ja sotsiaalmajanduslikku eksperimenti mudelina arvessevõetavaks, samas on Eesti ka sobivalt väike, et eksperimenti kontrollida. Kui aga eksperiment tooks kaasa sotsiaalse katastroofi, siis on selle mõju maailmale nii väike, et pole põhjust muret tunda.

2011. aasta rahvaloendus pidi andma diagnoosi paljudele eesti demograafia muredele. Aga ka rahvaloenduse tulemuste esitamisel korratakse keelelises väljenduses ENSV aegset mõttetut ilukõnet: meile teatatakse pidulikult, et Eesti Vabariigis elavad 192 rahvuse esindajad, samal ajal kui eelmise rahvaloenduse ajal elasid ainult 142 rahvuse esindajad. Progress missugune!

Kool

Haridusministeeriumi andmetel õppis 1992/93. õppeaastal Eesti üldharidussüsteemis 216 865 õpilast, 2011/12. õppeaastal 142 983 õpilast. Viimane arv on 19 aasta tagusest arvust ainult 65,9% ehk napilt 2/3. Vähem kui ühe põlvkonna kestel on õpilaste (st ka laste) arv langenud tubli kolmandiku võrra.

Haridus- ja Teadusministeeriumis ettevalmistatud kava järgi peab Eestis paari aastaga kaduma 50 gümnaasiumi. Haridusreformiks nimetatav hariduse kättesaadavuse likvideerimine toimub akadeemikust ministri Jaak Aaviksoo initsiatiivil. Ministeeriumi asekanstler Kalle Küttis on avaldanud seisukoha, et Lõuna-Eesti maakondadesse pole vaja rohkem kui üks gümnaasium igasse maakonda, erandiks ainult Tartu linn. See toob meelde üldtuntud lause vene kirjaniku Mihhail Saltõkov-Štšedrini klassikalisest satiirist „Ühe linna ajalugu“: „Sõitis Glupovisse sisse valge hobuse seljas, põletas maha gümnaasiumi ja kaotas ära teadused.“ On Ameerikaski üldteada: kooli sulgemine hävitab sotsiaalselt terve linna.

Saaremaale koos Muhu saarega on lubatud jätta kaks gümnaasiumi, mõlemad Kuressaarde, kaduma peab kooli gümnaasiumi-osa Orissaares ja Leisis (kadunud on nad juba Kihelkonnal ja

Mustjalas). Orissaare vallavanem Aarne Põlluäär argumenteeris paar päeva tagasi, kolmapäeval 26. septembril koguni mõlemas Saaremaa lehes – Meie Maas ja Saarte Hääles (Põlluäär 2012a ja 2012b) – minister Jaak Aaviksoo likvidaatorliku plaani vastu, mida Põlluäär nimetab mõistlike argumentideta jaburaks ja läbi-mõtlematuks kavaks. Mis kell peab õpilane Kuivastus ärkama, et jõuda 80 kilomeetri kaugusele Kuressaarde kooli, ja mis kell jõuab ta koju tagasi? Vallavanem Põlluäär näeb minister Aaviksoo tegevuses joont, nagu ei jätkuks Eesti riigil enam tahet meie uue põlvkonna harimiseks. Aaviksoo meetod õpetajate palga tõstmisel on koolide sulgemine ja õpetajate koondamine, aga vallavanem Põlluäär näeb selles meetodis lisaohtu: koolide sulgemine nõrgestab kohalikke omavalitsusi niivõrd, et haldusreformi läbiviimise surve suureneb. Kohalikud juhid kaotavad näo, sest nad on juhtima valitud arengukavade põhjal, mis nägid ette kooli säilimise. Orissaare vallavanem on sõnastanud paljude omavalitsuste ja nende juhtide mure.

Ajaloo- ja ühiskonnaõpetajad – Aare Ristikivi Tartust,
Viivi Rohkla Lähelt

Haridus- ja Teadusministeerium pakub, et osa põhikoole võiks valdades muuta algkoolideks, seitsmendast klassist alates lapsed aga naaberomavalitsuse kooli saata (Lõhmus 2012). Sellega astutaks jälle lähemale Siim Kallase juba Eesti Komitees 1991. aastal välja öeldud mõttele, mille järgi riik peaks tagama üksnes kuueklassilise hariduse ja ülejäänu oleks maksuline. Siim Kallase juhtmõtteks oli juba enne Eesti krooni tulekut, et tasuta arstiabi ja tasuta haridus on Eesti krooni vaenlased (Madis Hint 1991).

Objektiivne statistika näitab, et Eesti haridustase käib alla: 2009. aastal oli 25–34 aastastest noortest 27,5% madalama haridusega kui nende vanemad ja ainult 15,8% oma vanematest parema haridusega (Heli Aru 2012). Riik ei suuda isegi järjest vähemale hulgale lastele anda eelmise põlvkonnaga võrdset haridust. Kas ei suuda või ei taha?

Koolide sulgemise ja õpetajate koondamise üheks argumendiks on nn pearaha põhimõte: riik rahastab õpilaskohti koolis ja kui õpilasi jääb vähemaks, siis vähenevad vastavalt ka riigi rahaeraldised koolile. Seda rahaeraldamisalust esitatakse vääramatult jõuna, mida ei ole võimalik muuta. Tegelikult on see ametnikuhingede nõks, mis seab lapse ja raha ühele pulgale. Mis keelaks olukorras, kus õpilasi jääb vähemaks, seostada pearaha õpetajatega, nii et õpetajad ei elaks pidevas töö kaotamise hirmus ja õpilastel oleks õpetaja ligemal kui nn normaaltäitumusega klassides? See jätkaks vähemalt tulevikulootuse ja ei tooks riigile varasemaga võrreldes mingeid täiendavaid rahalisi lisakulutusi.

Koolireformi läbisurumine eeldab õpetajate ja koolijuhtide ajupesu või kuuletuma sundimist. Ajupesu käivitati: augustist alates on Õpetajate Lehe peatoimetajaks suurte poliitagitatori kogemustega Kalle Muuli, kellel pole mingit erialast puutepunkti ei hariduse, kooli, ülikoolihariduse ega teadusega.

Teadus

Tallinna Tehnikaülikooli vanemteadur Risto Tanner on hiljutises arvamuskirjanduses loetlenud pool tosinat Eestile olulistele rakendusuringutele spetsialiseerunud teadusliku uurimise instituuti, mis on iseseisvuse ajal likvideeritud (Tanner 2012). „Eesti teaduspoliitika ei soosi Eesti teadlasi.“ (Õhtuleht 20. september 2012) Eesti-keskse teaduse alahindamisega kaasneb isiklikke tragöödiad, mis mõnel juhul on maksnud teadlase elu. Metsateadlane Elmar Kaar (1928–2012) varises sel hilissuvel kokku, kui Kohtla-Järvel läks käiku poolkoksimaie sulgemise asjatundmatu projekt, Eesti põhjavee uurijale Priit Jõgarile (1941–1999) sai selline saatus tema elutöö nurjamise tõttu osaks juba varem.

Äsja rakendus Eesti Teadusagentuuri näol Eesti teaduse uus rahastamiskord, mis jätab rahvus- ja sotsiaalteadused veel rohkem vaeslapse ossa kui seda tegid varasemad teaduse finantseerimise moodused. Ometi on päevselge, et just Eesti uurimisel ja Eestile suunatud rakendusteadustes on meil võimalik ja ka kohustuslik olla maailmatasemel, ükskõik kas maailm seda imetleb või mitte. Aga Eesti teaduse suunajad ja rahastamise otsustajad eelistavad ikka vaateaknamentaliteeti, kuigi ülemaailmsetele vaateakendele pääsemine on raske ja Eesti jaoks tihti vähese efektiga, sest vaatajaid on peaaegu alati vähe.

Eesti teadust suunatakse seisma näoga väljapoole, Eesti vajadused jäävad tagaplaanile. Doktoritööde ja PhD-väitekirjad on enamasti inglise keeles. Eesti ülikoolide juhivad teatavad üksteise võidu kavatsustest laiendada ingliskeelset õpet. Kas Eesti jaoks? Eestikeelne teadustermiinoloogia võib hakata tunduma üleliigse-na isegi rakenduste tasandil. Kuid küsimus: mis mõtet on näiteks Maaülikoolis kaitsta ingliskeelseid väitekirju, mille andmebaas on Eesti põllumajandusest ja rakendus oleks tulus Eesti

põllumehele? Eesti keelt surutakse jälle köögikeeleks, seekord teevad seda meie oma rahvusest otsustajad.

Ajakirjandusprofessor Halliki Harro-Loit on neid teemasid käsitledes kirjutanud, et viimase aja teaduspoliitiliste otsuste sõnastuses kumab läbi autoritaarsuse vaim, teaduse rahastamisel aga on domineerivaks väärtuseks konfidentsiaalsuse tagamine, mis aja jooksul üha laieneb (Harro-Loit 2012). Tegelikult iseloomustab salastamine, salatsemine ja nn konfidentsiaalsus (mis peaks tähendama usalduslikkust, aga tähendab Eestis usaldamatust) kogu riigivalitsemist. Ikka käsitatakse ebaeetilise teo kohta informatsiooni lekitamist raskema kuriteona kui ebaeetiline tegu ennast.

Halliki Harro-Loit järeldab, et Eesti riik vaid kannab demokraatliku riigi silti: „Kui selles riigis võimu teostajatel ja kultuurikandjatel kaob moraalne tundlikkus, siis [---] tulebki „loomade farm“.“

Tervishoid

Hariduse ja arstiabi kättesaadavus solidaarsuse põhimõttel pluss laiahaardeline pensionisüsteem on kõige tähtsamad valdkonnad, mis eristavad sotsiaalset turumajandust liberaalset turumajandusest. Eesti on seni nendes valdkondades põhiliselt suutnud püsida sotsiaalse turumajanduse liinil, kuid surve anda ka hariduse kõrgemad astmed ja tervishoid erasektori kätte on jätkuvalt tugev.

Meditšiinasutuste ümber askeldav Anders Tsahkna esitas aastaid tagasi mõtte õhkida kogu Tallinna Kesksaigla kompleks, et teha ruumi kesklinnalähedastele hotellidele. Uued haiglad oleks

tulnud selle turumajandusloogika järgi Kesksaigla kruntide müügist saadud raha eest üles ehitada kuhugi tühermaale Lasnamäe taga. Õnneks see antiutoopia ei teostunud, aga mõtteviis, et tervishoid on turumajanduse loogikale alluv teenus, ei ole kadunud. Ta ei saagi kaduda, enne kui Eesti poliitika peavoolust ei kao mõte, et Eestis peab kõik olema nagu Ameerikas (kuigi samal ajal tahetakse flirtida Põhjamaaks olemise pettepildiga).

Esimene otsustav samm solidaarsusel põhineva tervishoiusüsteemi suunamisel liberaalse turumajanduse poole oli suurhaiglate kujundamine kasumit taotlevateks aktsiaseltsideks ja sihtasutusteks. Olukorras, kus haiglad saavad põhiosa oma finantsidest solidaarsetel sissemaksetel põhinevalt Haigekassalt, on haiglate võistlus kasumi taotlemise nimel loogika ja terve mõistuse vastane.

Ester Viruste, Andrus Ristkok

Kasumi taotlemine loob süsteemis patsiendivaenuliku olukorra: kuna haiglad võistlevad omavahel patsientide pärast, siis on pat-

siendi kohta käiva informatsiooni liikumine võistlevate haiglate vahel raskendatud. Haiglat vahetavat patsienti võidakse vaadelda kui ülejooksikut, võistlevat haiglat konsulteerivat arsti kui reeturit (konkreetsed näited ei puudu).

Üha tugevneb riigi surve saada solidaarsusel põhinev Haigekassa Vabariigi Valitsuse kontrolli alla. Haigekassa senine juht Hannes Danilov vahetati hiljuti välja rahandusministeeriumi asekancleri Tanel Rossi vastu, sest Danilov oli vastu Haigekassa reserve liitmisele riigi finantsreservidega. Danilov ei toetanud erahuvidele senisest suurema kaalu andmist tervishoiusüsteemis. Aga miks peaks?

Haigekassa uus juht Tanel Ross ei välista suunamuutust: „Uuel haigekassa juhil seisab ees keerukas töö avaliku ja erahuvi tasakaalustamisel.“ (Ernits 2012b) Seadmata kahtluse alla Tanel Rossi finantsjuhtimise alast kompetentsust, küsigem: mis erahuvi? Kas see on huvi mängida erasektorile kätte Eesti ja Euroopa Liidu maksumaksjate raha eest moderniseeritud haiglad? Või mis? Tanel Rossist võib saada Haigekassa väga hea juht, aga manipulatsioonid tema valimiseks sellele kohale meenutavad 1940. aasta Riigivolikogu valimiste ajal toimetatud. Võimu survet meelepärase valimistulemuse saavutamiseks on nentunud ka eksõiguskantsler Allar Jõks: „Säärane käitumine vähendab lootust, et midagi on võimalik korralikult, ausalt ja selge silmavaatega teha.“ (Koch ja Jõks 2012) Eesti keeles tähendab Jõksilt tsiteeritud lause, et Eestis ei ole midagi võimalik ausalt teha. Kuidas siis elada valedeta?

Küllap on õige, et tervishoid vajab lisaraha. See annab ettekäände „aktsiakapitali laiendamiseks“, nii et lõpuks kuuluksid maksumaksja ja Euroopa Liidu raha eest välja ehitatud, moder-

niseeritud ja igas mõttes kaasajastatud haiglad osaliselt eraettevõtjatele koos kõige sellest tulenevaga.

Tanel Rossi Haigekassa juhiks valimise järel tegi jõulise avalöögi selles suunas Siim Kallas (Kallas 2012). Kallas peab Eesti tervishoiusüsteemi ebaõnnestunuks, sest tema ideoloogiliseks eelistuseks on patsiendi pärast konkureerivad erahaiglad. Sellega käiks kaasas maksimaalne salastatus. Õigem lahendus on vastupidine – haiglate maksimaalne koostöö ja informatsiooni liikumine koos patsiendiga, ükskõik, mis põhjustel patsient ka haiglat ei vahetaks. Siim Kallase ideooriigiaks on Eesti taasiseseisvumise algusest peale olnud tervishoiu erastamine (Madis Hint 1991).

Kallase ideooriigiline kirjutis sai kiiresti argumenteeritud vastuväiteid (nt Punab 2012). Arstid ei soovi oma rahvast hüljata, kuigi Tartus ja Tallinnas töötavad juba aastaid firmad, mis vahendavad Eesti meditsiinitöötajaid Soome.

Kurjakuulutav on tervishoiuga seostuv terminoloogia muutus. Arstiabi on turuterminoloogias tervishoiuteenus või toode, patsiendist on saanud klient (nagu ka hariduses, eriti kõrghariduses, räägitakse kliendisuhtest ja haridusteenusest). Seegi õõnestab tervishoiu kui erilise valdkonna moraali aluseid.

Tallinna haiglate nimedes on taastatud sovetlik kantseliit: inimlikud haiglanimed Merimetsa, Nakkushaigla, Kesksaigla, Magdaleena on redutseeritud Ida-Tallinna ja Lääne-Tallinna Haiglateks. Miks ei võiks PERH ehk Põhja-Eesti Regionaalhaigla olla lihtsalt Põhja-Eesti Haigla?

Majandus

Iseseisvumisvõitluse ajal hakati Moskva kesk võimu alluvuses olevaid ettevõtteid võitlema tagasi Eesti alluvusse. Tollal kujutlesime, et vabas Eestis on eestlased oma maa peremehed ja oma majanduse omanikud. On läinud vastupidi: Eesti majandus on ülisuurel määral loovutatud välismaalastele. See, mis algas Eesti tuletiku- ja tubakatööstuse äraandmisega, on jätkunud kogu iseseisvuse aja kestel ja jätkub nähtavasti nii kaua, kuni siin üldse veel midagi ihaldusväärset leidub. Eesti kaubalaevastik osati kaotada, nagu oleks see õhku haihtunud. Aga nimetame Eestit ikka edasi mereriigiks, kuigi selle õigustuseks on veel üksnes Tallink, Saaremaa Laevakompanii ja pilk maakaardile.

Asjatundjate hinnangul kuulub Eesti majandusest umbes 80% välismaalastele, kusjuures välisfirmad saavad oma kasumi Eestist välja viia. Võõramaalaste eelistamine näib olevat järjekindlalt Eesti valitsejate poliitika. See on täiesti võrreldav ENSV aegse majandusega, mil kohalik administratsioon pidi ainult täitma Moskva kesk võimult tulemaid käske. Suures mõõdus algas see juba kolossaalsete summade maksmisega Eesti Raudtee erastamist nõustanud välismaisele konsultatsioonifirmale. Kas nõu, mis saadi, oli hea?

Välismaiste omanike paremaid majandustulemusi erastamisjärgsel perioodil ei ole Erik Terk jt oma majandusanalüüsidest tuvas-
tanud (Terk 1999 : 61 jm). Kas ehk on olukord Erik Tergi jt uurimustest möödunud aja jooksul muutunud? Vist mitte.

Aeg-ajalt imbub ajakirjandusse märke kihust, millega soovitakse – ideoloogiat viigileheks kasutades – erastada needki vähesed riigi strateegilise infrastruktuuri osad, mis veel ei kuulu

erakapitalile või välismaalastele: Eesti Energia, taasriigistatud raudtee, Tallinna sadam, tipptasemega haiglad, Tallinna linna-transport.

Eesti Raudtee omaaegsel erastamisel oli üheks argumendiks raudtee kiire moderniseerimise vajadus, milleks Eesti riigil raha ei jätkunud. Aga kas välismaine omanik moderniseeris raudtee? Selliselt võiks küsida palju kordi. Üleeuroopalise väärtusega Kreenholmi võimas tööstusarhitektuur säilib parimal juhul lõbustuslinnaku väliskestana.

Suurerastamise kaja ulatus kuni presidendivalimisteni 2006. aastal ja selle järelegi. Eesti sisepoliitilised võitlused on näidanud imelikku kokkusattumist: survestamine on osaks saanud nendele poliitilistele jõududele, kes ajasid nurja Eesti Energia odavmüümise USA firmale NRG Energy. Et Eesti Energia on veel Eesti oma, selle eest peame tänama Endel Lippmaad, Tallinna Tehnikaülikooli teadlasi, Rahvaliitu ja Keskerakonda. Nüüdseks on Rahvaliit arvestatava poliitilise jõuna hävitatud, Keskerakonnaga pole nii kergesti läinud, aga protsess jätkub. Eesti Energia ühel või teisel kujul erastamise plaani ei ole maha maetud. Küsiks: mis olukorras oleks Eesti majandus, kui Eesti Energia oleks pankrotiohus USA firmale maha müüdnud?

Kiirerastamise sotsiaalne kaja

Kiire erastamise sotsiaalne mõju on eriti halvav olnud asulatele, kus üks suurettevõtte oli praktiliselt asula ainus tööandja. Kujukas on Meleski alevit tabanud õnnetuse kirjeldus, see on päris tüüpiline ja toob esile majandusliku šokiteraapia mõju inimestele.

Monika Helme kirjeldab ajakirjas Eesti Naine (september 2012) juhtunut nii: „Esimene Meleski klaasivabriku erastaja müüs maha kõik seadmed ja tehnika. Järgmine omanik korjas kokku temast järelejäänud riismed ning tegi veelkordse metalliringi. Praegune omanik on korrastanud tehasehoone ümbruse ja lubas eelmisel aastal oma valdustes Ugalal suvelavastuse korraldada.“

Meleski raamatukogu juhataja ja koduse klaasivabrikumuuseumi omanik Astrid Dreving kirjeldab Meleski tragöödiat nii: „Vene ajal, 1970ndatel, elati Meleskis peaaegu nagu kommunismis. Kõik siinsed inimesed töötasid vabrikus ja vabriku eesthooldus oli oma töötajate suhtes täielik. Kui kellelgi läks pirn laes läbi, siis vabriku laost võis võtta uue. Vabriku kulul tehti elamises remont, vabriku ruumides olid ööpäev ringi avatud duširuumid, oli vägev pesuköök, kus juba tol ajal olid sees suured pesumasinad, millega kõik võisid igal ajal käia oma pere pesu pesemas, ka saun oli. [---] Aga kui vabrik 1992. aastal seisma jäi, toimus Meleskis tohutu sotsiaalne katastroof. Inimesed ei saanud kaua

aega aru, mis toimub ning kuidas edasi elada, erastamine ja üleminek kulgesid ikka väga raskelt.“ (Helme 2012)

Paljud välisinvestorid tulevad võtma viimast. Meleski klaasivabrikuga sarnase mitmeringilise rüüstamise elas läbi näiteks Pärnu õlletehas. Eesti inimeste elujärg ei saa enne paranema hakata, kui mõistetakse, et viguriprojektid ei toimi, vaid tuleb teha mõttekat tööd, mille üle on mõistlik avalik (riiklik) järelevalve.

Eesti seadused võimaldavad ostu-müügitehingutes kasutada väga keerulisi ja hämaraid skeeme, esindajaid ja varifirmasid. Kui lisada pühaks lehmaks muutunud konfidentsiaalsus, siis ongi tulemuseks olukord, kus on raske aru saada, kes on variomanik ja kus on tegelik omanik.

Ka maaelus on üritatud tootmist asendada igasugu trikkidega golfiväljakutest kiikinguni. Turismigi on mõeldud selliselt, et käigu meil hästi palju Läti ja Soome turiste, meie jälle käime Lätis ja Soomes, nii oleks turism õitsev majandusharu ja põllumajandus poleks oluline. See on püramiidskeemides mõtlemine. Maaelust ja põllumajandusest (nagu paljust muustki) annab põhjaliku ülevaate Arvo Sirendi peatoimetamisel ilmunud koguteos „Eesti põllumajandus XX sajandil. III köide: Ülevaade põllumajandusest siirdeperioodil. Aastad 1990–2008. I osa: Inimene ja ühiskond“.

Välismaalased ja välisraha

Suursaadik Mart Helme küsis hiljuti: „Miks on valitsusel alati raha, et seda riigist väljapoole maksta ja mitte kunagi ei ole raha, et parandada oma inimeste elujärge?“ (Helme 2012)

Välismaalaste eelistamist näeb Estonian Airi kaasuses: 11 lennukiga opereeriva pisilennufirma peadirektor Tero Taskila saab välismaalaseks kuupalka 33 200 eurot, mis on üle kahe korra suurem Prantsusmaa presidendi ametipalgast ja 50 % suurem Saksamaa liidukantsleri ametipalgast. Kas Eestist poleks leidunud peadirektori tiitli kandjat, kes oleks üliviletsate majandustulemuste eest nõustunud saama madalamat palka? Kas keegi peab arvet suurejoonelistele projektidele ja nende projektide nõustajatele makstud kolossaalsete summade üle, kuigi projektid ise on vaieldavad või vaibuvad hoopiski (Eesti Rahva Muuseum, Kunstiakadeemia, Rahvusringhäälingu hoone jne; järjekorras on maadevahetus Sisekaitseakadeemia üleviimiseks Narva lähedale).

Miks peaks püsiühenduseks nimetatava Saaremaa sillaga seotud ökoloogilised uuringud antama teha välisfirmale? Kas välisfirma tunneb Suure väina olusid Eesti teadlastest paremini? Või miks anti Kohtla-Järve poolkoksimäe sulgemiseks 323 miljonit krooni Euroopa Liidu raha välisfirmale? Eesti asjatundjate hinnangul raisatakse see raha mõttetult ja tehakse sobimatut tehnoloogiat kasutades keskkonnale pigem kahju. Tartu Ülikooli tehnoloogiainstituudi direktor Erik Puura ütleb, et tõenäoliselt Eesti riik ei teeks oma raha eest sääraseid tööd, ja lisab: „Aga sama võib öelda väga suure osa euroraha kohta.“ (Niitra 2012a ja 2012b)

Eesti on andekas Euroopa Liidu raha kasutaja. Aga kas vastutustundlik kasutaja? Mäo teederisti nihutamisele kulutati kolossaalne hulk raha ja kaeti asfaldiga 200 hektarit parimat põllumaad; endisse Mäo keskusse rajatud ettevõtted jäid „kuivale“. Ajavõit Tallinna ja Tartu vahel sõites on selle järel 20–40 sekundit. Tee-ehitusinsenerid räägivad omavahel, et Jõhvi-Kukruse maanteelõik ja Haljala ristmik on samasugused suurushulluslikud projektid, mille põhimõtteks on euroraha maksimaalne

kulutamine. Kas see on ka efektiivne kulutamine, seda ei küsita, sest efektiivne kulutamine nõuaks ametnikelt palju rohkem tööd ja asjatundmist.

Jätan täiesti käsitlemata välisraha osa Eesti sisepoliitikas ja valimisvõitluses. Seda uurigu õiguskaitseorganid ja oleks hea, kui seda tehtaks erapooletult.

Õigus ja ülekohus

Põhiseaduse mõtte järgi peab Eesti olema riik, mis on rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele.

Eesti õiguskaitstesüsteem hakkas sellest põhimõttest kaugenema kohe uue vabariigi alguses, esimese uue põhiseaduse järgi valitud Riigikogu ja Mart Laari valitsuse ajal. Kaugeneti nimelt õiglusest formaalse normatiivse õiguse kasuks, milles kõige tähtsam on hageja ja kostja või süüdistuse ja kaitse juristide omavaheline vaidlus ja protseduurireeglite järgimine. Sellises vaidluses võib õiguse saada osapool, kellel on rohkem raha osavama juristi palkamiseks. Pettur või korruptant võib väljapetetur raha eest advokaati palgates saavutada kohtuvõidu ohvri üle, kellelt petetur rahaga ta advokaadile maksab. Vandeadvokaatide õigusabi on nii kallid, et seda saavad endale lubada vähesed, juba üksnes sellega on kuri- ja väärtegevuste kohtu ette jõudmine piiratud.

Moraalinormiks ei ole elamine valedeta, pettuste ja kelmusteta, varastamata ja korruptiivsete skeemideta, vaid praktiliseks elujuhiseks on saanud väär- ja kriminaalsetest tegudest puhtalt väljatulek: kuidas valetades, vassides ja varastades vastutust välti-

da. Aususel ei ole juriidilises süsteemis väärtust ega kohta, tõde pole oluline. Eestis on moraalil Mart Laari esimese valitsuse rublamüügi ja Israeli relvatehingu nägu, teiste sõnadega – tolle valitsuse tagatoa nägu, kus juhtfiguuriks oli tegus Tiit Pruuli.

Kui õigus relativiseerub, siis kannatab õiglus paratamatult ja ühiskonnas võib maad võtta künism. See on soodne pinnas mõtveisile, mis ei mõista hukka omakohut ja lõppkokkuvõttes viib kriminaalse tegevuse heakskiitmisele. Sellel nähtusel on Eestis traditsioon piirituse salakaubanduse näol 1920–30ndatel aastatel (Raimo ja Risto Pullat 2010). Väidetakse, et Ida-Virumaal on tänapäeval umbes 20% elanikest nii või teisiti osaline või teadlik narkoärist. Vahe seaduskuuleka ja kriminaalse käitumise vahel relativiseerub. Sama on päris kindlasti väikeste kohtade tasandil üldine majandustegevuses. Ka seetõttu, et riigi õigusemõistmise süsteem on ebaefektiivne ja aeglane. Omaette nähtus Eesti kohtupraktikas on massiivne hulk kokkuleppemenetlusi, milles riigi kohtusüsteem teeb diili kurjategijatega.

Jüri Rätsep, Rein Järlik

Ajakirjandus on osaline õigluse taotlemise relativiseerumisel. Ajakirjandusele võib panna diagnoosi selle põhjal, kas ollakse ohvri poolel või ohvri vastu ükskõikne, kas säilitatakse proportsioonitunne või esitatakse piseksimust kuriteona ja rasket kuritegu piseksimuseks, kas kehtib võrdse kohtlemise põhimõte. Vähesed ajakirjanikud (Peeter Ernits, Kadri Ibrus, Alo Lõhmus, Markus Järvi) sõandavad esitada ühiskondlikult valusaid küsimusi. Ainult Peeter Ernits julgeb raudtee müümist ameeriklastele ja riigiisade omaaegset soovi ka elektriijaamad ühes põlevkivi-ga jänkidele müüa seostada riigireetmise teemaga (Ernits 2012a). Kadri Ibruse kirjutised Eesti Päevalehes aitavad loodetavasti ette valmistada pinda inimkaubanduse, orjastamise ja sunnitud prostitutsiooni rangemaks karistamiseks.

Õiguse relativiseerimisel on efektiivsed võtted: näiteks kui seatakse ühele pulgale opositsioonipoliitiku kiiruseületamine ning valitsusparteide tegelaste hangeldamine Eesti ja Euroopa Liidu elamislubadega või kriminaalsed skeemid erakondade rahastamisel.

Eesti võitleb ennastsalgavalt inimõiguste eest Venemaal ja Valgevenes, aga oma kodus saavad rasked kuriteod leebeid karistusi, kui üldse. Eesti oli viimane Euroopa Liidu riik, mis viis oma karistusseadustikku inimkaubanduse mõiste. Seda tehti alles siis, kui USAst vibutati sõrme: Eesti suutmatus (õieti tahtmatus) inimkaubandust ja prostitutsiooni pidurdada on ohtlik teistele riikidele. Peaaegu 21 aastat on siin seletatud, et Eesti seadused pakuvad niigi kaitset inimkaubanduse, orjastamise ja sunnitud prostitutsiooni eest. Ametliku Eesti leiget suhtumist inimkaubandusse ja prostitutsiooni on jõuliselt pahaks pannud ka kultuskirjanik Sofi Oksanen (Kressa ja Oksanen 1912).

Siiamaani avaldavad kohtupraktikale mõju 1992. ja 1993. aastal Eestis Mart Laari valitsuse plaanid teha Eestist Põhjala Bangkok ja arendada prostitutsioon riiklikult oluliseks majandusharuks. Oma inimeste elu ja väärikus on Eestis otse ametlikult odav.

Tänavu septembris tuli Tšehhi Vabariigis ilmsiks raske metanool-alkoholirikitegu: teatati 26 surmajuhtumist. Tšehhi riik reageeris kuriteole jõuliselt ning kange alkoholi suhtes kehtestati müügi-keeld. Samalaadne kuritegu leidis 2001. aastal aset Eestis: Pärnumaal ja naabruses oli metanoolimürgituse surmaohvreid peaaegu kolm korda rohkem kui nüüd Tšehhis. Aga president Lennart Meri teatas tookord, et see pole mingi tragöödia, sest inimesed on ise süüdi, kui ostsid althõlmaviina. Presidendi avaldus määras ka kohtu suhtumise – kurjategijad jäid praktiliselt karistamata.

Eesti on enesetappude suhtarvult elanike arvusse kuue esimese riigi hulgas maailmas. 2010. aasta statistika järgi oli Eestis suhtarvult elanike arvusse seitse korda rohkem narkoüledoosist tingitud surmasid, kui oli Euroopa Liidu keskmine. Eesti suhteline mõrvastatistika on samuti masendav.

Omandireform ja varade tagastamine õigustatud subjektidele heastas kahtlemata suurel määral ajaloolist ülekohtu, aga tõi kaasa ka uut ülekohtu, sest selles keerulises protsessis ei koheldud kõiki seaduse ees võrdsena. Elumajade tagastamisel tekitati sundüürnike kiht, samas jäeti sadadele õigustatud subjektidele nende või nende vanemate vara tagastamata, kui sellele varale oli endise võimu soosikust pretendent. Nii löödud haavad on seda halvemad, et ülekohtu põlistajaks oli nüüd oma riik.

Praegu aktuaalset Tallinna Mustpeade Maja tagastamist Mustpeade vennaskonnale põhjendab valitsus õigusriigi põhimõttega. Eesti õiguse rakendused kalduvad ikka oma rahva ilmajätmise poole.

Ma ei tunne, et Eesti riik ahistaks mind. Aga ma ei tunne ka, et ta kaitseks mind, kui ma vajan riigi õigussüsteemi abi. Riik vaatab kõrvalt, nagu oleks uputaja ja uputatava omavaheline asi, kes püsib vee peal, kes vajub vee alla.

Salastamine ja glasnost

Mina tahtsin riiki, mis ei valeta mulle ega sunni mind valetama ja simuleerima. Uue põhiseaduse järgi valitud Riigikogul ja 1992. aastal moodustatud Mart Laari valitsusel oleks olnud võimalus valetamispoliitikast loobuda. Rahvas oli poliitilistest valedest tüdinud. Kuid kahjuks oli 1992. aastaks juba maad võtnud võimuvõitlus, mille võitmiseks kõik vahendid olid head, kaasa arvatud põlatud endise režiimi valetamispoliitika. Mart Laari valitsus kukkuski 1994. aasta sügisel rublamüügi ja Iisraeli relvaostuga seotud vassimiste tagajärjel – usalduse kaotamine. Ka Mart Laari teist valitsemisaega aitasid 2002. aastal lõpetada Savisaare pildi pihta tulistamisega seotud valetamised ja eneseõigustused. Uus iseseisvus algas poliitilise eliidi suuremastaabiliste valedega.

Nüüdseks on valetamine ja poliitiline ning majanduslik korruptsioon läbi immutanud peaaegu kogu ühiskonna, kusjuures kõrgema ešeloni salastamine süveneb järjest. Isegi kõige tühisemad ametlikud päringud salastatakse 75 aastaks (näiteks Maksu- ja Tolliameti päringud).

Drastiliselt on salastatud Riigikogu komisjonides toimuvad arutelud. Rein Lang arvas justiitsministrina (2003–2004) nii: „Parlamendi töö tulemuslikkuse huvides ja riiklike huvide kaitseks tuleks lähtuda eeldusest, et komisjonide töö on kinnine. Kui aga sellest lähtuda, on põhjendamatu ka nõue kajastada protokollis üksikasjalikult komisjonis arvamuse kujunemise käiku.“ Langi tahe sai seaduseks: Rein Lang (Reformierakond) ja Marko Mihkelson (Res Publica) tegid novembris 2003 ettepaneku loobuda Riigikogu komisjonide arutelude protokollimisest. Veebruaris 2004 muutus see ettepanek seaduseks. Ainult keskerakondlased protestisid. (Vahter 2012)

Eriti ohtlik on salastamise sümbioos maksimaalselt paremliberaalse turumajanduspoliitikaga, sest salastatuses kaovad avatud majandusega väikeriigis ohtlike korruptiivsete majandustehingute jälile saamise võimalusedki: kõik on konfidentsiaalne, rasked majanduskuriteod aeguvad enne kui neid uurimagi hakatakse.

Kõrgeima võimu kandja – rahvas – ei saa ka parima tahtmise juures aru, kuidas ta on jälle ilma jäetud nii toimivast majandusest kui ka otsustamisõigusest. Et see nii oleks, selleks ongi salastamine Eestis viidud sama absurdsete piirideni, kui see oli ENSVs.

Mis retsept aitaks Eesti ühiskonda parandada? Tuleb lõpetada salatsemine ja salastamine. Kus pole tegemist rahvusvaheliste kokkulepetega, seal tuleb salastamispääangud dokumentidelt maha võtta ja rahvusvahelisteski kokkulepetes tuleb põhjendamatu salastamist vältida.

Tuleks kehtestada absoluutne nulltolerants poliitikute valedetele ja vassimistele, pettusi ja kelmusi harrastav korruptiivne majandustegevus tuleks tõkestada litsentside tühistamise ähvardusega.

Tuleks moraalselt otsast alustada. Aga kuidas? Vastavat vannetki anda pole kellelegi, sest ennast eliidiks nihverdanute kõik hierarhiaastmed on juba määritud, kõik on väikeses ühiskonnas kõigiga seotud, kõigil on midagi varjata. Kõrgametnikud suhtlevad avalikkusega peamiselt pressiesindajate, kõneisikute ja nõunike vahendusel.

Jääb üle avalikkus: juriidilisele, erialasele ja ajakirjanduslikule uurimisele tuleb avada kõik saladuslikuks jäänud Eesti mainet määrinud sündmused.

Arvo Sirendi peatoimetamisel ilmunud monumentalne koguteos „Eesti põllumajandus XX sajandil. III köide: Ülevaade põllumajandusest siirdeperioodil. Aastad 1990–2008. I osa: Inimene ja ühiskond“ toob alapeatükis 2.6 „Edu hind, kuid mitte üksnes“ (lk 119 jj; autor Arvo Sirendi) loendi sündmustest, tehingutest ja tehingukavatsustest, millega on Eesti riigile tekitatud või kavatsatud tekitada hiigelsuurt kahju:

- Iisraeli relvaost;
- rublamüügi afäär;
- Estonia katastroof 28. septembril 1994;
- Sakala keskuse hoone mahalõhkumine;
- idapiiri lepingu nurjamine (lisada tuleks Eestile soodsama Setumaa piiri läbirääkimiste nurjamine);
- katse müüa Narva elektrijaamade suurosalus pankrotiohus USA firmale NRG Energy (selle firma pangalaenu tagatiseks pakuti Eesti metsa);
- Venemaal VEB-pangas oleva raha kadumaminek;
- tootmiskoondise „Ookean“ laevastiku haihtumine, nii et selle haihtumise eest tuli veel peale maksta.

See pole kaugeltki täielik loend hiigelkahjustest, mille Eesti Vabariigile on tekitanud justkui vääramatu paratamatus. Lisada tuleks Kreenholm, suhkrutrahvid, Riigi Viljasalve paljaksvarastamine; suhkruärides enne Euroopa Liiduga liitumist tegi riik ennast äri-kate huvides tahtlikult lihtsameelseks.

Nende sündmuste, tehingute ja kavatsuste tagamaad on läbi uurimata, täpsemad asjaolud suurel määral salastatud. Aga keegi teab vastuseid, vähemalt osaliselt. Keegi teab, miks pidi uppuma Estonia laev. Keegi teab, kes sai VEB-fondi raha. Jne.

Ma ei arva, et kelmuste soosijatele ei tohi anda amnestiat, aga nad ei tohiks ajalukku minna puhta nimega. Kõrgeima võimu kandjal on õigus teada ja kohustus nõuda tõde.

Salatsemise leebem vorm on tähelepanu kõrvalejuhtimine, asendustegevused, ka ajakirjanduses ja uudistesaadetes.

Pearabi Efraim Shmuel Kot ütles intervjuus Postimehele 28. augustil: „Väga mugav on istuda ja rääkida Lähis-Ida olukorrast, Venemaa poliitikast, Süüria kodusõjast, USA presidendivalimistest. Oma probleemidele lahendust otsida on palju keerulisem.“ (Kõiv ja Kot 2012) Oma all tuleks mõista ka Eestit ja eriti Eesti poliitikat.

Tähelepanu kõrvalejuhtimine on meetod. Sofi Oksaneni promoti Nokia kontserdisaalis samal päeval, kui Riigikogu otsustas lõpetada Eesti finantsilise iseseisvuse ja ühineda Euroopa Liidu stabiilsusmehhanismiga ESM (30. augustil 2012). Kui kõik jätkub samamoodi, siis lõpetatakse ükskord Eesti iseseisvus ja olemasolu rahvusriigina nii, et ajakirjandusse ei jää sellest pea mingit märki, sest sel ajal toimuksid suured moedemonstratsioonid ja kaupluskettide hullud päevad. Mis juhtus tegelikult, sellest me

lugejatena-kuulajatena teada ei saaks. Nagu märtsiküüditamise ajal.

Kõige halvem on vaikus või teeseldud lõbusus.

Järelmärkus

Seda kõnet (teist poolt konspektiivselt) 20. Augusti Klubi konverentsil Tartu ülikooli raamatukogu konverentsisaalis 29. septembril 2012 pidades ei osanud ma ette näha, et ühiskonna valmisolek poliitika revisjoniks on nii suur, nagu see hakkas ilmnema kohe oktoobris. Panin oma lootused pikemale protsessile, õnneks on läinud teisiti.

Konverentsikogumiku trükkimineku eel on toimunud suuri sündmusi maailmas (näiteks Barack Obama valimine USA presidendiks suure eduga 59 : 41) ja on käivitunud maavärisemise moods

debatt Eesti ajakirjanduses. Võib koguni märgata kriitiliste arvamusi liidrite omamoodi võistlust selles, kes ütleb julgemini.

Olgu siin ainult paar näidet Rein Rauda ja Krister Parise kirjutiste näol, mille sõnastuses ei maksta enam tribuuti varem kohustuslikule opositsiooni tümitamisele.

- Rein Raud. *Back in the USSR*. – Eesti Päevaleht 29. oktoober 2012.
- Krister Paris. Punamaffia sõda Eesti vastu. – Eesti Ekspress 8. november 2012.

Nende kirjutiste juhtmõte haakub minu mõttega *Tagasi Eesti NSVs* väga otseselt.

Viited

- Jaak Aaviksoo 2010. Infokonfliktid ja enesekaitse. – Diplomaatia nr 91 / detsember 2010.
- Jaak Aaviksoo 2011. Valed ja pooltõed on olemas ja elus. – Eesti Päevaleht 30. märts 2011.
- Dag Sebastian Ahlander 1993. Mäng Baltikumi pärast. Olion 1993; vt ka Priit Simsoni intervjuud „Dag Sebastian Ahlander: teadmatus oli jõud.“ – Eesti Päevaleht 18. august 2012.
- Riin Aljas 2012. Vestlusring: kuidas me tagasi tulime. – Eesti Päevaleht 8. september 2012. – Küsimustele vastavad Eestisse tagasipöördunud Jaanika Floehr, Solveig Jahnke ja Aet Annist.
- Heli Aru (haridus- ja teadusnõunik Eesti esinduses OECD ja UNESCO juures) 2012. Statistika näitab Eesti hariduslikku tardumist. – Õpetajate Leht 28. september 2012.
- Peeter Ernits 2012a. Riiki on kerge reeta. – Maaleht 8. märts 2012.
- Peeter Ernits 2012b. Ross läbi raskuste haigekassa juhiks. – Maaleht 30. august 2012.
- Urve Esilas (Postimees) ja Marju Lauristin (sotsiaalteadlane) 2012. Me peame teineteisega rääkima. – Postimees-AK 15. september 2012.

- Ene Grauberg 2012. Mida teha gümnaasiumiga? – Õpetajate Leht 28. september 2012.
- Halliki Harro-Loit 2012. Teaduspoliitika lambakarjatamise meetodil. – Sirp 14. september 2012.
- Mart Helme 2012. Võimurid tahtsid parimat, välja tuleb nagu alati. – Õhtuleht 22. september 2012.
- Monika Helme 2012. Meleski kuldaeg ja vaikelu. – Eesti Naine, september 2012, lk 32–35.
- Madis Hint 1991. Siim Kallas: Eesti raha luuakse konverteeritavana. – Päevaleht 29. november 1991 (Siim Kallase sõnavõttust Eesti Komitee istungil).
- Mati Hint 2009. Seestpoolt riigiks kasvamise taktika. – Kogumik „Riikliku iseseisvuse taastamine parlamentaarsel teel aastatel 1990–1992.“ Rahvusvaheline ajalookonverents 21.–22. august 2008. Ettekannete kogumik. Koostaja Ants Veetõusme. MTÜ 20. Augusti Klubi. Tartu 2009, lk 258–285.
- Toomas Hendrik Ilves 2008. Kui saabusid loomeliitude pleenumi materjalid, siis ma sain aru, et tulen Eestisse. – Diplomaatia nr 58/59, juuni/juuli 2008. Intervjuu on teinud Kadri Liik.
- Toomas Hendrik Ilves 2012. Eesti on selline, nagu me seda viimase kahekümne aasta jooksul oleme valinud. – Postimees 21. august 2012.
- Mart Kadastik 2012. Poliitilise tahte ilmutuse ootel. – Postimees 20. september 2012.
- Evelyn Kaldoja 2012. Vaira Vike-Freiberga pooldab sookvoote, kuigi ei salli neid. – Postimees-Arter 22. september 2012.
- Siim Kallas 2012. Kui patsient pole teretunud. – Eesti Päevaleht 13. september 2012.
- Tiina Kangro 2012. Natuke rase juhtum. – Postimees 26. september 2012.
- Tuuli Koch 2012. Jõks: Pevkur oli selgelt Danilovi vastu. – Postimees 7. september 2012.
- Urmet Kook 2004. Juhan Partsi kolm välismaakõnet. – Eesti Päevaleht 23. märts 2005 (viitab ka 18. juuni 2004 Tages-Anzeigerile).
- Kaarel Kressa meiliintervjuu 2012. Oksanen: Eestis ei saada sageli aru, kui hästi teie saatust mujal mõistetakse. – Eesti Päevaleht 18. august 2012.
- Sigrid Kõiv 2012. Pearabi: maailma parandada on võimatu, parandada saab ennast. Intervjuu annab pearabi Efraim Shmuel Kot. – Postimees 28. august 2012.
- Priit Kärnsna 2012. Vaesuses elab enam kui veerand peresid. – Eesti Päevaleht 11. september 2012.
- Alo Lõhmus 2012a. Põhikoolilapsed lasevad maalt jalga. – Maaleht 13. september 2012.

- Alo Lõhmus 2012b. IME väljavaates Euroopa Ühendriikide oludes. – Maaleht 20. september 2012.
- Nils Niitra 2012a. Teadlased teevad Kohtla-Järve tuhamäes sonkimise maatasa. – Postimees 31. august 2012.
- Nils Niitra 2012b. Tuhamäe põlengut tahetakse lüüa. – Postimees 28. september 2012.
- Kadri Paas 2012. Nelja mehe artiklist kasvas vaba Eesti. – Maaleht 20. september 2012.
- Krister Paris. Punamaffia sõda Eesti vastu. – Eesti Ekspress 8. november 2012.
- Roel Pedanik 2012. Mida teha gümnaasiumiga? – Õpetajate Leht 14. september 2012.
- Raimo Pullat, Risto Pullat 2010. Viinameri. Salapiiritusevedu Läänemerele kahe sõja vahel. Estopol, Tallinn 2010.
- Margus Punab 2012. Kuidas ravida tervishoidu – Eesti Päevaleht 18. september 2012.
- Aarne Põlluäär 2012a. Koolivõrgu ümberkorraldamisest ehk survestatud palgatõusust. – Saarte Hääli 26. september 2012. (Kirjutis sai Haridus- ja Teadusministeeriumi nõuniku vihase vastulöögi mõlemas Saaremaa lehes juba 2. oktoobril 2012.)
- Aarne Põlluäär 2012b. Omavalitsusjuhi mõtteid riigi poolt survestatud õpetajate palgatõusust. – Meie Maa 26. september 2012.
- Rein Raud. *Back in the USSR*. – Eesti Päevaleht 29. oktoober 2012.
- Jürgen Schaefer 2012. Unelma lõpp? – GEO nr 8 (august) 2012, lk 64–79. – Vt ka: USA kõige rikkamate varandus suurenes veelgi ... – Delfi–Eesti Päevaleht 21. september 2012.
- Arvo Sirendi (koguteose peatoimetaja) 2009. Eesti põllumajandus XX sajandil. III köide: Ülevaade põllumajandusest siirdeperioodil. Aastad 1990–2008. I osa: Inimene ja ühiskond. Saku 2009.
- Risto Tanner 2012. Eesti teaduspoliitika ei soosi Eesti teadlasi. – Õhtuleht 20. september 2012.
- Kaarel Tarand 2006. Pidamata kodusõda jätkub. – Sirp 22. detsember 2006.
- Erik Terk (koostaja) 1999. Erastamine Eestis: ideoloogia, läbiviimine, tulemused. – Eesti tuleviku-uuringute instituut. Tallinn 1999.
- Tarmo Vahter 2012. Kuidas Riigikogu infokraanid sulges. – Eesti Ekspress 27. september 2012. Vt samas: 20 aastaga jõudis Riigikogu vaikivasse ajastusse.
- Tarmo Vahter 2011. Vaba riigi tulek. 1991. Kuus otsustavat kuud. – AS Eesti Ajalehed 2011.

Kuluaarides jätkus konverents ka pärast kohvipausi väljakuulutamist

Mõtteid vahetama on jäänud Arnold Rüütel ja Mati Graf

Tõnu-Andrus Tannberg

ajaloolane, PhD, Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetooli dotsent

**LÄHIAJALUGU JA ARHIIVID:
Milliseid uurimisvõimalusi pakuvad Eesti iseseisvuse
taastamisprotsessi uurimisel arhiiviallikad**

Austatud konverentsist osavõtjad!

Sissejuhatuseks pean ma tõdema, et kui härra Rein Järlik minu poole pöördus, et ma siin ettekande peaksin, siis tuli see mulle üsna suure üllatusena, sest mina ajaloolasena ei ole ju tegelikult taasiseseisvumisperioodi uurinud ja seetõttu pakkusin välja teema, mida ma võib-olla natuke paremini tean. See teema on arhiivindusega seotud, aga ta on otsapidi seotud ka raamatuga

„Mitme tule vahel“. Seda raamatut lugesin ma huviga. Ajaloolase jaoks oli tegemist üsna põneva raamatuga eelkõige seetõttu, et selles oli niivõrd palju erinevaid seisukohti ja lähenemisi. Aga kohe tekkis mul tunne, et nüüd on nendest sündmustest mööda läinud üsna palju aega, on ilmunud tänuväärset kombel palju mälestusi (nagu selle raamatu sissejuhatuses rõhutatakse) ja nüüd oleks aeg ka selliste üksikuurimuste jaoks, mis vaatleksid seda perioodi allikate juurde pöördudes.

Minu tänase sõnavõtu eesmärgiks ongi kõige üldisemas plaanis tutvustada olulisemaid arhiive, mis talletavad selle perioodi uurimiseks vajalikku arhiiviainest, teiseks võib-olla natuke lähemalt iseloomustada nende arhiivide juurdepääsutingimusi ja materjalide kasutamisevõimalusi ning põgusalt vastata küsimusele, kuidas on seni neid arhiiviallikaid teemakohases ajalookirjanduses kasutatud.

Kui arhiive mingil moel liigitada, siis võiks nad tinglikult jagada kolmeks. Esiteks Eesti arhiivid, teiseks on loomulikult olulised Venemaa arhiivid ning kolmandaks tuleksid siis kõne alla juba mujal maailmas asuvad arhiivid. Kõigepealt tuleks rõhutada, et enamik arhiivimaterjale on meil koondunud Rahvusarhiivi, mille koosseisus tegutsevad eraldi arhiividena Riigiarhiiv, Ajalooarhiiv, Filmiarhiiv ning maa-arhiivid. Taasiseseisvumisprotsessi uurimise seisukohalt on vaieldamatult kõige olulisemaks arhiiviks Riigiarhiiv, kuhu on koondatud kõikide erinevate täitevõimu asutuste, kommunistliku partei, paljude muude asutuste arhiivifondid. Nagu juba öeldud, on sinna integreeritud ka endine parteiarhiiv. Erinevate arhiivifondide materjalide kogu on iseseisvuse taastamisprotsessi uurimisel kindlasti kõige vajalikum. Vähem pakub ajaloolase jaoks selle teema uurimisel Ajalooarhiiv, aga ka seda ei saa päris kõrvale jätta. Samuti on tähtis Filmiarhiiv, mis talletab

tegelikult mitte ainult nii-öelda pildimaterjale, vaid ka helindeid. Kohaajaloo uurimise seisukohalt võivad huvi pakkuda erinevad maa-arhiivid.

Aga ka lähiajaloo seisukohalt on väärtuslik veel Tallinna Linnaarhiiv, kus on palju vajalikku ja põnevat teemakohast allikmaterjali. Kõne alla tulevad loomulikult ametkondlikud arhiivid ning muuseumide ja raamatukogude arhiivikogud. Nendest väärib eraldi esiletõstmist Kirjandusmuuseumi arhiivikogu ning erinevad isikuarhiivid. Isikuarhiivide all pean silmas eelkõige neid arhiive, mis on inimeste endi käes ja mis ei ole veel võib-olla jõudnud riiklikku arhiivisüsteemi. Isikuarhiivide roll on tegelikult ajaloo uurimisel minu arvates väga oluline ja kui ma ka enda viimaste aastate uurimistöole tagasi mõtlen, siis tõenäoliselt kõige suuremat naudingut ja kõige paremaid leide on minule pakkunud just erinevad isikufondid erinevast perioodist. Nii on olnud näiteks XIX sajandi alguse puhul keiser Aleksandr I isiklike paberitega, sõjajärgse perioodi kohta olen väga põnevat materjali leidnud enda jaoks näiteks Moskvast endisest parteiarhiivist, kus on talle ka Vjatšeslav Molotovi, Georgi Malenkovi jt tollaste Kremli võimutegelaste isikufondid. Seal on tõepoolest üsna huvitavat dokumentatsiooni muidugi mitte ainult Eesti ajaloo, vaid laiemalt Nõukogude Liidu ajaloo kohta.

Kui siinkohal mingi näide tuua, siis minu jaoks võib-olla üheks kõige huvitavamaks momendiks oli see, kui ma Malenkovi fondis lugesin tema enda poolt tavalise pliiatsiga kirjutatud kõne mustandit, mille ta pidi esitama 1953. aasta märtsis toimuval NLKP Keskkomitee pleenumil. Selle pleenumi ainukeseks päevakorrapunktiks pidi olema Stalini isikukultuse arutamine. Me ju kõik tavaarusaama järgi teame, et isikukultuse küsimuse tõstatas Nikita Hruštšov ja see tuli päevakorrales alles 1956. aastal jne. Tegelikult

Nikita Hruštšov ei olnud sisulises mõttes üldse mingi tegija, isikukultuse kriitika põhijoon pandi paika kohe vahetult pärast Stalini surma. Selliseid üksikuid huvitavaid materjale on paljudes teistes fondides, ja kui nüüd Eesti juurde tulla, siis meil kahjuks sõjajärgse perioodi ajast nõnda-öelda avalikus kasutuses kuigi palju isikufonde ei ole. Aga ka siin on ikkagi mõned head näited ja kui jällegi konkreetsemaks minna, siis mainiksin Nikolai Karotamme isikufondi, mis Riigiarhiivis on alles. See ei ole väga kompaktne ja terviklik, aga seal on uskumatult palju põnevat materjali. Karotammel oli näiteks kombeks, kui ta kuskil koosolekul istus, siis oma mõtteid-märkmeid sirgeldada erinevatele paberilehtedele ja tavaarusaama järgi oleks ju selline materjal prügikastimaterjal. Õnneks on need üksikud lehed mitte küll kõik, aga suures osa alles ja sealt on võimalik leida tähelepanuväärset lisateavet selle kohta, kuidas mingi asi toimus, kelle juures istuti, milliseid küsimusi arutati jne. Ja kui veel mõni näide tuua, siis Karotamme fondis on olemas hulk töömärknikke, päevikuid, mis mõned on üsna tühjad, aga mõned pakuvad huvi. Näiteks on ühes päevikus 1949. aasta jaanuaris väga oluline sissekanne pärast seda, kui ta Kremlist oli Eesti NSV esindusse läinud ja pani seal kirja, millest oli kõneldud. See sissekanne paneb paika teadmise sellest, kuidas siis ette valmistati märtsiküüditamist.

Isikufondide juures peatusin ma pikemalt just seetõttu, et tahaksin lihtsalt rõhutada, et vajalik on isiklike materjale alles hoida ja võimalusel siis hiljem ka avalikku käibesse anda.

Aga kui nüüd Eesti arhiivide juurde tagasi tulla, siis sellest rikkalikust materjalist, mis meil arhiivides olemas on, saab tegelikult tänapäeval väga hõlpsasti esmast informatsiooni Rahvusarhiivi koduleheküljelt (www.ra.ee), kus on olemas eraldi arhiivi infosüsteem, mille kaudu on võimalik leida (sisuliselt kõikide)

üle 8 miljoni säiliku pealkirjad, mis Rahvusarhiivil tallel on. Ma arvan, et ühtegi teist riiki maailmas ei ole, kus kogu riiklik arhiivifond on sel moel juurdepääsetav.

Arnold Rüütel, Mati Hint, Madis Linnamägi, Evi Neis, Priit Aimla

Aga lisaks Eesti arhiividele on muidugi väga tähtsad Venemaa arhiivid. Ja kui neid mingil moel liigitada, siis saame esile tuua föderaalarhiivid, ametkondlikud arhiivid, kohalikud arhiivid ja mitteriiklikud arhiivikogud. Nendest ajaloolase jaoks kõige olulisemad on kindlasti nn föderaalarhiivid ehk meie mõistes on tegemist riiklikku arhiivisüsteemi kuuluvate arhiividega. Föderaalarhiivide alla kuuluvad paljud arhiivid, aga tänase teema seisukohalt on kindlasti üheks kõige olulisemaks arhiiviks Venemaa Riiklik Uusima Ajaloo Arhiiv, mis talletab dokumentatsiooni alates 1952. aastast ja on endise poliitbüroo jooksev arhiiv, mis Nõukogude Liidu lagunemise järel muudeti riiklikuks arhiiviks. Seal on tallel kõige olulisem parteidokumentatsioon.

Teiseks nimetan Vene Föderatsiooni Riigiarhiivi, mis talletab täitevvõimu ja seadusandliku võimu erinevate tasandite organite dokumente – ministeeriumide, väiksemate ametkondade, ülemnõukogu ja muude asutuste dokumente. Ning majanduslikust aspektist vaadatuna on kindlasti oluline ka Vene Föderatsiooni Majandusarhiiv. Väga palju dokumente ja arhiivimaterjale on tallel ametkondlikes arhiivides. Need arhiivid ei allu riiklikule arhiivisüsteemile, ehk siis nemad kehtestavad materjalide kasutamisele ja juurdepääsule ise omad tingimused. Kõige tuntum ametkondlik arhiiv on kindlasti Vene Föderatsiooni Presidendi Arhiiv, mille põhiülesanne on talletada ametis oleva presidendi dokumente, aga sellel on ka ajalooline osa ehk siis Stalini arhiiv, millest keegi mingit täpset ülevaadet ei tea, mis materjalid seal on ja nii edasi, aga alates siis 90ndate algusest on tegelikult järkjärgult osa materjale sealt Stalini arhiivist üle antud riikliku arhiivisüsteemi, eelkõige siis Venemaa Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivi ehk siis endisesse Partei Keskarhiivi, kus eraldi on – oli ka varem, aga nüüd on see täienenud – Stalini isikufond, mis ajaloo uurimise seisukohalt on üsna oluline.

Meie teema seisukohalt väärrib tähelepanu Vene Föderatsiooni Juurdlusbüroo Keskarhiiv, mis sisaldab ka endist KGB arhiivi, samuti Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi Keskarhiiv, kus on dokumentatsioon Nõukogude Armeed kohta, ning kolmandana võiks nimetada Vene Föderatsiooni Siseministeeriumi Keskarhiivi.

Kolmas arhiivide grupp on nii-öelda kohalikud ehk regioonide arhiivid, mis antud teema seisukohalt võib-olla huvi eriti ei paku, küll aga on näiteks on Eesti varasema ajaloo seisukohalt olulised. Neid arhiive on tulemuslikult viimastel aastatel kasutanud ja teaduskäibesse toonud professor Aadu Must. Kuid on olemas ka mitteriiklikud arhiivikogud ning nendest tooksin siin-

kohal esile Gorbatšovi fondi, Jakovlevi fondi ja Jeltsini fondi. Neid mina ise külastanud ja kasutanud ei ole, aga taustateabe järgi võiks kõige rohkem huvi pakkuda Gorbatšovi fond ning ka Jakovlevi fondis on teatud asju, mis iseseisvuse taastamisprotsessi uurides võiksid leide pakkuda.

Nii. Vene arhiivide kasutamisel tuleb muidugi arvestada teatud eripäraga. Nagu kindlasti oleme näinud filmi vene ja hi eripärast ja kalapüügi eripärast jne, nii on ka arhiivindusel teatud eripärad olemas. Võiks kõigepealt rõhutada, et tegemist on ikkagi endiselt režiimsete asutustega. Ka föderaalarhiivid on nii-öelda vana tava järgi režiimised asutused ehk politseivalvega, ja sõjaarhiiv on sõjaväevalve all. Seal isegi see tütarlaps, kes uurija vastu võtab, kannab kuulivesti. Ei tea küll, mispärast, aga nii ta on. Kui kõnelda näiteks uusima ajaloo arhiivist, siis see asub tegelikult ka praegu Vene Föderatsiooni presidendi administratsiooni kompleksis, kuhu sissepääs on võimalik, aga tuleb läbida mitme sõjaväelase poolt moodustatud kadalipp. Kontrollitakse põhjalikult, enne peab veel avalduse andma, mida nädal aega menetletakse, kas siis lubatakse või ei lubata.

Lisaks tuleb muidugi arvestada sellega, et ka föderaalarhiivides paljud materjalid on seniajani salastatud, juurdepääsu piirangutega. Ja lahtisalastamisprotsess on äärmiselt keeruline, on olemas ametkondadevaheline komisjon, mis peaks materjale vaatama ja otsustama, kas avatakse või mitte. Sinna kuuluvad eri ametkondade – sõjaväe-, julgeolekuarhiivide ja nii edasi esindajad, ning põhimõtteks on see, et kui näiteks keegi FSB esindaja ütleb, et 500-leheküljelisest toimikust üks leht FSB meelest on riiklik saladus, siis kõik 500 lehekülge jäävad endiselt salastatuks. Kui sel moel lahtisalastamist jätkata, siis on arvatud, et väga kaua see protsess aega ei võta, ainult pisut üle 200 aasta.

Muidugi toimib ka välisuurijate erikohtlemine – välismaalastele on juurdepääsupiirangud suuremad, sageli ka teema järgi vaadatakse, kas antakse materjale või ei anta. Kui jällegi enda kogemusest mingi näide tuua, siis sõjaarhiivis kunagi soovisin vaadata neid materjale, mis oleks kajastanud Punaarmee sissetulekut Eestisse 1940. aastal, kuid neid materjale mulle ei antud, aga kui ma tellisin välja samad dokumendid Leedu kohta, siis neid sain küll lugeda. Mis tähendab, et tegelikult ei ole tegemist ühtse salastamisega, vaid toimib valikuline printsiip. Muidugi on tõsiseks probleemiks seal ka see, et paljundamisvõimalused on suhteliselt tagasihoidlikud ja kogu see protseduur on üsna vaearikas ning kallis. Ka siin kehtivad erireeglid välismaalastele.

Kui vaadata muu maailma arhiive, siis kindlasti teatud kitsamate teemade puhul on olulised väliseesti arhiivid, eelkõige siis Balti Arhiiv, mis Rootsis asub, ning välispoliitilist tausta arvestades ka paljude teiste riikide arhiivid.

Aga kuidas seni on neid arhiiviallikaid kasutatud? Siin paraku mingit pikka juttu tulla ei saa, sest kui jälgida teadusartikleid, raamatuid, allikapublikatsioone, siis tegelikult ju kuigi palju arhiiviallikatele tuginevaid uurimusi ei ole. Viimaste aastate raamatutest on minu jaoks just ülevaatlikkuse poolest kindlasti kõige olulisem kolleeg Mati Grafi raamat, aga selle häid külgi ma siin kiitma ei hakka, autor teeb äkki seda ise.

Allikapublikatsioonidest, kui mõned näited tuua, siis võib-olla selline mitte päris klassikaline allikapublikatsioon on „EKP Keskkomitee büroo istungite regestid III“. Tegelikult on tänaseks välja antud kolm köidet EKP Keskkomitee regeste, kus on ära toodud EKP KK büroo päevakorrad alates 40ndast kuni 91se

Rein Toomla ja professor Raul Narits

aastani täpse arhiiviviitega, kus see toimik asub. Tegelikult on EKP KK büroo materjal taasiseseisvumisprotsessi uurimisel seni täiesti läbi töötamata. Mõned näited on veel, aga kokkuvõttes võime öelda, et arhiiviallikaid on seni äärmiselt tagasihoidlikult kasutatud.

Lõpetuseks saab viidata sellele, et tänapäeva tehnoloogiline areng on lubanud arhiiviallikaid digiteerida ja praegu on Rahvusarhiivil käimas projekt „Kaks algust“, mille käigus digiteeritakse ja muudetakse kõigile kättesaadavaks läbi interneti üle 100 000 lehekülje dokumente iseseisvuse sünniajast ja ka iseseisvuse taastamise perioodist. Praeguseks on juba üsna palju Ministrite Nõukogu, Ülemnõukogu Presiidiumi materjale olemas, veel eile õhtul ma üsna pikalt neid dokumente vaatasin. Kõik need dokumendid on kättesaadavad Rahvusarhiivi kodulehekülje kaudu, seal on eraldi veebikeskkond Saaga. Põhiosa selles moodustavad genealoogilised dokumendid ja saab küll

öelda seda, et on vähe neid riike, kus näiteks genealoogiline materjal sel moel on uurijatele kättesaadav. Kui 10 aastat tagasi kasvõi siin Tartu Ajalooarhiivi uurimissaal oli üsna täis uurijatest, kellest enamuse moodustasid just suguvõsaurijad, siis nüüd töötavad kõik kodus. Piisab vaid registreerida, ja kõik see dokumentatsioon on kasutatav.

Kokkuvõtteks võibki tõdeda, et seni on arhiiviallikaid ikkagi üsna vähe kasutatud ja edaspidi loodetavasti siis tulevad juba ka arhiiviainesele tuginevad üksikuurimused, mis osalt saavad loomulikult tugineda ja peavadki tuginema nendele mälestustele, mis on ka kasvõi kogumikus „Mitme tule vahel“ ilmunud.

Aitäh!

Mati Graf

ajaloolane, PhD, Tallinna Ülikooli emeritprofessor

EESTI XX SAJANDI POLIITILINE AJALUGU: Pilk tagasivaatepeeglisse

Lugupeetud juhataja, lugupeetud president Arnold Rüütel ning
20. Augusti Klubi liikmed!

Ajaloolasena ma kadestan teid siin saalis, kes te ise olete osalenud tähtsates sündmustes ja protsessides, seadnud rööpaid nii, et meie rahva ajalugu on keerukatel otsustushetkedel kulgenud soovitud suunas ning lõppenud olulise tähisega – Eesti taasiseseisvumisega 20. augustil 1991.

XX sajandile võib tagasi vaadata mitmeti. Oleneb sellest, kes seda teeb ning millise mätta otsast. Enamus siin saalis olijaist on sündinud, kasvanud, koolis käinud ja oma elu parimad aastad veetnud XX sajandis. Kõigil on omad meenutused, muljed, arvamused, tunded, mida tahame jagada teistega, ehk isegi kogu Eesti rahvaga. Ettekandja on tundnud huvi Eesti poliitilise ajaloo vastu alates 1959. aasta sügisest, mil alustasin õpinguid Tartu Ülikooli ajaloo-osakonnas. Meie maa ja rahva poliitilise ajaloo kohta olen ilmutanud viis raamatut: 1) Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini. Tallinn, 1993; 2) Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934. Koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940). Tallinn, 2000; 3) Эстония и Россия 1917–1991: анатомия расставания. Таллинн, 2007; 4) Kalevipoja kojutulek. 1978. aasta poliitilisest pööripäevast 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioonini. Tallinn, 2008; 5) Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991. Tallinn, 2012.

Kirjutades noid monograafiaid, olen jõudnud mõelda ja analüüsida eesti rahva poliitilist ajalugu 1917. aastast alates kuni XX sajandi lõpukümnendini välja. Arvan, et seoses sellega võin esitada mõningaid mõtteid lugupeetud konverentsist osavõtjaile.

Kirjanik Tõnu Õnnepalu (vt Päevaleht 1. september 2012) on oma hinnangus väga karm. Ta kirjutab: „XX sajand tundub tagantjärele hämmastavalt äpardununa. Kõik tema ideaalid ja utopiad on juba karikatuursed [---] Praegu käib suur kohtupidamine XX sajandi üle, suur võistlus „suurima kuritöö“ ja „suurima kannataja“ tiitlile. Kui vaid saadaks, saadetaks kogu XX sajand täiega tükkis prügimäele.“

On muidugi rahvaid ja riike, kellele XX sajand on olnud õnnelik, kui ka neid, kel see on ebaõnnestunud kas osaliselt või täielikult. Eestlased ei tohiks XX sajandi üle kurta, sest

- vaatamata kahele ilmasõjale ja Vabadussõjale ning okupatsioonidele oleme ellu jäänud ning meid on alles arvestatav hulk;
- meil õnnestus vormistada omariiklus. Kahel korral saime – nagu taeva kingitusena väikerahvale – maksimumi, s.o iseseisva riigi.

Kahel korral on meie rahval olnud emotsionaalne kõrghetk, mil oleme tundnud end elujõulise äravalitud rahvana. Seega oleksid meie ideaalid poliitilises plaanis nagu täitunud. Aga teised valdkonnad peale poliitilise: majandus, kultuur, meie keel, arvukus jms? Kas me saamegi rõõmu ja kroonuoptimismi ilmutada kõikjal ja kõiges.

Samas on XX sajandi Eesti poliitiline ajalugu andnud mõndagi õpetlikku, nii positiivset kui negatiivset, lasknud käibele mitmeid müüte, mille sünnitamisel ja levitamisel meil, nii poliitikutel kui ajaloolastel, ei ole ka mitte viimane roll olnud. Tihti me oleme olnud tagantjärele erakordselt targad, andnud kõrgil hääletoonil nõu esivanematele, kuidas nad oleksid pidanud käituma, kuidas vaenuväge puruks lööma, kuidas baaside lepingu hülgama, viima Eesti piiri Hiina müüri äärde jne, jne. Mõnelgi juhul me oleme oma esivanematelt nõudnud suisa võimatut – ajaloo objektiivse protsessi pidurdamist või suisa äramuutmist ainuüksi omaenese tahte jõul. Mulle tundub, et me oleme oma eelkäijatele esitanud vahetevahel põhjendamatult suuri arveid, mille üheks kõige kurvemaks näiteks on Eesti riigi ühe rajaja Konstantin Pätsi mahatõukamine pjedestaalilt, tema avalik hukkamine ja üldrahvaliku hukkamõistu organiseerimine.

Võites aastatel 1918–20 kätte Eesti iseseisva riigi, tuli kätte võidelda ka oma koht maailmas, rahvusvahelises kogukonnas, saada seal tuntuks ning kinnistuda. Kuid neid, kes meid, väikese rahva väikest tähtsusetut pisiriiki ootas maailmakaardile, kes aplodeeris meie

riigi sünnile ja iseseisvusele peale meie, ei tea ma kedagi nimetada. Veelgi enam, tänu Baltikumi geopoliitilisele asendile Vene impeeriumis valitses teistes mõjukates suurriikides, aga ka väikestes naaberriikides suur skepsis Balti riikide elujõulisuse, nende püsimajäämise suhtes. Mainigem isegi Soomet ja Rootsit, kes kahe maailmasõja vahel suhtusid vägagi ebalevalt Eesti riigi elujõulisusse, mis selgelt ilmnis nende poolt meie suunal aetavas tõrjuvas välispoliitikas, kuigi eestlastele viisakalt seda kõike siis otse välja ei öeldud. Nii ei sidunud Soome end kõige vähemalgi määral Eestiga sõjalis-poliitiliste lepetega, mis johtus nimelt tema umbusust Eesti (ehk üldse kõigi Balti riikide) elujõulisusesse. Ja nii ei võtnud Soome Eesti palveid alates juba aastast 1918–19 liitriigi loomiseks kunagi tõsisema arutuse alla. 1940. aastal sõnasid mõnedki Soome ja Rootsi poliitikud kuluaarides seoses Balti riikide allaneelamisega: seda me oleme kogu aeg arvanud, et nii see läheb!

Õigus tundub olevat autoritel, kes väidavad, et kahe maailmasõja vaheline periood kujutas Euroopas – Ida- ja Kesk-Euroopas ehk eriti – üldse omapärast ebastabiilset üleminekuaega. Paljudes Euroopa riikides – Saksamaal, Venemaal, eriti aga väikestes – tunnetati, et kõik see, mis kujunes välja Esimese maailmasõja ja sellega kaasnenud revolutsioonide järel, on ajutine, et vaevalt see kõik nii jääda saab või tohib. Ning me teame, et nii see ei jäänudki. Too ebakindlus imbus ka Eesti ühiskonda, eliidi meelsusesse ning orientatsiooni, sise- ja välispoliitikasse, kuigi avalikus propagandas väideti vastupidist.

Kaks sajandit oleme kuulunud Venemaa koosseisu ja kaks korda on õnnestunud meil selle koosseisust pageda. XX sajand on meid veennud, et meie idanaabril (ehk Vene riigil) on teine tsivilisatsioon, teine usk ja teine kultuur, ning Eesti on olnud nagu võõraslaps oma Balti erikorraga omal ajal tolles slaavlaste impeeriumis. Kas Baltikumi omamine on Venemaale õnne toonud või vastupidi, see on muidugi teine asi. Venemaa – nii valge kui puna-

ne – vaatas iseseisvunud Baltikumile kui hooajalisele sünnitisele, mille lõpp ehk kustumine on teataval hetkel möödapääsmatu. Balti riikide liidendamine Venemaaga, Nõukogude Liiduga 1940. aastal tähendas nimelt selle veendumuse realiseerimist poliitikas ning Balti riikide tollast kollapsit ei tule mitte otsida nende väike-riikide ebaõnnestunud välispoliitikast või juhtide pahelisusest. Seega Balti iseseisvate riikide kadumine kaardilt 1940. aastal oli enam seaduspärane ilming kui riigiisade valekäikude jada ja selle kurb tulemus.

Ajaloolased professor Tiit Rosenberg, varstine akadeemik dotsent Tõnu-Andrus Tannberg ja Valdur Ohmann

Vene impeeriumi on tabanud kollaps kahel korral, 1917 ja 1991. Esimesel korral õnnestus tal tõusta, kuid teine varing 1991. aastal tundub olevat talle hoopis saatuslikum. On säilinud küll Vene riik Vene Föderatsiooni kujul, mis aga maailmas on marginaliseerunud ja mille osatähtsus maailma poliitikas oluliselt kahanenud. Ning silmapiiril ei terenda võimalust, et Venemaa saaks taas

impeeriumiks ja üliriigiks. See on Eesti jaoks ajalooline muutus ja pööre, sest tollest ajast alates puudub reaalne sõjaline oht Eestile Venemaa poolt, võimalus, et meid jälle liidendatakse idanaabriga. Muidugi võib propaganda väita vastupidist, kuid ajalooline reaalsus on selline. NSV Liidu varing oli suur geopoliitiline muutus, mis avas Eestile uued võimalused. Kuidas me seda kasutada suudame, on muidugi iseküsimus.

XX sajandil on ikka ja alati olnud üleval küsimus Eesti liitlastest lähedal ja kaugel, Eesti välispoliitilisest orientatsioonist, aga ka meie riiklikust seisundist. Juba Eesti riigi sünni eelõhtul arutasid ja mõtlesid Eesti poliitikud igati kompetentselt ja realistlikult Eesti edasise eksistentsi võimalusi, misjuures Ants Piip, meile kõigile tuntud jurist ja poliitik, fikseeris 1917. aasta detsembris viis Eesti olemisvarianti. Need võimalused-variandid olid tema arvates järgmised: 1) iseseisev Eesti vabariik; 2) Balti riikide liit (soovitavalt koos Poola ja Ukrainaga); 3) Baltoskandia (siin variandina ka Eesti-Soome unioon); 4) Eesti osariik Venemaa föderatiivses demokraatlikus vabariigis; 5) Eesti osariik Saksamaa föderatiivses demokraatlikus vabariigis. Seega ideaal – täielik iseseisvus oli vaid üks eksistentsi võimalustest, mis on üsnagi mõtlemapanev.

1978. aastal kirjutas Kanadas elav ajaloolane Tõnu Parming: „Pole mingit põhimõttelist põhjust, miks eesti rahvas ei saaks elada kas NSV Liidus või mõnes muus föderatiivses riigis – aga ainult siis, kui sellega ei kaasne ohtu rahvusidentsuse edasikestmisele ja arenemisele.“ Jäädes kahe jalaga maa peale, hinnates adekvaatselt Eesti majanduslikku ja sõjalist potentsiaali, vaagides rahvusvahelise elu arenguid, vaadati Tallinnas kahe maailmasõja vahelisel ajal igati positiivselt liidusuhetele (kuni föderaliseerumiseni välja) teiste demokraatlike riikidega. Kuid kellega siis? Tollel ajalooetapil polnud eeldusi selle plaani realiseerumiseks.

Tõnu Saarman, Arvo Sirendi, Harri Ahland

24. veebruaril 2018 me tähistame Eesti Vabariigi sajandat aastapäeva, kuigi kõigekülgselt täisväärtuslik see juubel siiski pole, sest ajaloolises perspektiivis järgnes tillukesele iseseisvusajale 1918–1940 poole sajandi pikkune Vene okupatsioon, seejärel taas seni veel tillukene iseseisvusaeg 1991. aastast tänaseni. Ma tsiteerin siin Czeslav Miloszit, kes ütleb: „Kakskümmend aastat iseseisvat riiki on väike ajavahemik ja selle vältel sisseharjunu kadus nagu tolm liblika tiivalt.“²¹ Nii meenutab ta 1939. aastat ja meeolusid Poolas, kui Poola riik kadus maailmakaardilt.

²¹ Nii kirjutab endine Rootsi riigipanga president ja europarlamenti liige Lars Wohlin vajadusest luua Põhjamaade liitriik koos oma valuutaga, kuhu võiksid kuuluda Rootsi, Norra, Taani, Soome ning „isegi Island ja Eesti“. (Vt Eesti Päevaleht 1.07.2012) Sidemete tihendamise vajadusest Põhjala riikidega – Rootsi ja Soomega kõneleb Hardo Pajula. (*Hardo Pajula*. Milline peaks olema Eesti ELi poliitika? – AK, Postimees, 15.09.2012).

Sovetiaeg 1940–91 sisaldas nii julma stalinismi kui ka poststalinistlikku ajajärku, mil tajuti tarvet distantseeruda stalinismi brutalsusest ja vaimsest piiratusest, moderniseerida kommunistlikku impeeriumit, üritada maailma tsivilisatsiooniga kaasas käia. Ja 50ndate aastate teisel poolel ning 60ndatel aastatel kerkis Eestis esile uus põlvkond, kes tegutses lubatavuse raamides, tuginedes eesti rahva kultuuritraditsioonidele ja tsiviliseeritusele, ilmutas soovi humaniseerida ja moderniseerida valitsevat ideoloogiat ning tema ellurakendamise praktikat. Tänu massikommunikatsiooni arengule imbusid Eestisse lääne demokraatia aated üha enam, misjuures naaberriigi Soome osatähtsus oli siin suur ja Eesti oli üldiselt üsnagi kursis rahvusvahelise elu arenguga. Poole sajandi ehk kahe inimpõlve pikkuse sovetiaja käsitlemise probleeme meie arvates jagub veel küllalt. Ja praegu ei olegi meil Eestis sovetiaja teaduslikku käsitlust ning üldkäsitlustes domineerib 98–99% poliitika. Nii Eestis kui ka rahvusvahelisel tasandil on vastu võetud hulgaliselt kommunismi hukka mõistvaid õigusakte, deklaratsioone ja mida iganes, kuid kommunismi kuritegude puhul on viidatud ikka ja jälle Stalinile. Aga poststalinistlik aeg? 1956–1991 näiteks Eestis? Tollast totalitaarset režiimi ei kavatse keegi puhtaks pesta, kuid ärgem unustagem, et 1956. aastal uued Nõukogude Liidu valitsejad distantseerusid avalikult Stalini hirmutegudest ning mõistsid need hukka. Eesti ühiskonnas tervitati Stalini hirmutegude isegi niisugust doseeritud hukkamõistmist suurte ootuste ja lootustega ning loodeti ühiskonna edasist demokratiseerumist. Astuti parteisse, komsomoli ja pioneeriorganisatsiooni, sooviti ühiskonda tsiviliseerida ja mitmed tolle aja põlvkonna kuldsete kuuekümnendate esindajad istuvad ka täna siin saalis. Kuid läks nagu karta võis. Seltsimehed Brežnev, Suslov, Andropov ja teised hoolitsesid, et muudatusi ei tuleks, et kohendamine oleks vaid kosmeetiline, ei enam.

Täpsustagem – nii Stalini aeg kui ka poststalinistlik ajajärk oli impeeriumi eri osades erinev. Baltikum oli NSV Liidus n-ö lää-neks ehk teiste sõnadega säilis siin ka Balti erikord – jutumär-kides muidugi! – spetsiifilisel, eripärasel kujul. Ei saa ju väita, et Eesti NSV ja Baltikumi liiduvabariigid olid sarnased Valgevene või Ukrainaga paljude parameetrite osas. Meil säilis emakeelne kool, kaasa arvatud kõrgharidus, ja meil arenes tolle aja tingi-mustes rahvusele soodne põllumajanduspoliitika, mis soodustas rahvastiku juurdekasvu ja paiknemist üle kogu Eesti. Mõistes hukka tollase totalitaarse režiimi ja sovettide tsivilisatsiooni, ei tohi samal ajal hukka mõista tol ajal kasvanud ja töötanud ini-mesi, keda on taasiseseisvusperioodi poliitilise võitluse ägeduses süüdistatud ka mõnel juhul kergekäeliselt kollaboratsioonismis, sovetlike materiaalsete ja vaimsete väärtuste rohkendamises jne. Hukka tuleb mõista need eestlased, kes aastail 1940–91 asusid rahvusliku reetmise teele ja mulle tundub, et seda terminit võiks vahetevahel kasutada nii ajalookirjanduses kui ka õigusaktides.

Nüüd mõningaid mõtteid aastaist 1985–2012. Tollel perioodil oli nii rõõme kui muremõtteid, esimesi siiski tunduvalt enam. Vaba-nesime totalitarismist ja ainuideoloogia ahastest raamidest. Nii nagu aastail 1917–1920 rajati ka nüüd üllatavalt ruttu ja edukalt Eesti iseseisev demokraatlik vabariik. Edu tingis vanade tradit-sioonide säilimine, kõige positiivse reanimeerimine, õigusjärglu-sest kinnipidamine, vanadest kogemustest õppimine. Aastaküm-nete vältel oli Eesti NSVsse imbunud Skandinaaviamaade, enne-kõike Soome elupraktika ja poliitiline kultuur. Asjakohased olid ka lääne ekspertide nõuanded.

Dilemmat, kas iseseisev riik või osariik, eriti polnud, sest meil oli kohe teadlik valik: olla iseseisev, kuid samas nii ruttu ja nii palju integreeritud läänega kui võimalik, et välistada tagasilangemine

Venemaa mõjusfääri. Nii iseseisev ja sõltumatu, kui oli Eesti Vabariik aastal 1918–1939, ei saa me enam kunagi olema ning kas see ongi vajalik. Rahvahääletus sedastas 14. septembril 2003, et Eesti võib kuuluda Euroopa Liitu lähtudes oma põhiseaduse aluspõhimõtetest, arvestades liitumislepingust tulenevaid õigusi ja kohustusi. Loomulikult eeldas see Eesti riigi otsustamisõiguse paljudes asjades äraandmist Brüsselile. Eesti taasiseseisvumise ajal toimus aktiivne üleilmastumine, riikide ja rahvaste üha suurem seotus ja integratsioon ja selle vältimatu kaasprodukt oli vana klassikalise suveräänsuse ja suveräänsuskontseptsiooni ahene mine ning sisu teisenemine. Ühelt poolt oli see tore ja Eesti julgeolekule kasulik, teisalt sisaldas probleeme ja väljakutseid ning toob kaasa ka ebameeldivaid kohustusi, isegi nuhtlust meile Brüsseli poolt. Häda oli nimelt selles, et too üleilmastumine ja Eesti tõtlik sidumine, integreerimine läänega, mis toimub siia maani, on häirinud ja häirib ka praegu Eesti riikluse kujunemist, omariikluse tunde süvenemist rahva seas, ka poliitilise eliidi kujunemist. Teiste sõnadega – Eesti riik oli veel pooltoores-poolküp, kui Euroliit võttis meid oma rüppe, n-ö lapsendas meid. Ja Brüssel käitus – ma ei tea, kuidas praegu on – meiega kui Ida-Euroopa alaarenenud titaga. Kõnelemata suurte lääneriikide hoiakust tõdegem, et isegi Soome ei võta ikka veel Eestit rahvusvahelises poliitikas ega omavahelises suhtluses kuigivõrd tõsiselt. Kuigi kõik kinnitavad Euroopa Liidu liikmete võrdõiguslikkust, austust demokraatlike väärtuste vastu, on reaalsuhtluses jätkuvalt argumentideks riigi suurus, majanduslik ja sõjaline jõud, lisaks egoism ja kasuahnus. Ma küsin nüüd retooriliselt – kas 1918–40 sai Eesti riik üldse valmis? Või kas ta on seda saanud 1991–2012? Kas rahvale on ükskõik, kas meil on iseseisev riik või on Euroopa Liidu osariik? Kas meie rahval on üldse tõsine soov omada oma riiki või kas see on meile üldse jõukohane? Või elame lootuste ja müütide maailmas, kujutame ette seda, mida on vähe ja hõredalt? Või hingame

kergendatult, et Jumal tänatud, peatselt sünnib Euroopas rahvusriikide föderatsioon ning me ei pea oma riigiga enam vaeva nägema. Meie põhiseadus kohustab loomulikult säilitama oma rahvuskeelt ja kultuuri läbi aegade. Siin on vaja kannatust ja ratsionaalsust, et oma geopoliitilises asukohas vägagi piiratud inimressursiga seda ülesannet täita. Eesti on alati toetanud föderatiivse Euroopa ideed. 12. septembril 2012 kuulutas Jose Manuel Barroso Brüsselis kavatsust luua Euroopas rahvusriikide föderatsioon. Seega siis ehk saabub õnn lõpuks väikese Eesti õuele, kuna taolise föderatsiooni osisena on Eestil ilmselt parim viis eksistentsiks, võttes arvesse meie piiratud ressursse ja võimalusi. Kuid loomulikult kaasnevad sellega omad ohud meie keelele ja kultuurile, rahvuslikule koosseisule jne.

Küllap on paljud kõnelejaga sama meelt

Kuid kas on võimalik kujundada Euroopa rahvusriikide föderatsiooni nii, et see vastaks Eesti rahvuslikele huvidele? Vaevalt. Kannatajaks on ilmselt ennekõike väikerahvad – väikeriigid

koos oma rahvuslike huvidega. Meenutagem, et Barroso lubas teelt eest ära pühkida seda protsessi pidurdada või tõkestada püüdvad populistid – natsionalistid, seega ka siis Eesti rahvused. Meile tundub mure olevat põhjendatud. Eesti ei ole õieti veel kujunenudki täisväärtuslikuks riigiks ja rahvas riigirahvaks, kui meil on tulnud juba loobuda arvestatavast osast oma suveräänsusest, rahvast kokkuliitvatest ideedest ja loosungitest. Kas olete märganud, et Euroopa Liidu lipp lehvib pea kõikjal esimesel kohal ning alles seejärel sinimustvalge, kui üldse. Brüssel hoolitseb n-õ isiklikult selle eest, et Eesti ei libiseks pluralistlikult aluselt rahvusriigi ideoloogia rööpaile, et kunagi enam ei samastuks eesti rahvus ja Eesti riik. Mis sest, et näiliselt ülla minoriteetide eest seisemisega põlisrahvale mõnelgi korral varvaste peale astutakse. Euroopa Liidus on kapitali ja tööjõu vaba liikumine, täielik vabadus äri ajamisel ja kaubavahetuses. Siit johtuvad omad mured. Seepärast et Eesti on väikeriigina erakordselt tundlik totaalse kontinentaalse liberaliseerimisprotsessi suhtes. Oleme mures, kuna suurem osa meie majandusest on kas otse või kaude väliskapitali käes. Tänu sellele voolab meile mitte ainult raha ja *now how'd*, vaid ka võõrast meelt ja keelt, võõrtöölisi ja võõrametnikke, kellel pole pisematki huvi eesti rahva käekäigu vastu. Ärgem unustagem, et suurteil lääneriikidel on oma nägemused rahvusküsimusele, rahvusideoloogiale, integratsioonile, mis on mõnelgi puhul väikese Eesti jaoks probleematilised, mõnel juhul isegi vastuvõetamatud. Me suhtume suure aupaklikkusega USAsse, tänu kellele paljus Baltikum veretult taasiseseisvus ning Vene väed siit juba 1994. aastal paljudele üllatuseks ka ära viidi. Teisalt on aga problemaatiline USAst lähtuv kosmopoliitne rahvusluse vastasus, mille sobitamine Baltikumi reaaliatesse on vägagi küsitav. Paljudes protsessides on tänapäeva maailmas dikteerivaks pooleks suurriigid, kellel pole mingeid eksistentsiaalseid rahvusprobleeme. Loodame, et Eesti

valitsusel jätkub jõudu ja julgust ja visadust võidelda selles küsimuses nii lääne suurriikide kui ka Brüsseli otsustajatega eesmärgiga säilitada Eesti riigi ja rahva prioriteedid vaatamata maailmas ja Euroopas kulgevatele jõulistele integratsiooniprotsessidele. Moraal kõlab: rahvuslikku aadet, meie keelt ja kultuuri tuleb pidevalt turgutada, vastasel juhul mureneb – lahustub meie omariiklus iseenesest, küll aegamööda, kuid vääramatult. Veel kord tooksin Soome näite. Vaadake kuidas Soome riik – president, valitsusjuht, parlament jt – kaitses oma rahvuslikke huve, kuidas Soome ELi liikmena kaupleb omale välja kõikvõimalikke erandeid rahvuslike huvide säilitamise nimel. Kuid Euroopa on suur, mistõttu meile on tähtis ka regionaalse koostöö tihendamine. Siin on ajalugu andnud meile mõndagi õpetlikku või mõtlemapanevat. Esiteks oleme üsnagi skeptilised – tänu XX sajandi kogemustele – Balti riikide koostöö tiheduse ja efektiivsuse suhtes. Kuigi oleme geopoliitiliselt lähedased, siis oma pürgimustes oleme üsnagi erisuunalised. Ega kunagi pole õieti toimunud Balti riikide liit, monoliitset ühendusest kõnelemata. Imselt ei ole toda n-õ omavahelist tõmmet ning huvid on eripalgelised, erisuunalised. Nii oli see kahe maailmasõja vahel, nii tundub see olevat ka praegusel ajal. Pärast teist maailmasõda vandus Baltikumi poliitiline emigratsioon läänes pühalikult, et enam mitte kunagi ei lubata taolist logisevat koostööd nagu see oli enne viimast suurt sõda. Kuid taasisesiseisvumise järel ei ole too koostöö sugugi õitsele puhkenud, kuigi edusamme sõjalispoliitilises sfääris on märgata. Veel 9. augustil 2012 Eesti Päevalehes avaldas Läti president Andris Beržinš soovi tihendada kolme Balti riigi koostööd, kuna ilma selleta ei jäävat väikeriigid püsima.

Kuid tundub, et Balti riikide omavahelises koostöös on omad tõuked-pidurid, nii objektiivsed kui subjektiivsed, nii kultuuri-

lised kui psühholoogilised. Kas jõupingutused, mida tuleks teha nende ületamiseks, tasuvad end ära ja kas nad on üldse vältimatud, see on iseküsimus. Eelmine sajand ning käesoleva algus kinnitab, et peaksime hoopis tõsisemalt mõtlema integreerumisele Skandinaaviamaade ja Soomega. Kerge see pole, sest Põhjamaade suhetes Baltikumiga esineb kolonialismi rudimente: üritatakse võtta kõike, mida võtta saab. Samas ei võta meie põhjanaabrid Baltikumi riike ei täis- ega võrdväärtsete partneritena. Meid lihtsalt ei taheta kui vaeseid ning puudega sugulasi healuriikide viisakasse seltskonda. Kuid meil pole pääsu, peame üritama ikka ja jälle, sest Soome ja Rootsi on meie n-ö usk, lootus ja armastus, meie majanduslik tugi, millele lisandub veel Soome kultuurilis-keeleline lähedus. Pole ime, et Eesti haritlased hakkasid juba XIX sajandi lõpupoole õhkama Soome poole, soovides süvendada koostööd ja ühtekuuluvust, õhkasid hiljem Jaan Tõnisson ja Konstantin Päts, Jaan Kross ja praegune president Tooma Hendrik Ilves ning paljud teised. Vaadates eestlaste migratsiooni Soome, saame küsida: ehk polegi kaugel see aeg, mil sealpool lahte elab rohkem eestlasi kui siinpool?! Ehk säilib siis vähemalt seal eesti keel ja kultuur kui Eestis selleks enam tingimusi pole. Eesti lähendamise vajadust Põhjamaadele on mainitud sageli.

Tänaasel päeval – *anno Domini* 2012 pole ehk veel kõik kadunud, kuigi käegalöömismeeleolusid Eesti ühiskonnas üldse, kuid mis eriti oluline – meie poliitilise eliidi seas – jagub. Suureks probleemiks on meie postsovetliku poliitilise eliidi vastuoluline ja komplitseeritud formeerumisprotsess, kui ka tema pideva uuenemise tagamine. Jagades meie eliidi tinglikult kultuuri-, poliitika- ja majanduseliidiks, siis nimelt tema kaks viimast osist uuenesid kardinaalselt või kujunesid suisa tühjalt kohalt. Ootused olid 1990ndatel ja selle sajandi alguskümnendil

suured, kuid need täitusid vaid osaliselt. Murelapseks on Eesti majanduslik jõuetus, võõrkapitali täielik domineerimine nii majanduses kui panganduses, mis kergitab küsimuse meie liberaalse poliitilise eliidi elujõulisusest, jätkusuutlikkusest üldse. Pole ime, et tema sees levivad allaandmismeeleolud, kuna puudub tõsisem majanduslik baas rahvuslik-riiklike probleemide lahendamiseks.

Rahvuse säilitamisel, demokraatia edendamisel ning poliitilise eliidi taastootmisel on oluline koht omavalitsustel. Eestis on XX sajandil rakendatud kord ühe- kord kahetasandilist omavalitsust. Siin kindlaid reegleid pole, otsus on rahva ja valitsejate enda teha. Kuid tänasele olukorrale tuginedes arvame, et viimane aeg on taastada Eestis omavalitsuse maakondlik tasand, mis aga ei tähenda automaatselt kaheastmelisust. See samm aitaks suurendada piirkondlikku võimekust, detsentraliseeriks ülemäära koondataud ja politiseeritud võimu, looks eeldusi eestlaste arvu kasvuks, aitaks taas jalule vaestepatuste aleviks muutuvad maakonnalinnad, pidurdaks linnriigistumist ning oleks samal ajal ka poliitilise eliidi kasvulavaks.

Demokraatiat ei tule hoida ja arendada mitte tema enda pärast, vaid ka selleks, et Eesti poliitilises eliidis toimuks rahva valvsa silma all pidev verevahetus, et tee oleks lahti tulevastele riigimeestele ning suletud armetule keskpärasusele ning moraalselt väheväärtuslikele inimestele. Kuid kahjuks me näeme, et võimalolijad parteid ei igatse edumeelseid muutusi, et nad suudavad väikeses Eestis võtmepositsioonide hõivamisega blokeerida opositsiooni, sünnitada oligarhilisi pere- ja sõpruskondi, valitseda nii kaua kui peavad seda vajalikuks. Aga vajalikuks peavad seda senikaua, kuni nende materiaalne olukord on muutunud suurepäraseks.

On, mille üle mõtelda

On kena lausung: aeg annab arutust! Aeg annab lahenduse nii mõnelegi probleemile Eesti riigi ja rahva elus, mõnele aga vaevalt. Meie suurimaks mureks on eestlaste vähesus – tänavuse loendi järgi elas meid Eestis vaevalt 889 000. XX sajandi algusest alates on räägitud vajadusest rohkendada eestlaste arvukust minimaalselt kolme miljonini. Kuid tulemust pole ja süüdi pole sugugi ainuüksi sõjad ja okupatsioonid. Puudub efektiivne rahvastikupoliitika, millele tuleks allutada mitmed teised nii olulised kui vähemolulised elusfäärid. Sest kriitiline piir on käes, millele on korduvalt viidanud näiteks Rein Taagepera. Meie rahvuse genofond halveneb üha tänu alkoholismile, noorte tegusate inimeste emigreerumisele, inimelu vähesele väärtustamisele. Eesti

keele kasutussfäär aheneb tänu globaliseerumisele, üleeuroopastumisele, muulaste suurele arvukusele meie riigis. Kuid ikkagi on Eesti taas iseseisvunud, läinud lühikese ajavahemiku jooksul üle totalitaarselt režiimilt ja plaanimajanduselt demokraatiale ja turumajandusele. Sellega on kaasnenum ühtede tõus ja teiste langus, võimalus mõnedel supelda rikkuses, teistel vireleda vaesuses. Kuid tervikuna on Eestil läinud siiski üsnagi hästi. Meil pole üldsegi mitte vähe saavutusi ja head. Sest eestlane on reeglina visa ja jonnakas, ettevõtlik ja hariduselembene ning ta on ellu jäänud igasuguste valitsuste ja režiimide puhul. Pärast Vabadussõda kinnitati, et eestlased on elujõuline rahvas. Järsku olemegi seda tõepoolest? Järsku jääme siiski püsima, kõigele vaatamata? XX sajandi üks õppetundidest võiks olla see, et olud maailmas võivad vägagi kiiresti muutuda, esitada meile ootamatult uusi suuri väljakutseid. Meenutagem aastaid 1917–1918, 1939–1940, 1990–1991. (Peaminister Jüri Uluots sõnas 1940. aasta mais: me ei uskunud, et sündmused arenevad pärast MRPd nii kiiresti nagu nad arenesid.) Moraal seisneb selles, et peame arvestama võimalike tagasilöökidega – sõjaliste, poliitiliste, majanduslike või ökoloogiliste vapustuste-katastroofidega, mis ei jää tulemata. On naiivne arvata, et meie Euroopa ühiskodu areneb ilma sügavate kriisideta ja raputusteta. Moraal on selles, et mõnel ajaloohetkel peame olema suutelised ise hakkama saama. Selleks tuleb tugevdada riiklust, riigi institutsioone, aga ka kodanikuühiskonna elujõulisust ning mitte sinisilmselt lootma jääda tuhandeaastasele rahuriigile, mis oleks nagu meile tagatud kuulumisega ELi ja NATOsse

Lõpetuseks mõned tähelepanekud 20. Augusti Klubist ning tema poolt tehtust. Ajaloolisest 1991. aastast on möödas juba pea terve inim põlv ning võiks pärida: kas pole juba küllalt juttu heietatud tollaste sündmuste üle, kas tõesti on veel midagi

olulist ütlemata? Lehitsedes klubi väljaannet „Mitme tule vahel: meenutusi pildistusi, arutlusi, analüüse“ (Tartu, 2011, 703 lk) veendume, et see pole nii. Esiteks lubab ajalooline distants vaadata toimunule sügavamalt, mitmekülgsemalt ja laiemal haardega. Teiseks on võimalik nüüd öelda nii mõndagi avameelsemalt ning detailrikkamalt, mida mitmel põhjusel ei sõandatud mõned ajad tagasi teha. Erakordselt suur on olnud Lehte Hainosalu ja Rein Järliku töö ja vaev raamatu kokkuseadmisel ja trükkitoimetamisel. Tegemist on lähiajaloo kaaluka allikakogumikuga, mille üle võib tunda nii rõõmu kui uhkust. Parimad soovid 20. Augusti Klubile ning tema järgmistele ettevõtmistele.

Ants Veetõusme (Mati Grafile): Aitäh!
Ja täismõtted tulevad siis raamatus juba?

Mati Graf: Kuidas?

Ants Veetõusme: Täismõtted tulevad raamatus?

Mati Graf: Mh-mh.

SÕNAVÕTUD

Ants Veetõusme: Me oleme jõudnud järgmise ehk viimase päevakorrapunkti juurde – sõnavõttud ja küsimused-vastused. Meil on registreeritud juba neli sõnavõttu. Esimene on Kalju Leib, Tartu ajaloo huviline. Ja niikaua kui ta jõuab puldini, siis tähelepanuks järgmistele sõnavõtjatele samuti, et katsume selle aja jooksul, mil Kalju Leib räägib, kontsentreeruda ja oma sõnavõtu pikkust mitte liigselt venitada, sest meil on ilmselt vajalik ka tänase päeva jooksul see konverents lõpetada, sest osa rahvast peab veel sõitma Tallinnasse ja mõni sealt edasi lennukiga veel kaugemale. Nii!

Kalju Leib, meie Tartu ajaloo huviline. Ja valmis panna Ivar Raig.

Kalju Leib: Austatud president Rüütel, austatud 20. Augusti Klubi liikmed, külalised. Ma kõigepealt tahaksin tänada konverentsi korraldajaid selle eest, et mulle on antud võimalus teie ees esineda, sest võrreldes teiega ma olen praktiliselt mitte keegi.

Raamat, mida täna on korduvalt nimetatud – „Mitme tule vahel“ – on väga hea raamat. Neljakümne inimese poolt kirjutatud, ei ole see romaan, see on meie lähiajaloo peegel. Ma sain suve hakul 75seks, tähistades oma elu teist juubelit. Sel puhul lasin natukene oma silmade eest läbi aega ja sündmusi, kus ma olen elanud, mis ma olen teinud. Sündides järelikult 1937. aastal, siis 7-aastaseks saamisel sõda käis, kuid minu lühikese eluaja jooksul oli siis juba neljas riigikord. Mitu riigikorda vaheldusid suurte tapatalgutega, rääkimata vene okupatsiooni põlistamisest ja vägivallast eesti rahva kallal. Kuid Eesti taasiseseisvumisel,

mille osalised on ka 20. Augusti Klubi liikmed, jätkus meil nii palju poliitikute tarkust ja riigimehe sirgeselgsust ning osavust, et Eesti Vabariigi tagasitulek, taasloomine toimus veretult.

Oma elust suurema osa olen ma elanud okupatsioonides, nii õpi-aastad kui tööaastad peaaegu kõik, kus kodus räägiti üht, töö juures ja ametkondades aga teist. Ma olen soetanud selle aja jooksul, just okupatsiooniaastatel, mitte eriti suure, kuid väga hea raamatukogu endale, sest tol ajal suur osa nendest raamatutest, mida ma tahtsin saada ja ka sain, olid keelatud kirjanduse nimekirjas ja nimekirjad olid oi-oi kui pikad. Neist oli kokku pandud raamatuid, pakse raamatuid. Ma olen ka talletanud ajaloolisi pilte Tartust, sest tol ajal, veel sõja ajal, kui tulime sõjapaost Tartusse tagasi, oli siin tohutu varemete meri. Ja mul oli kindel soov saada ehitajaks, ma õppisin ehitajaks ja olen terve elu olnud ehitaja ning töötanud inimestega. Minu fotokogu on mitme- ja mitmetuhandeline, ta on äratanud suurt tähelepanu ja leiab sageli kasutamist. Ja endale märkamatult olen ma ise selles Tartu tundmises ja fotode äraarvamises – mis ja kus on

pildistatud? – päris heaks spetsialistiks saanud. Ajalooline foto, see on tõend minevikust. Ka selles raamatus, millest täna juttu on olnud, on enam kui 300 ajaloolist fotot. Peale selle on seal hulk reproduktsioone käsikirjadest, masinkirjalehtedest, ajaleheveergudest jne. See on väga hea, mahukas ja korralik raamat.

Kui ennast mitte kordama hakata, siis ümmarguselt 20 viimase aasta kohta ma ütleksin nii, et esmakordselt olen ma elanud riigikorra tingimustes, kus kõik on lubatud – nii fotode näitamine kui kirjutamine, raamatud jne. Kogu suurem osa minu eluajast niisugust võimalust ei olnud, ikka ei tohtinud kas seda pilti või toda pilti näidata. Kui välismaalt saadeti raamat ja seal olid kolm värvi kõrvuti sattunud – sinine, must ja valge, või oli seal Eesti vapp või veel midagi muud –, see raamat kas hävitati või rebiti need lehed välja ja saime ainult räbalad kätte. Üsna viimases vene aja lõpus avastasime niisuguse mooduse, millest on siin ka varem juttu olnud, selles kõnetoolis, et lasime niisugused asjad väliseestlastel saata Ukrainasse. Seal ei olnud kolme värvi tsensorit, ei olnud kolme lövi tsensorit ja Ukrainas olid nii ausad mehed, et ilma avamata panid ümber pakkepaberi ja lähetasid Eestisse. Me saime raamatud kätte niimoodi, kuigi see oli pettus.

On rõõm tõdeda, et me elame oma elu, et meile Moskvast enam ei räägita ette, mida me peame tegema, mida me tahame, kuidas me tahame elada. Nüüd ootame palju kirjameestelt, sest praegusel ajal, mil võib kõike kirjutada, tuleb seda võimalust ära kasutada. Kirjutada on vaja, ajaloosündmusi on vaja talletada. Täna, et lubasite mind kõnetooli ja ma sain mõningad mõtted avaldada!

Ants Veetõusme: Aitäh!

Nüüd, nagu kokku lepitud, tuleb kõnepulti Ivar Raig. Kuuenda minuti peal on signaal, mis ütleb, et on jäänud veel kaks minutit, ja siis läheb aeg kinni. Valmis panna Robert Sinimägi.

Ivar Raig: Austatud härra president, austatud juhataja, austatud kolleegid – Eesti riigi taastajad ja kõik ajaloo huvilised!

Ma alustan sellest, et ma püüan igasse minutisse ühe mõtte panna ja teha ka kolm ettepanekut. Raamat „Mitme tule vahel“ sisaldab tõesti väga palju huvitavaid meenutusi, kuid paraku suhteliselt vähe analüüsi. Ja nagu siin ajaloolased on öelnud, on mitmetegi probleemide kohta erinevaid tõdesid ja lõplikku tõde või tõele lähedast seisukohta nagu ei olegi. Sellepärast oleks vaja asju uurida põhjalikumalt. Asju püüdis põhjalikumalt uurida Rein Toomla, viis läbi vastava kontentanalüüsi sellesama raamatu tekstide kohta, kuid ikkagi see analüüs jäi poolikuks selles mõttes, et tekstide kontentanalüüs oli kvantitatiivne analüüs, seegi mitte representatiivne ehk esinduslik valik. Oleks vaja teha ka kvalitatiivset analüüsi ehk jõuda tõele lähemale kasvõi nende seitsme ohu suhtes, mida Toomla tõstatas. Ühesõnaga oleks vaja läbi viia veel

täiendav ekspertanalüüs, pidada seminare ja Klubi võiks ka siin oma panuse panna ja seepärast esimene oluline ettepanek on selline, et 20. Augusti Klubi juurde võiks luua Ajaloo Teadusliku Uurimise Akadeemilise Nõukogu. Instituut on juba suurem asi, aga esialgu võiks alustada akadeemilisest nõukogust.

20. Augusti Klubi võiks muutuda avatumaks, sest Klubi liikmed vananevad ja oleks ju väga kahju, kui ajaloo jaoks kunagi see klubi sureks välja. Klubi vajaks pidevat noorendamist ja Klubi peaks muutuma avatumaks nii nagu Eesti on avatud riik. See oli teine ettepanek.

Kolmandaks. Kuulates professor Raul Naritsa vastuseid eriti minu enda ja Tiit Made küsimustele, leidsin, et juristidel on ikkagi tõesti raskusi põhiseaduse tõlgendamisega. Seda näitas ka Riigikohtu otsus ESM põhiseaduslikkuse küsimuses – üheksa kümne vastu, ja siit järgmine ettepanek. Kontekstis eelkõnelejatega, et kui kiri algab kirikust, rahvas algab raamatust, siis Eesti põhiseadus peaks algama põhiseaduse autoritest. Mitte aga tundmatutest või isegi tuntud juristidest tõlgendajatest ja arhiivimaterjalidest, milleni ei ole isegi jõutud veel. Ja siit edasi, kuna mina kannan pintsakurevääril märki Paragrahv Üks, mul tekkis idee – tuleks teha Paragrahv Üks Klubi ehk Põhiseaduse Autorite Klubi. Sellist klubi veel ei ole, on 20. Augusti Klubi, on Eesti Vabaduse Eest Klubi, Liidu rahvasaadikutest, aga põhiseaduse autoritest klubi ei ole. Siit ka minu kolmas ettepanek: luua Põhiseaduse Autorite Klubi ja vajaduse korral võiksid põhiseaduse autorid teha seminari Riigikohtu liikmetele – andmaks selgitusi, mida tähendavad Eesti põhiseaduse preambulis sõnastatud aluspõhimõte: „Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes kindlustada ja arendada riiki, [---] mis peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade – ... “ ja ka paragrahv ühe sisu.

Ja lõpetuseks. Kui luuakse 20. Augusti Klubi juurde teadus-ajaloo nõukogu, siis võiks Klubi juhtkond pöörduda ka Eesti Teadusfondi – praegu ta on vist juba Teadusagentuur – poole selleks, et eraldada vahendeid ajaloo uurijatele lähiajaloo uurimiseks, Eesti riigi jaoks tähtsate uuringute läbiviimiseks, sest paraku praegu napib selle jaoks vahendeid. Teadus on kuulutatud globaalseks, kõikvõimalikes globaaluuringutes osaletakse, aga Eesti lähiajaloo uurimiseks vahendeid ei jätku ja siin võib 20. Augusti Klubi näidata initsiatiivi.

Aitäh! Ei läinudki rohkem!

Ants Veetõusme: Jäi veel kakskümmend sekundit.

Ja nüüd siis on sõna Robert Sinimäel. Valmis panna 20. Augusti Klubi liige Tiit Made.

Robert Sinimägi: Lugupeetud härra president, lugupeetud eestseisuse esimees, lugupeetud 20. Augusti Klubi. Ma pean tänama teid, et te andsite mulle ja õigemini siin Tartumaa inimestele võimaluse osaleda teie arutlusel, sest Tallinna sõit on meile muutunud ülejökäivaks. Ja lubage tänada selle hea mee eest, mida te täna meile pakkusite. Kuid samas ma pean siiski ütlema, et selles mees olid minu jaoks mõningad tõrvatilgad.

Paratamatult me peame tunnistama tõsiasja, et me püüame oma minevikku kohandada oleviku meeoludele ja taustale. Ja sellelt tasapinnalt minna tulevikku. Seega põhimõttel: kes kontrollib minevikku, see määrab kindlaks tuleviku. Ja seetõttu, lugupeetud endised poliitikud, tänased poliitikud, teadlased kõikidelt elualadelt ja ka meedia esindajad, ma palun, ärge kasutage selliseid termineid, mis ei vasta tegelikkusele. Ja antud juhul ma läh-tun sõjandusalastest terminitest. Kõigepealt ma juhiks teie tähe-

lepanu sellele, et on olemas kaks erinevat mõistet – relvakonflikt ja sõda. Nende mõistete vahe on selles, et **relvakonflikt** on kahe riigi relvajõudude vahel toimunud relvastatud võitlus, **sõda** on võitlus nähtusega – majandussõda, diplomaatiline sõda jne.

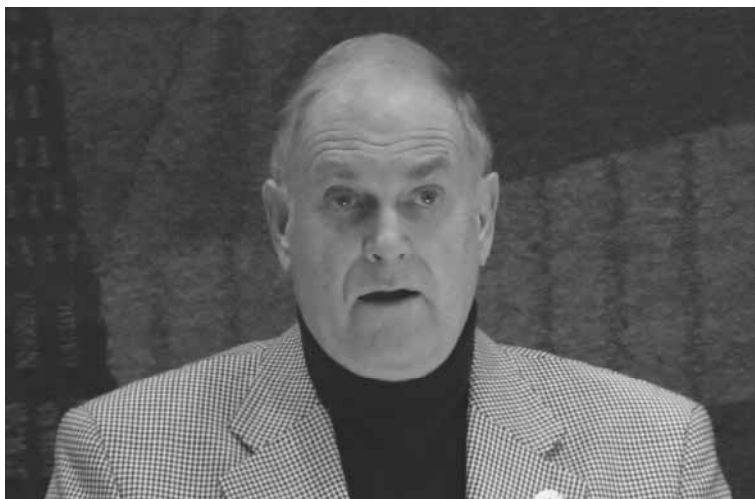
Teine väga valus küsimus – **okupatsioon**. Agressioonist tuleneva või selle ohjeldamisel sõjategevuse käigus võitja riigi relvajõudude poolt alistatud teise riigi või selle osa ajutine vallutamine on okupeerimine. Relvakonflikt ise peab rahvusvahelise õiguse alusel vastama kahele tingimusele. See peab toimuma *de jure* ja *de facto*. Okupatsioon algab relvakonflikti kuulutamisest *de jure* ja selle käigus maa okupeerimisest *de facto* ja lõpeb rahulepinguga, milline määrab antud riigi staatuse ja saatuse. **Anneksioon** on okupatsiooni tagajärjel teise okupeeritud riigi vägivaldne liitmine oma riigiga. Ja nüüd lõpuks viimane – **inkorporeerimine**. See on see mõiste, mida teie ei taha kasutada Eesti oludes alates 1940. aasta sündmustest kuni praktiliselt 20. augusti sündmusteni. See on **inkorporeerimine**. See on sisepoliitiliste jõudude omavahelises võitluses seaduste muutmisest

tulenev liitumine teise riigiga. Need on sõjandusalased põhimõisted ja palun neist kinni pidada.

Aitäh!

Ants Veetõusme: Aitäh!

Järgmisena Tiit Made, valmis panna Marju Lauristin, mõlemad 20. Augusti Klubi.

Tiit Made ei soovinud, et tema sõnavõtt oleks käesolevas kogumikus trükitud.

Ants Veetõusme: Aitäh!

Hommikul keegi oma ettekandes ütles, et kahju, et Marju Lauristini ei ole, aga ta on ometi siin. Nii et Marju, palun! Ja valmis panna viimane kõneleja Aare Ristikivi.

Marju Lauristin: Lugupeetud klubi eesistuja, president, kõik liikmed, ja kõik külalised. Kõigepealt ma pean seletama. Mina nimelt töötan ülikoolis, ülikoolis oli see nädalavahetus avatud ülikooli nädalavahetus, mul oli õppetöö kella kümnest kuni kella kolmeni. Nii et kahjuks ei saanud ma õppetööd ära jätta, ka selle tähtsa sündmuse puhul. Ja mul on hea meel, et ma olen siin ja saan öelda asju, mis ma tahtsin öelda, kasutades seda, et siin on lugupeetud Mati Graf, kõigepealt, ja üldse, et me arutame nüüd koos ajaloolastega seda. Ja miks ma tahtsin just Mati Grafile suunata ka oma sõnumi, on see, et esiteks ma väga kõrgelt hindan Mati Grafi raamatut ja seda suurt tööd, mis ta on teinud ühena vähestest ajaloolastest, on tõesti tõsiselt pühendunud nendele protsessidele. Ja nüüd seoses selle raamatuga on tekkinud juba ka järelkajasid ja mõttevahetusi ja üks puudutab tegelikult ühte sellist sündmust või sedalaadi tegu, kus oli väga vähe otseseid osalisi. Ülo on meie hulgast lahkunud, meid on jäänud paar, see on see läbirääkimiste voor, mida pidasime Jeltsiniga Moskvast. See on see Vene–Eesti kuulus või vähe kuulus kokku-

lepe või leping, mille tulemusena siis Jeltsin ilmus ka sellel draamatilisel jaanuarinädalal Eestisse, ja mis siis kirjutati lõplikult Eestis alla. Ja kuna see arvustus, mis ilmus Mati Grafi raamatule, vastandas Jeltsinit ja Gorbatšovi väga nii-öelda Jeltsini kahjuks, ja kuna nüüd meie hulgas mina ja mitmed teised on algatanud Jeltsinile mälestusmärgi loomise ka Tallinnasse, siis ma tahaksin siin minu seisukohalt õiglasemat hinnangut ka Jeltsini rollile kinnitada. Miks? Selle pärast, et kui me vaatame nüüd neid inimesi ja kui vaatame neid väliseid tegureid, väliseid mängijaid, kes nii-öelda kaasa aitasid või takistasid seda, et me saime oma ülesandega hakkama 20. augustil, siis siin dotsent Tannberg nimetas, et on olemas nii Gorbatšovi, Jeltsini kui ka Jakovlevi arhiivid, isiklikud arhiivid, ja ma arvan, et need kolm olid need mängurid või mängijad või isikud, kes tol ajal mängisid küllalt olulist rolli. Ja kui me võrdleme, siis tõepoolest – jällegi ma võin siin esineda kui ajaloo tunnistaja, nagu Tiit ütles, eks ole, mul ei ole siin kusagile viidata, ja ma ei tea ka, kas sellest on nendes isikuarhiivides juttu, näiteks nendest kõnelustest, mis meil toimusid omavahel.

Näiteks minul oli võimalus Gorbatšoviga nelja silma all kokku saada, ma olin meie selle Balti fraktsiooni eesistuja, ja ma, muide, lindistasin salaja seda kokkusaamist. Mul oli oma portfelli väike makk ja ma panin selle käima, aga kahjuks, kuna see oli väga salajane, see oli tõesti väga kriminaalne tegevus, siis pärast vaatasime, selle tehniline kvaliteet ei võimalda seda teksti peale üksikute sõnade reprodutseerida. Aga näiteks seal ma, meie Balti inimeste poolt siis, püüdsin selgitada Gorbatšovi tegelikku suhtumist Balti riikide iseseisvusse ja sain ka väga selge vastuse. Ma olen seda ka ajakirjanikele öelnud. Ta ütles selgesti, vene keeles siis, et kuidas ma võin loobuda sellest, mida vene rahvas on kätte võitnud. Mõeldes selle all siis Eestit,

Lätit, Leedut. Eks ole? Tema oli selgelt see, kelle jaoks see oli nii-öelda Vene legitiimne vallutus. See, mis ta meile pakkus meie suuremal kokkusaamisel, oli ju see, kui ta ütles, et aitab teile – длинный поводок – pikemast lõast. Ja oli täiesti selge, see kogu meie suhtlus viis meid ju täiesti selgele arusaamisele, et Gorbatšovi jaoks ei ole teist suhtumist, see ongi tema suhtumine. Siin ei olnud mingit võimalust. Ja me teame, et viimseni ta oli ka näiteks sellesama Molotovi-Ribbentropi komisjoni tegevuse lõpetamise vastu sellisena, nagu ta lõpuks lõppes, tänu Jakovlevile.

Mis puutub nüüd Jeltsinisse, siis Jeltsinil oli tegelikult – jällegi meil oli võimalus temaga kohtuda nende läbirääkimiste käigus väga mitmetpidi, väiksemas ja suuremas seltskonnas, see viimane kord, kui me olime koos, enne seda, kui see tekst parafeeriti, Lippmaa, mina, ja veel Almann oli seal ja veel, ma ei mäleta, keegi oli veel, ausalt öeldes tõesti ei mäleta. Aga me olime seal ja siis me arutasime veel neid paragrahve, mis olid kõige rohkem vaidluse all. Need olid – mis on öeldud Mati Grafi raamatus väga õigesti – piiriparagrahv, kodakondsusparagrahv ja siis küsimus, kas Tartu rahu, eks ole. Ja mis oli väga huvitav, oli see, et see võitlus käis sõna tasemel, iga sõna pärast, iga sõna pärast, mis sinna sisse sai. Ja võtame kogu selle piiri asja – meie nõudsimel, et piiri küsimuses tehakse, piir määratakse eraldi lepinguga, see, mis hiljem oli ka põhiseaduses. Piirilepe. Ta kõikus selle juures ja lõpuks jäi sinna piirirežiim. Meil oli прохождение границы, aga lõpuks jäi режим. Kusjuures ta ütles selle juures väga tähtsa lause, mina olen tunnistaja, te peate mind uskuma. Ta ütles, et see oleks ju okupatsiooni tunnistamine, aga veel ei ole aeg. Tähendab, me saime täiesti aru, millega on tegemist. Tema jaoks see, et oli okupatsioon – noh, ükskõik, kuidas me seda siis nimetame –, aga tema jaoks oli see fakt, ta pidas seda oluliseks, ta tunnistas ja tema

jaoks oli tegelikult see õiglane, et me selle lepingu sõlmisime just sellisel viisil, kus oli kõige tähtsam punkt tegelikult see, kus on selgesti öeldud: kumbki pool tunnustab teise valikut oma riikluse osas nii, nagu teine seda soovib. Ja selles mõttes on Mati Grafil õigus, et see oli poliitiline kokkulepe. See loomulikult ei olnud selles mõttes juriidiline akt, sellepärast et kumbki ei olnud veel riikliku subjektina rahvusvaheliselt tunnustatud uuesti. Aga see poliitiline lepe sõlmiti ja Jeltsin tegi seda täie teadlikkusega. Ta andis endale täiesti aru, mis ta teeb. Ja sealt see, et ta hiljem tuli Tallinnasse, see, et ta oli väga siiski kohe valmis meid toetama siis, kui peale 20. augustit oli see väga otsustav hetk, et kas Nõukogude Liit toetab meid. Ja mis puudutab kodakondsuse küsimust, siis seal oli täpselt samuti. Seal oli kogu aeg sõna tasemel rebimine edasi ja tagasi, kusjuures siin on veel üks nüanss, mis ei ilmne ka Mati Grafi raamatus – nimelt on küsimus eesti- ja venekeelse teksti tõlke täpsuses või adekvaatsuses. Sest teksti tehti ju vene keeles, pärast ta pandi eesti keelde ja see venekeelne tekst tegelikult sisaldab seda nüanssi, mis oli – ma ütlen, see on keelemäng – mis ütleb, et võimaldatakse saada kodakondsust vastavalt kummagi poole seadusandlusele. Meie leppisime – Lippmaa oli siin see põhiline – sellega, et me teeme kodakondsuseaduse ja sellest lähtudes alles määratleme, kuidas seda kodakondsust saab. Aga see tõlge, see, kuidas ta eesti keelde tuli – tegelikult tuli, et saada. Tegelikult selles venekeelses ei ole otseselt sellist nüanssi. Ja kogu see niisugune mäng sõnade tasemel toimus selles mõttes väga huvitavalt, et Jeltsin andis kõikidest neist nüanssidest endale väga hästi aru. Nii et mis puutub Jeltsinisse, siis erinevalt Gorbatsšovist Jeltsin oli tegelikult oma valiku väga selgelt teinud. See, mis pärast toimus tema isikuga, see, kuidas ta, ütleme, põhja käis ja kõik, see ei puuduta tegelikult seda hetke, kus tema tegi oma valiku tegelikult Eesti toetamise kasuks ja ta tegi seda täiesti selgelt, täie teadmiseega.

See ei olnud mingisugune purjus peaga mingisugune udune idee. Nii et ma tahtsin seda öelda, et siin tõesti tunnistajaid on väga vähe järgi jäänud.

Ja teine asi, mis ma veel tahaksin öelda, on see, et kui me nüüd räägime ajaloolastega ja arutame seda, mis siis oli ja mis ei olnud, siis lisaks nendele arhiivimaterjalidele, mida siin nimetas dotsent Tannberg, ma võin öelda, et on olemas veel sotsiaalteaduslik arhiiv, kus on alles ka kõikide uuringute algandmestikud, failid. Mitte ainult need aruanded, vaid ka algmaterjal, mida saab uuesti arvutada, mis on meil Tartus sotsiaalteaduslikus andmearhiivis. Mina praegu näiteks tegelen sellega, et ma võrdlen – meil on uuringuandmed ka 80ndatest aastatest, viimane küsitlus oli 90nda algus, 89nda lõpp, mis puudutab kultuuri, see on minu teemaga seotud. Aga sealt on võimalik väga palju välja lugeda, ka mis puudutab poliitilisi hoiakuid, mis puudutab nende evolutsiooni, millal ja kuidasmoodi rahva meelsus arenes, liikus, mis ta oli 80ndate aastate keskpaigas, enne, mis ta oli 90ndal, ja need on materjalid, mida tegelikult sisuliselt veel ei ole süstemaatiliselt uuritud.

Nii et ma arvan tõesti, et väga palju on ees, väga palju on uurida, ma arvan ka seda, et nagu siin Tiit juba ütles, et see, mis inimesed mäletavad, see ei ole dokument, aga ta muutub dokumendiks tegelikult, kui ajaloolased siiski tuleksid ja räägiks ka meiega ja teistega, kes olid osalised. Teadlastena tõepoolest seda materjali koguda, sest aeg läheb. Ja mina pean küll ütleva, ma usun, et teil on samasugused kogemused, minuga on rohkem tehtud intervjuusid, inglise keeles, välismaa ülikoolide tudengite poolt, praktiliselt vist üks kord on meie oma ajalootudengid minuga rääkinud. Ma ei tea, palju teiega, teiste klubiliikmetega on rääkinud. Nii et üldse tundub, et meie seesama värske ajalugu

ja kõik need sündmused on olnud rohkem tähelepanu all teiste riikide ülikoolides kui meie enda omas.

Nii et ma väga, jah, arvan, soovitan ka seda, et meil on aeg niieelda mälestustelt liikuda tõesti tõsistele uuringutele ja me peaksime ise olema siin kah aktiivsed. Ma ei arva nagu arvas kolleeg Ivar, et me peaksime ise muutuma uuringuinstituudiks, ma arvan, et jätame teaduse tegemise siiski teadlastele. Ja kui meid kasutatakse siin ka allikatena, siis oleme selleks ka avatud ja valmis. Ja see on normaalne, et meil on endal erinevad mälestused, meil on erinevad tõlgendused. Vat seesama sinine raamat, seal on palju subjektiivseid tõlgendusi, ma ei hakka praegu sel teemal rääkima, seal on mitmeid asju, mis minu jaoks on hoopis teised, nii et aeg on hakata tõsiselt, objektiivselt ja ajalooliselt seda asja kokku panema.

Aitäh!

Ants Veetõusme: Ja mul on hea meel, et viimasena saab registreeritud sõnavõtjatest sõna Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Seltsi esimees Aare Ristikivi, kes siis räägib juba oma seisukohast.

Aare Ristikivi: Lugupeetud president, lugupeetud 20. Augusti Klubi liikmed, teised saalisviibijad! Mul on väga hea meel siin olla, ma küll alguses mõtlesin alustada naljaga, et ma selle pärast ainult tuln siia kõnetooli, et lõpuks nendele veepudelitele ligi pääseda, et muidu näidatakse neid ainult eemalt. Aga tegelikult muidugi on mul suurem missioon – tänada teid. Tänada teid kõigepealt kas või juba selle eest, mis te omal ajal tegite, 21 aastat tagasi, aga loomulikult ka sellesama raamatu „Mitme tule vahel“ eest. Tulevikku ette näha on väga keeruline, kui mitte päris võimatu. Mina ise mäletan 1991. aasta maikuud, kui ma

vestlesin oma ajalooõpetajaga. Ma lõpetasin tol kevadel keskkooli ja mul oli väga tore, intelligentne ajalooõpetaja, kellega me arutasime seda, et mis edasi saab. Ja ma küsisin tema käest, kas ta usub, et Eesti saab kunagi uuesti iseseisvaks. Ja – ma tuletan veelkord meelde, see oli mai 1991 – tema ütles, et tema sellesse ei usu. Et see, et esimene kord õnnestus saada Eestil iseseisvaks, oli ime, aga et ühe sajandi jooksul ime kaks korda sünnib, sellesse temal usku ei ole. Ometigi, kui lõpuks koolivaheaeg läbi sai ja uus kooliaasta pihta hakkas, me olime juba iseseisvas riigis. Aga no loomulikult ei olnud see ime, ei tulnud see kusagilt taevast, sobivat hetke tuli ära kasutada ja teie seda tegite.

Kui nüüd tulevikku ette näha on väga keeruline kui mitte üldse võimatu, siis ega minevikuga ei ole sageli lihtsam. Just eile rääkisime koolis Jüriöö ülestõusust, rääkisime erinevatest kroonikatest, rääkisime sellest, mis siis tegelikult oli. Et kas me teame, mis tegelikult oli? Kas me üldse kunagi saame teada, mis oli, või peame leppima sellega, et meil on erinevad allikad ja tõde ei selgu mitte kunagi?

Lähema ajalooa jaoks ju olla oluliselt kergem. On olemas ju veel inimesed, ja tänu teile on nüüd olemas ka see suur sinine raamat, mis ei ole muidugi päris ainukene raamat, aga sellegipoolest, ega neid allikaid väga palju ei ole. Aga ka siin on seda subjektiivsust ja neid kohti, kus me ütleme, et ei tea ja võimalik, et me ei saa mitte kunagi teada, mis tegelikult oli, on juba ka neis viimases kahekümne ühes aastas. Ja ma julgen arvata, et mõni seik ilmselt isegi jääb selliseks, kus me peame lõpuks tunnustama, et tegelikult me ei tea, kus tõde on. Aga ma loodan, et neid kohti ei jää väga palju ja tõsi on see, et ega selle viimase perioodiga ei ole väga palju tegeletud. Ma vaatan näiteks ajalooõpikuid, mis on väga olulised allikad. Kui siin enne oli juttu, et ainult see on ajalugu, mis on arhiivis ja numbriga, siis kui palju inimesi läheb tegelikult arhiivi uurima? Enamuse jaoks on ajalugu see, mis ajalooõpikus kirjas on. Ja kui me võtame oma ajalooõpikud lahti, siis enamasti nad lõpevad ära just nimelt selle 1991.–92. aastaga. Mainitakse veel, et 1994 viidi väed välja ja sellega piirdubki. Ja ka selle 1991.–92. aasta osas ollakse väga napisõnalised, mis on ka arusaadav. Kui me vaatame, et Eesti ajaloo õpikud on kirjutanud Mart Laar, siis selge see, et ega ta ei tahagi väga palju kirjutada sellest. Võidakse ju kohe ette heita, et ta on seal ainult väga ühe mätta otsast vaadanud. Ühest küljest on neid inimesi väga palju, kes võiksid kirjutada, aga teisest küljest see kirjutamine on komplitseeritud. Kuid ajaline distant on juba suurenenud ja sel õppeaastal ma loodan, et pööratakse väga paljudes koolides rohkelt tähelepanu just sellele viimasele kahekümnele aastale.

Lisaks õpikutele kujundavad noort inimest koolis toimuvad mitmesugused võistlused. Õpilastele on välja pakutud erinevad võimalused ennast näidata ning Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts on aastaid korraldanud ajalooalaste uurimistöde konkurssi

presidendi auhindadele, mida on toetanud viimastel aastatel ka 20. Augusti Klubi. Ja meie selle aasta teema on just nimelt Eesti demokraatia ülesehitamine. Sinna loomulikult oodatakse neid uurimistöid, mis räägivad ajast enne Teist maailmasõda, aga väga on oodatud ka just nimelt viimast 21 aastat käsitlevad uurimistööd. Nii et ma loodan, et mitte ainult üliõpilased ei leia teid üles, vaid ka õpilased, nii gümnaasiumist kui ka põhikoolist. Ja olge head, leidke nende jaoks siis aega ja rääkige nendega. See on väga oluline, sest raamat on koolis olemas, aga elav inimene on õpilase jaoks alati palju huvitavam.

Veelkord suur tänu selle eest, mis te tegite 21 aastat tagasi, suur tänu ka selle raamatu eest. See töö ei ole lõppenud. Te peate ilmselt veel üsna pikalt kirjutama, selgitama, ja lõpuks ma usun, et pilt saab küllalt selge.

Aitäh!

Ants Veetõusme: Aitäh!

Siis kõigile ettepanek: suhelge oma lastega ja lastelastega ning nende tuttavatega.

Meil on registreeritud sõnavõttud läbi, aga veel paar märkust. Palun!

Tõnu Tannberg: Ma vabandan, et teie aega kuritarvitan, aga mind ärgitas sõna võtma Tiit Made sõnavõtt ajaloo teemadel. Tegelikult ma tahaksin natuke ajaloolasi kaitsta. Mina küll oma lähikonnast ei tea ühtegi ajaloolast, kes väldiks mälestusi ja ei peaks – kui näiteks professor Lauristin ütleb mingi asja kohta midagi – seda allikaväärtuslikuks teabeks. See ei ole kuidagi nii! Võibolla Tiit Made oskab öelda mõnda ajaloolast, kes sel moel käitub?

Ants Veetõusme: Me ei hakka siin enam diskussiooni pidama, me oleme juba 13 minutit siit saalist lahkunud, aga ma loodan, et ülikool ei esita meile arvet selle 13 minuti peale.

Tõnu Tannberg: Tegelikult ajaloolased võtavad väga arvesse, siin ei ole mingit probleemi. Aitäh, vabandust!

Ants Veetõusme: Nii. Aitäh! Ma arvan, et eks me võime iga asja siin kohta diskussiooni avada, sest ühe või teise ettekandja-sõnavõtja üks või teine lause mõjub võibolla mitte nii, nagu on seal päris öeldud. Aga kõigepealt ma tahan siis kõigile ettekandjatele ja sõnavõtjatele öelda suur aitäh, kõigile osalejatele, ja arvestage, et need sõnavõttud ja ettekanded ja palju muudki tuleb järgmises raamatus.

Nii et veelkord suur tänu Rein Järlikule ja Lehte Hainsalu-Söödile, kes selle suure töö on ära teinud ja kes on nõus jätkama seda suurt tööd.

Uute kohtumisteni! Aitäh teile!

KOGUTEOSELE „MITME TULE VAHEL“
KIRJUTATUD RETSENSIOONE, ARVAMUSI
JA TEEMAARENDUSI

SEADUSTE VÕITLUSE RAAMAT
„MITME TULE VAHEL“

Reet Väari

Eesti Keele Kaitse Ühingu juhatuse esimees

Iga rahva ajalugu on selle rahva võõrandamatu ühisvara. (A. Rütitel.)

Koostajad ja toimetajad Rein Järlik ning Lehte Hainsalu on teinud ära ääretult suure töö: sõlminud kokku ühe ajajärgu Eesti lood, kogunud ja mõtestanud pöördelised sündmused.

Raamat koosneb põhiosast, lisadest, pildigaleriist (306 fotot) teose lõpus ja isikunimede loendist, kokku 703 lk.

Raamat kõnetab igas vanuses lugejat

Nii mahuka koguteose koostamisel tuleb tegijatel silmitsi seista vähemalt kahe ohuga: esiteks tuleb jälgida, et kogumikust saaks tervik ega valguks laiali. Teiseks, et stiililt eri tasemega autorid ei lämmataks üksteist, kuid tekiks nauditav stiililine mitmekesisus. Autorite hulgas on nii filosoofilisi mõtisklejaid kui ka konkreetseid detailirohkeid esitajaid.

Kogumiku algupoleel on põhjalikud taustaülevaated, et viia lugeja vastavasse aega ja anda talle vajalikke teadmisi orienteerumiseks, nt **Arnold Rüütel ja Arno Almann** teevad käsitluse iseseisvuse taastamise taustsüsteemist, Ülemnõukogu legitiimsusest ja vastasseisudest; **Ülo Nugis** esitab parlamentarismi kiirkuruse, tuues välja üleminekuaja Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseisu valimised 1990. a märtsis, võimuarutelud, kodakondsustemaatika, vene saadikute seisukohad, taasiseseisvunud Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ja ütleb kokkuvõttes: „Ükski teine institutsioon või rahvaliikumine poleks saanud Eesti iseseisvust taastada ja teda Nõukogude Liidu riigivõimu alt rahumeelselt ning verevalamiseta välja tuua. Rajasime tee, mida mööda on astunud ka parlamendi järgmised koosseisud.“ See on kogumikku läbiv juhtmõte.

Jüri Rätsep ütleb: olime omariikluse usku. Tema kirjutisest selguvad nii Johannes Hindi kui ka rohkem kui 150 teise ebaseadusliku kohtulahendiga surma mõistetud või vangilaagrites suretatud NLiidu kodaniku postuumselt rehabiliteerimine Moskvast ühel Ülemkohtu pleenumil aprillis 1989, Eesti Kongressi ja Eesti Komitee sünni- ja tegutsemislugu, Ülemnõukogu ja Põhiseadusliku Assamblee tegevus: „Assamblee näol kahe mitte just rahumeelses suhtes olnud kogu baasil tekkinud seltskonnast on meelde jäänud osavõtlikke mitme põlvkonna elutarkuse esindajaid, aga ka kiuslikke egotsentrikuid, kes oma üha harvematest kohal-

käikudest kujundasid enda jaoks pidupäeva, nõudes ümberhääletamisi juba läbi vaieldud ja enamusele selgeks saanud põhimõtteid materdades.“

Rein Järlik esitab põhjaliku, detailirohke ülevaate pöördelistest aegadest teles, parteipoliitikas, Ülemnõukogus. Järliku pühendumus ja sirgeselgsus vaatas toona ekraanilt vastu. Nüüd selle aja tegelikku tausta lugedes avanevad kiivalt varjatud partei saladused halastamatus selguses – ilmekad alapealkirjad kõnelevad enda eest, nt „Kuidas Eesti NSV-s jälgi kustutati“, „Fosforiidisõja aasta“, „Gustav Naani kättemaks“, „Raske pääs märtsiküüditamise jälgedele“, „Suveräänsusdeklaratsioon ja kired selle ümber“, „Lootusrikas tegudeaasta“ (juttu on 1989. aastast – nende sündmuste siin üleslugemine viiks pikale), Türi mõrvaloo erikomisjoni tööst 1990, ka tavalugejale seni avanemata Ülemnõukogu töö. „Kas see oli lehmakauplemine või mängiti mäkra?“ räägib 1991. aasta 19. augustist ja sellele järgnenud päevadest.

Nende päevade kulminatsiooni kirjeldus on värvikas, detaili- ja faktirohke

Kaks kõige pingelisemat augustipäeva, sündmusi toimus väga palju, kaks vastasseisu: Eesti Komitee ja Eesti Kongress ning Ülemnõukogu.

Jüri Raidla analüüsib õigusloomet õigusliku järjepidevuse teljel ja rõhutab, et majanduse tulek pidi toimuma läbi õiguse, et omandi- ja maareform on majanduse stardipauk. Ta märgib: „Õigusliku järjepidevuse olemuse kohta tuleb vastata saalomonlikult: tegemist on nii väärtuspõhise printsiibi kui ka praktilise kontseptsiooniga.“

Ivar Raig käsitleb majanduspoliitikat. Väga tabavalt on esitatud ideoloogilised erimeelsused, millest on õppida tänaselgi

päeval. Ivar Raig nendib: ”Eesti omandireform oli unikaalne, mis tulenes Eesti omariikluse taastamise unikaalsusest.“ Seda unikaalsust õhkub igast kirjutisest.

Ants Veetõusme arutleb 9 leheküljel ajaloo kestvusest ja kordumisest ning toob välja paljude jaoks põletava küsimuse – kas sellist Eesti riiki me tahtsime. Ja vastab: „Jah, muidugi tahtsime – me elame vabas, iseseisvas Eesti Vabariigis. Kuid see ei tähenda, et me saame kõigega ja kõigiga kõiges rahul olla. Inimestel on erinev nägemus sellest, milline peab olema Eesti Vabariik XXI sajandil.“ Kuldsed sõnad, millele peaks iga inimene mõtlema, enne kui ta virisema hakkab.

Iga kirjutaja lisab oma vaatenurga, mosaiigist saab tervikpilt.

Selles kogumikus jutustatakse Eesti XX sajandi teise poole lugu kui ellujäämise ja uuestisünni lugu

Tabavalt on öeldud, et tegemist on seaduste võitlusega.

Sündmused Toompeal ja Kadriorus avanevad lugejale tänu erinevatele autoritele: peaaegu kõik eluvaldkonnad on kajastatud – on poliitika tagamaid, ülemnõukogu tööpõld, tegutsemised komisjonides, fraktsioonides, presiidiumis ja juhatuses, parlamendi saalis ja kuluaarides, Põhiseaduse Assamblees, valitsuses ja ministeeriumides, kantseleides ja kuluaarides, külades ja linnades. Ampluaa on aukartust äratavalt lai. 20. Augusti Klubi üleskutsele meenutada möödunut on vastanud 40 kaasteelist.

„Mitme tule vahel“ on memuaristika kõrge tase

Eesti ajaloos on sündmusi ja etappe, millest saab poliitikavabalt *resp.* poliitiliste hinnanguteta rääkida ainult hambutut juttu.

Hambutu jutt on igav. See raamat ei ole hambutu jutt, see on maailmavaate manifestatsioon, tänuavaldus tegijatele.

40 autori tagasivaadetest sündinud raamat on väga huvitav, informatiivne, hariv, ajastutruu, erudeeritud lugemisvara, sest autorid on avameelsed ja nende käsutuses on olnud hindamatu allikmaterjal. Raamat keskendub valdavalt Eesti sisepoliitikale. Fakti- ja detailirohkus vaheldub elamuslikkusega; täpne kronoloogia värvikate kirjeldustega, kohati läbi põimitud vaheda irooniaga. On seaduste võitlust, mõtteviiside vastuolusid, isiksuste kokkupõrkeid, parima lahenduse otsinguid, mõttekaaslaste leidmist ja vastaste veenmist. Eriti nauditavaks teeb lugemise see, et iga kirjutaja valdab suurepäraselt oma teemavaldkonda, enamik autoreid ei vaja tutvustamist, tegemist on silmapaistvate isikutega teaduses, kultuuris ja poliitikas.

Selle raamatu lugejaskond ja leviala on tunduvalt laiemad kui ainult poliitikute ring

Ajaloo korrastatud käsitlust on vaja igas vanuses inimestele, eriti noortele, kes neid 20 aasta taguseid sündmusi läbi ei ole elanud. Eesti iseseisvuse taastamisest osavõtnute isiklikud mälestused ja meenutused on haruldase väärtusega, sest võimaldavad säilitada tulevastele põlvedele terviklikku pilti meie lähiajaloo ühest vapustavast perioodist.

„Mitme tule vahel“ on suure võitluse lugu, ka armastuse raamat Eesti riigi, rahva, oma kodu ja lähedaste vastu.

Selle nurga alt tekstimaailma süüvides selgub, mida inimene vajab – vabadust ja oma riiki, kus turvaliselt elada ja lapsi kasvatada. Neist asjust on eestlased ajaloo jooksul küll unistanud, verd valanud, tülitseenud, leppinud, ja lõpuks oma riigi rajanud. Kuidas toimus võitlemine 20 aasta eest – sellest saab lugeja

kõitva ülevaate siit teosest. Mälestused lisavad ajaloole personaalsuse ja vastupidi – mälestused annavad personaalsetele nimedele ajaloolise mõõtme.

Ettekanne raamatu esitlusel 19. augustil 2011 Tallinnas
Toompeal 20. Augusti Klubis

Ilmunud nädalalehes Videvik 8. septembril 2011
ja ajakirjas Keelekaitaja 11/12 2012

TAAS „40 KIRI“

Imbi Jeletsky

ajakirjanik

Ajalugu on üks kummaline teadus – mida kaugemale, seda selgem ja üheselt mõistetavam toimunu on. Eesti lähiajalugu on alles väga lähedal, igapäevaelu isiklike mälestuste, kiindumuste ja vaenamise põiming. Ja kuigi artikleid, intervjuusid ning mõtisklusi sellest, kuidas oli ja miks oli, on ju aastate jooksul ilmunud küll, pole tervikpilti ning ammendavat teadlaseanalüüsi leida. Sestap on „Mitme tule vahel“ ainulaadne. Äsja 20. Augusti Klubi väljaandena ilmunud Rein Järliku ja Lehte Hainsalu koostatud mälestusteraamatus on (omamoodi tähenduslik kokkusattumine!)

meenutusi 40 daamilt ja härralt, toonastelt Ülemnõukogu saadikutelt ja ministritelt.

Tolle mahuka ja sisutiheda raamatu esitelul rääkisid tehtud tööst koostajad. Kui mõne aasta eest raamatumõte oli liikuma hakanud, arvati, et paari kuuga on kirjutised käes. Ja kaua see raamatuks tegeminegi aega võtab!

Rein Järlik meenutas helistamisi, kirjutamisi, pöördumisi ... Lisaks Ülemnõukogu saadikutele oli mälestusi palutud ka E. Savisaare ja T. Vähi valitsuse ministritelt ning maavanematelt, sest eri paigus olid asjad erinevad ning huvitavat toimus ju kõikjal. Paraku ükski toonane maavanem ei leidnud võimalust oma mälestusi lugejatega jagada.

Rohkem kui aasta kestnud suure töö vili on nüüd kaante vahel. 704 lehekülge meenutusi, 306 fotot ja lisad, kus on näha tähtsate riigiõiguslike aktide hääletamise tulemused isikuti, Ülemnõukogu ja selle esimehe kantseleide koosseis, samuti on Riigikantselei töötajate ning valitsuse nimistu, andmestik, mida seni ühtede kaante vahel ei olnud. Niisiis suur töö ja mõjus tulemus.

Paralleel omaaegse „40 kirjaga“ ei tekkinud üksnes sellest, et autoreid oli täpselt 40. Nii nagu „40 kiri“ tol kaugel ajal juhtis tähelepanu Eesti olemuslikele probleemidele, sellele, kuidas põlisrahvas muudetakse vähemuseks omal maal, kuidas loodus rüüstatakse, keel ja kultuur kaovad, nõnda räägib ka „Mitme tule vahel“ taas kõige tähtsamast – Eesti saatusepäevist.

„See oli ainulaadne periood meie ja ka kogu maailma ajaloos,“ nentis Rein Järlik, „tähtis on, et raamat avaks ajastut, seda, kuidas kogu eesti rahvas läks poliitikasse. See oli imeline ajastu.“

Lehte Hainsalu rõhutas, et kuigi inimesed rääkisid ühest ja samast asjast, vaatasid nad seda erinevate nurkade alt. Nii on Arnold Rüütel ja Arno Alman avakirjutises „Tähiseid ja karisid Eesti iseseisvuse taastamise teel“ võtnud vaatluse alla iseseisvuse taastamise taustsüsteemi, Ülemnõukogu legitiimsuse ja paljud toonased vastasseisud, Indrek Toome kirjutab artiklis „Ei saanud ajale jalgu jääda“: „Tehes tagasivaate Eesti iseseisvuse taastamise pöördelistele aegadele, on tähtis mõista, et tegemist on ligi viis aastat kestnud ülimalt keerulise protsessiga, kus astunud sammude pikkust ja tehtud otsuste olulisust tuleb mõõta selle aja taustsüsteemi arvestades.“

Kakskümmend aastat ei ole ju pikk aeg. Või on siiski? On ju kogetud, et seda, kuidas toona oli ja miks oli, enam ei mäletata, ei mõisteta. See raamat aitab meelde tuletada ja ära seletada.

„Marssalikepike pakitses nii mõnegi mehe põues ja see tegi olukorra keeruliseks,“ meenutab Heinz Valk („Kerge algus, vaeva-rohke lõpp“).

„Kas me sellist raamatut tahtsimegi?“ küsis Lehte Hainsalu. Ja vastas ise: „Jah. Ma imetlen neid inimesi, kes on nii head kirjutajad. Kirjutatud on ausalt, südamest. Asja on vaadatud mitmest aspektist. Kokkuvõttes – sellest õhkub väarikust ja alandlikku uhkust.“

Põnevat lugemist on ju palju, eks igaüks leiab midagi, mis just temal meeltesse kinni hakkab, sest, nagu ütles raamatut retsenseerinud Reet Vääri: „Raamat kõnetab igas vanuses lugejat, iga eriala inimest.“ Erilist tähelepanu väärrib Rein Järliku mahukas „Pöördeline aeg isiklikus vaatenurgas“. Too legendaarne telemees on aega ja inimesi vaadelnud isiklikust nurgast, ent tema isiklik

– ajakirjaniku-telemehe vaatenurk – on ju loonud ja vorminud meie kõigi oma, meie teadmisi ja hoiakuid, sellesse mahuvad kõik need omaaegsed telesaated, küll „Viiekümnendad“, küll „Panda“, „Ajurünnak“ ja „Mõtleme veel“. Kuidas need sündisid (ja surid), kes oli kes, seda tasub lugeda. See on meie aja lugu, ajuti kriminaalromaanistki põnevam.

Meie lähiajaloost on hakatud juba natukehaaval kirjutama. 20. Augusti Klubi välja antud „Mitme tule vahel“ on sellise sisumahuga teos, mille tegelik tähendus saab selgeks siis, kui lähi on muutunud juba kaugeks minevikuks, kui Eesti iseseisvuse taastamisest kirjutavad (objektiivselt) need teadlased, kes praegu veel pampersites siputavad.

Tänu suure töö tegijaile, kõrgtasemel raamatu kõigile autoreile ja koostajaile!

ÜLEMNÕUKOGU – VALGUSES JA VARJUS

Rein Ruutsoo

Tallinna Ülikooli professor

**Mitme tule vahel. Koostanud Lehte Hainsalu ja Rein Järlik.
Tartu: Bookmill 2011.**

Lehte Hainsalu (Sööt) ja Rein Järliku koostatud raamatu kohta võib öelda, et tegemist on äärmiselt tänuväarse ja praegu veel mitte päriselt hoomatava püsiväärtusega ettevõtmisega. Ajaloolaste tänu väärrib iga saadik, kes on päästnud killu meie rahva ajaloost. Meie poliitilise mineviku parem mõistmine on oluline mitte ainult tunnetuslikust vaatenurgast, vaid sel on ka suur

praktiline väärtus (ajalugu kui õpetaja?). Seega on tegemist rahvusliku varandusega, mille hooldamine (säilitamine, kogumine jne) peaks mahtuma rahvuslikku mälupoliitikasse. Seda laadi talletustöö peaks olema osa riiklikust poliitikast, riiklike mäluprogrammide objekt.

Vastuhakk mälupoliitikale

Mõneti võib mõista, miks siiani on olnud mälestuste koondajate huvi keskmes küüditamise, sõjajärgsete aastate jms ajalugu. Neid aastaid mäletavate inimeste hulk on vähenenud väga kiiresti ja tuleb päästa, mis veel päästa annab. Ka 20. Augusti Klubist väljalangenuid on õige arvukalt. Kümnekonna aasta pärast saanuks see raamat juba poole õhem. Mis veel täpsemat ja ulatuslikumat talletamist väärib kui Eesti riikluse ajaloo pöördepunktid!

Mitte kõik selles raamatus oma loo jutustada jõudnud ei kuulu 20. Augusti Klubisse. Kuid selle eest, et Jüri Raidla, Heido Vitsuri, Jaak Alliku, Artur Kuznetsovi ja teiste arutlused on jõudnud lugejani, tuleb kiita neid kõiki. Muidugi on panus autoriti olnud erinev. Kõrvuti väga põhjalike tagasivaadetega on ka mälukilluga piirdunud. Kõigil, kellel on midagi hinge taga või hinge peal, on olnud võimalus see ära rääkida. Ajalugu peab kõnelema mitmel häälel. Vahel tundub, et see polegi endastmõistetav. Nii nagu Eestis on peajoone ajalugu (selle olemasolu väidavad arvukad kaastööd teinud), näib vahel väärtustatavat just selle peajoone mälestusi. Mäluraamatute retsensioonides võib kohata koguni katseid liigitada meenutusi nn õigeiks ja vähem õigeiks.

Oleks äärmiselt ülekohtune kodanikualgatuse korras ligi 700 lehekülje paksuse raamatu koostajatele ette heita, et üks või teine kolleeg pole selles esindatud. Tean, et vähegi kaastöövalmite autorite kaasamisega nähti tõsiselt vaeva. Raamatu valmimisele kaasaaidanud ja mittepanustajaid on tollase identi-

teedi järgi keeruline täpselt liigitada. Tundub, et kaasalöömise ind on olnud väiksem Eesti Komitee vaateid kaitsnud saadikuil. Igatahes seni vaikijate leeri jäänuid arvestades on kusagil ootamas veel vähemalt teise raamatu jagu mälestusi. Maksab olla optimist, pidades silmas sedagi, et väga paljud neist, näiteks Andres Ammas, Mart Laar jt, on olnud siis ja on ka nüüd väga viljakad kirjamehed. Mitte-eestlaste hääle peaaegu täielik puudumine mitte ainult selles raamatus, vaid memuaristikas üldse ähvardab aga kahjustada möödaniiku, lähiajaloo mõistmist laiemalt. Tean, et ka siin oli tegemist peaaegu ületamatute barjääridega. Inimeste motiivid, hirmud, ootused jms pole väiksema kaaluga kui käitumuslikud faktid (ingl *hard facts*). Eriti ilmne on see siis, kui mentaalsed seisundid moodustavad püsivaid käitumist kujundavaid konstellatsioone. Kuid sedalaadi motiive, arusaamu jms avavat teavet saab valdavalt ainult mälestustest. 20. augustil sisuliselt Eesti iseseisvumise vastu seisnuil oli juba väljakujunenud käitumismuster. See kordas 1990. aasta märtsis üleminekuperioodi ja uue riikliku sümboolika mittetoetamist. Kuid need ligi veerandsada mitte-eestlasest saadikut, kes Eesti Vabariigi sünni otsustasid kõrvalt vaadata, ei moodusta siiski üht terviklikku musta auku. Mõtteainet annab mitte ainult sõjaväelasest luurejuhi Sergei Volkovi poolt teabe vahendamine Ülo Nugisele. Jaak Alliku tähelepaneku kohaselt oli „enamik venekeelseid saadikuid (ohvitseridega eesotsas) parlamentaarse demokraatia kaitsel, kui venekeelne lumpen 15. mail 1990. aastal ründas Toompead“ (Allik, lk 118).

Mõistetav, et minevikuski eri leeridesse kuulunud lugejaile võivad mälestustes mõned faktid ja hinnangud meeldida vähem, teised enam. Ajaloolase vaatenurgast on nende mingisse paremusjärjekorda või isegi nn õigemate järjestusse seadmine üsna sisutu tegevus. Mälestusjutustuste žanris pole õigesti või valesti arvamist (kui ei moonutata või ignoreerita üldtuntud tõsiasju),

pole õigesti mäletamise narratiivi monopoli. Uus teadmine tekib mitte ainult jagatud faktiteabest, vaid eelkõige faktide/möödaniku isikupärasest mõtestamisest. Meenutaja tõe väärtus on enamasti kui teada faktide mõtestaja väärtus. Mõtestajal on õigus oma mälu usaldada, hinnangud, seostused, mällujäänud seikade väärtustamine jms on aga mäletaja jutustaja täielik voli. See, kuidas ja mida meenutaja rõhutab, pole nn müra tunnetuse teel, vaid on uurijatele väärtuslik interpreteerimise objekt ja täiendav teabeallikas möödaniku kohta. Hinnangu mälestustele annavad tegelikult aegade jooksul ajaloolased, neid mä lupilte uurimiskäitavas kasutades või mitte kasutades, see tähendab meenutuste väärtust kujundades, neile kaalu andes (ajaloolased võivad mälestused ka kahtluse alla panna, see tähendab nende väärtuse tühistada). Selle raamatu väärtuse mõõtmine aegade kaalul seisab seega veel ees. Võtkem siinkirjutatut üksnes ühe muljena, aga ka näitena, mida sellest koguteosest avastada annab.

Ülemnõukogu lugu ja ajaloo kirjutamine

Ajalugu ilma allikateta kirjutada ei saa. Osa võimalikest allikaist saame pärandiks minevikult nn evidentsidena (dokumendid, kirjad jne). Teine osa allikatest tekib ainult sihipärase pingutuste tulemusena. Mälestuste kogumine ja korrastamine on üks minevikult päritud ajalooallikate täiendamise viise. Nimetatud koguteos täidabki (kui otsustada kirjapandu kaalu alusel) tõsisest vaakumist või veelgi enam, see on mitmeti isegi protest Ülemnõukogu tegevuse vähemalt küsitava, aga kohati selgelt mitteadekvaatse valgustamise vastu.

Jätakuvalt tehakse, nagu sedastab Arvo Junti, „katseid tollase Ülemnõukogu tähendust ja rolli olematuks teha ning naeruvääristada“ (Junti, lk 98). Ülemnõukogu tegevuse vildakagi valgustamise põhjuste hindamisel lähevad aga arvamused lahku. Indrek

Toome arvates on probleemid eelkõige kognitiivsed. Negatiivne suhtumine johtuvat tõigast, et „tänapõlvkonna mitmel ajaloolasel ja uurijal puudub sageli selge arusaam Nõukogude Liidu totalitaarse võimuorganisatsiooni toimimisest“ (Toome, lk 133). Arno Almanni ja Arnold Rüütli arutlustes kumab läbi juba osundus tahtlikulegi tegevusele, soovile mitte aru saada sellest, millistes oludes tegutseti ja milliste probleemide ees seisti. Eriti rafiineritult peidetakse Ülemnõukogu rolli näiteks konstateeringuga, et iseseisvuse olla „taastanud rahvas“ (Rüütel, Almann, lk 20). Autorid leiavad, et konkreetsete teod viisid ellu ikka Eesti iseseisvuse taastamise eest võidelnud institutsioonid. Eesti tulevik oleks rahva tahte vaatamata võinud kujuneda hoopis teistsuguseks, kui Ülemnõukogu koosseis oluks teine või kui 20. augustil poleks otsustavust üles näidatud. Sama meelt on ka Ülo Nugis. „Ükski teine institutsioon või rahvaliikumine poleks saanud Eesti iseseisvust taastada ja teda Nõukogude Liidu riigivõimu alt rahu-meelselt ning verevalamiseta välja tuua.“ (Nugis, lk 61.)

Kompromissitu radikaalrahvusliku mõttelaadi esindaja Ülemnõukogus Johannes Kass peab vajalikuks oma meenutused (ilmselt kirja pandud juba 1992. aastal) lõpetada järgmise ajalookäsitluse korrektsiooni sooviga: „Kui Eesti Kongressi saadik ütlen: suur tänu Eesti Kongressile eesmärgi sõnastamise eest Eesti riikluse taastamisel. Kuid ärge pidage end Eesti iseseisvuse tegelikuks taastajaks, nagu välismaal levivatest brošüüridest lugeda on. Lõviosa koormast ja vastutusest kandis aastatel 1990–92 Toompeal tegutsenud Ülemnõukogu.“ (Kass, lk 170.)

Mitmed Ülemnõukogu liikmed aga leiavad, et probleem pole pelgas eksiarvamuses, vaid nende vastu on ammused poliitilised vastased juba pikemat aega arendanud laimukampaaniat. „Masendav, ikka enam hakkab meie poolt taas iseseisvaks kuulutatud Eesti Vabariigis ilmuma trükiseid, millest tuleb välja, et kui

poleks olnud Kelamit ja Rumessenit, Lauristini ja Hännit, siis poleks Eestimaal mitte midagi toimunudki, ja meie, Ülemnõukogu ülejäänud liikmed, tegime suures saalis ainult valju puuksu ...“ (Lippmaa, lk 226.) Sama teemat läbivalt kogu oma avaldatud mälopildi ulatuses arendanud Heinz Valgu teksti tunneb selle kordumatus emotsionaalsuses ära ka autorit vaatamata. „Tänaseks on endiste eestikomiteelaste massiivne propaganda ja häbitu vale, mis kestab muide edasi, viinud selleni, et võib-olla pole kaugel see aeg, kui Riigikogu otsusega kuulutatakse Eesti iseseisvuse poolt hääletanud ülemnõukogulased riiklikeks kurjategijaiks, jättes sellest nimistust loomulikult välja need „tublid isamaalased“, kes Ülemnõukogu kuritegu vältida püüdsid.“ (Valk, lk 192.) Arvo Sirendi pühendab terveid lehekülgi oma kaasvõitlejate halvustamise propagandistliku mehhanismi avamisele, võttes selle kokku järgmiselt: „Nii tõeline kui näiline edu päädis hinnangutes sügavalt naivistliku mustvalge maailmakäsitleusega – kõik, mis läks korda, see oli meie teene, kõik, mis ebaõnnestus, oli kellegi teise süü. Vastasseis siseriigis sai aluseks jaotusele edumeelseteks ja tagurlikeks, uuteks ja endisteks, sinimustvalgeteks ja punasteks (roosadeks), lõpuks valgeteks ja mustadeks. Kes pole meiega, need on meie vastu. Viimastest lubati Lenini eeskujul plats puhtaks teha ...“ (Sirendi, lk 612.)

Et 20. Augusti Klubi teekaaslastel on olnud pikk tee käia lihtsagi tunnustamiseni, sellele viitab meie riikluse taastamise suurpäeva, 20. augusti tähistamise või üldse tunnustamise keerukas (aja)lugu. Konsensusele jõudmine suursündmuse ja selle osaliste väärikuse kaitsmisel on olnud uskumatult vaevaline ja häbiväärselt kõnekas. 1998. aastal saavutati, et taasiseseisvumispäeva tähistati riiklikult, ning alles 2000. aastal kogunes 20. Augusti Klubi (see tähendab Eesti Vabariigi taastajad) pidulikult Riigikogu juhatuse loal (!) Toompea Valges saalis. Millised poleks ka sedalaadi

asjade käigu selgitused, on kirjeldatu teravas kontrastis meie saatusekaaslaste ja samuti 1991. aasta augustil oma riigi iseseisvuse taastanud saadikute staatusega Lätis. Leedust ei maksa üldse kõnelda. Hinnangute argumenteerimisest, nende emotsionaalsest tonaalsusest ja sõnakasutusest hoolimata osutavad läbivad motiivid, et see raamat peaks olema signaal ajaloolastele. Näib, et aeg on küps anda riigi taastajate tööle akadeemiline hinnang!

Käesolev juubeliaasta näib osutavat, et on tekkimas suundumus politikaanlusele lõpuks kriips alla tõmmata. Suhtumise muutumise taust on aga ilmselt ajaloo väärtustamise väline, nii nagu oli seda ka mälu poliitikaga manipuleerimine. Nimelt on nende inimeste hulk, kelle poliitilist kapitali 20. augusti esiletõstmine ja koos sellega Ülemnõukogu tegevuse väärtustamine võiks suurendada, juba piisavalt väike.

Ülemnõukogu ja Eesti Kongress

Keskseid teemasid on üsna heterogeensest materjalist päris raske koondada. Kuid üks läbiv ja samas võtmeteema on lähiajaloo üsna dramaatilised ja põletikulised Eesti Kongressi (Komitee) ja Ülemnõukogu suhted. Enamik selle raamatu kaastöölised, kes olid mõlema institutsiooniga süvakokkupuutes, ei saa sellest loigust oma eluloos plahvatamata üle ega ümber. Tõsi ta on: tegemist on Eesti lähiajaloo keskse draamaga, mõnede jaoks ilmselt kestva traumaga või traumajärgse seisundiga. Eesti saatusele oleks nii mõnegi vastasseisu teistsugune lahend võinud olla hukatuslik.

Seni on Eesti Komitee vaatenurgast nende aegade ning Eesti Komitee ja Ülemnõukogu suhete meenutajad ja sellest kirjutajad jätnud mulje, et okupatsiooniorganisise valitud saadikud lihtsalt ajasid oma („kolmanda vabariigi“) joont või valdavalt tahtsid

Eesti Komitee põhja lasta. Mispidi raamatut ka kätte ei võta, ei saa lahti muljest, et ega Eesti kodanikkonna esindajad nendega koostööd just ülearu kergeks ei teinud. „Teretunud me neil [Eesti Komitee] istumistel just ei olnud, igatahes enamust meist kindlasti mitte. Rahvarinnet esindasid 21 ülemnõukogulase hulgas koguni 16 inimest ja Rahvarinne oli Eesti Komitees niisugune sõna, mida mõni sai suhu võtta ainult väga suure vihaga. Kui Toompealt kord istungi lõppedes asutasime üheskoos koosolekule minema, küsis Enn Leisson: *Kas läheme ja laseme Eesti Komitees jälle näo korralikult täis sõimata?* Tõepoolest, ikka väga harva möödus mõni koosolek nii, et Ülemnõukogu millegi eest ei tänitatud.“ (Järlik, lk 433–434.)

Eriti halb õnn oli juristil ja väga leebel inimesel Jüri Rätsepal. „Ega ei ole just kerge meenutada kallite kaaskodanike süsteemivabalt pealkirjastatud ja tihti luululistele alustele upitatud hinnanguid Ülemnõukogu mõnegi seniajani kehtiva õigusakti kohta, kus heal juhul avastati selle akti „õigustühisus“, halvemal juhul aga selles kajastuv „rahvuslik reetmine“. Ühele Eesti Komitee koosolekule Kirjanike Maja musta laega saalis jõudsin muude kohustuste tõttu hilinemisega, aga just väga õnnetul hetkel. Mu häbelike sisenemisliigutuste ajal oli saali esiridade vahel püsti enda mingi teema kallal maruvihaseks kõnelnud kolleeg Avo Kiir, kellest teadsin, et ta on Iisaku koguduse õpetaja. Ta just hõikas minu jaoks ootamatu üldhinnangu: *Need kommunistid ja rahvarindelased on kõik ühesugused närukaelad.* See jutlus ei olnud minu kõrvadele ja ma sulgesin ukse väljastpoolt, arvatavasti häälekalt.“ (Rätsep, lk 74.) Jüri Rätsepal jätkus ka edaspidiseks paksu nahka, et komitee tööst osa võtta. Paljud aga panid selle kontori ukse enda järel jäädavalt kinni.

Jaan Lippmaa koondab ligi kahe aasta kogemuste loetelu üldnimetuse alla „Eesti Komitee iiveldamapanev sõda Ülemnõu-

kogu vastu“ (Lippmaa, lk 225). Vello Pohla kogu panus käesolevasse koguteosesse ongi peakirja all „Kahe rinde kodusõda ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu“. Pohla analüüs keskendub argumentidele toetamaks väidet, et „Eesti Ülemnõukogu täitis täiel määral Taastava Kogu ülesandeid“ (Pohla, lk 198). Jüri Rätsep annab huvitava tunnistuse selle kohta, kuidas Edgar Savisaar, kelle eemalolekut väga pahaks pandi, Eesti Komitee tööst kõrvale jäi. Mitu tundi „pahupidi pööratud poliitpäeva stiilis“, nagu Rätsep seda tajus, kulgenud istungilt oma lahkumist selle vaheajal põhjendas Savisaar talle nii: „*Jüri, kui sind siin see jama huvitab, istu edasi!*“ Teadsin oma muude kohalolekute tõttu, millise kärsituvõitu tempoga kulgesid nondel aegadel Savisaare enda korraldatud kohtumised ja nõupidamised ning kui tihedalt ta neid oma klassesse reastas. Enne ega pärast seda ta Eesti Komitee juhatuse koosolekutel ei käinud. Neile, kes toleaegse Valitsuse töögraafikute pingega kursis olid, ei tundunud ühest vähemviljakast kriitikale orienteeritud mõtisklemiskohast loobumine üldse kuigi ebaloomulik.“ (Rätsep, lk 75.)

Ka väljaspool komiteed tehti Ülemnõukogu töö üsna keerukaks. Tõnis Mets meenutab, kuidas Moskva survele toimunud majanduse allakäigu tõttu rahva rahulolematuse kasvu ära kasutades sagesid tagasiastumise nõudmistega komiteelaste rünnakud Ülemnõukogu vastu. „Komiteelased Kelam ja Vill korraldasid häbi tundmata Toompea lossi ees vilekoore, lõuates: *Reeturid, reeturid, välja, välja!*“ Ja niimoodi väsimatult täna, homme ja mitu nädalat jutti.“ (Mets, lk 127.) Pole õige arvata, nagu sellest vahel mulje jäetakse, et suhete teravnemise aluseks oli vaid maailmavaateline või taktikaline erinevus poliitika tegemise viisidest. Isegi tõsine radikaalrahvuslane Johannes Kass, kes andis Ülemnõukogule nõu okupatsiooni eest kogu vene rahvas vastutavaks teha, leiab: „Komitee juhtkond eesotsas Kelamiga hindas Eesti Kongressi võimalusi üle, nad ei olnud läbinägelikud

reaalpoliitikas Venemaaga. Vaadati Lääne poole ja loodeti nende abile. Selle asemel, et olla Eesti kodanike suurühendusena toeks Ülemnõukogule, oldi sellega egoistlikult (et mitte öelda rumalalt) vastasseisus.“ (Kass, lk 168.) Kui maailmavaade ei etendanudki vastasseisu põhjana otsustavat rolli, siis tekib küsimus: milles asi? Nagu mitmed ülemnõukogulased (Nugis, Rätsep, Hainsalu, Pohla jt) oma tähelepanekute kohaselt otse osutavad, oli selleks põlev soov vahendeid valimata võimu juurde pääseda.

Raamatu üks varjatud või koguni avalik agenda ongi nn kaitsekõned või õigustuskõned Ülemnõukogu olemasolule üldse või tegevustaktikale. Tõsi, ka taktikalised kompromissid peidavad endas alati eesmärkide ohustamise riski, see on poliitika-tegemise tõsiasju. Kuid veelgi kaalukam on raskete valikute puhul üks teine argument: absoluutselt ebasümmeetrilistes võimuhetes võib edu loota ainult kõiki võimalusi maksimaalselt ära kasutades. Ülemnõukogu taktikat võiks politoloogia keeles just nii kokku võtta.

Ülemnõukogu saadikute tagasivaates

Ülemnõukokku kandideerimine oli olnud enamikule Toompeale siirdunuist, tihti juba endale enam tegutsemisruumi ja -vabadust pakkuvas maailmas koha leidnuile, rohkem või vähem dramaatiline, aga sisemiselt kohustav valik. „Paljud meist põletasid enda järel kõik sillad, sest me uskusime, et kui meil ei õnnestu vabadust veel koju tuua, toome selle kodule ometi palju lähemale,“ on tollased valikud kokku võtnud raamatu koostajaid Rein Järlik (Järlik, lk 467). Oma kodukohast (näiteks Pärnust) alustati esmaspäeviti teekonda liinibussiga ja nii mõnelgi oli palk eelmisest töökohast saadud keskmise ametniku palgast väiksem (Kõo, lk 311). 20. august seadis aga hoopis teised valikud. „Linnaliinil sõit viis piki Mai tänavat otse koduakende alt mööda ja sealtsamast

sain ma ka nonde aegade esimese, alatiseks meelde jääva emotsiooni: tütar Karin seisis köögiakna juures ja lehvitas mulle lahkumiseks järele.“ (Kõo, lk 311.) „Aga mina ise, seal bussis seismas ja tugitorust ühe käega kinni hoides, teisega vastu lehvitamas – mida mõtlesin mina? [---] Arvan, et ma eriti ei eksi, kui mahutan kõik toonased mõtted ühte lühikesse lausesse, mis võiks välja näha umbes nii: *Ei tea, kas ma veel kunagi siia tagasi saan?*“ (Kõo, lk 312.)

Jah, kogu Eesti vabanemistee oleks võinud minna hoopis valusamalt ja võimalik, et kulgeda põhimõtteliselt hoopis teisiti. Selles, et see just nii (ohvriteta) läks, on tollaste saadikute teened aegumatud. Kuid meil, Eestil ja teistel Baltimaade rahvastel, oli seekord tohutult õnne. Just selle perspektiivi, impeeriumi varingu esilekutsumise edukuse kõrvalejätmine annab nn tõeliste vabaduse toojate oreooli neile, kes kinnitavad, et Eesti vabamine oli vältimatu ja sõltus peamiselt sellest, kui kõva häälega seda läänes nõuda.

Dramaatiliste augustipäevade kirjeldused väärisksid eraldi analüüsi. Mõnel saadikul läks ärevusest kõht lahti, mõnda haarasid ikkagi sisemised kõhklused: iseseisvuse taastamisele aluse pannud dokumentidele kogunesid allkirjad ootamatult visalt. Õige mitmed osalised meenutavad (nimesid delikaatselt nimetamata) rahvuskaaslastest tuttavaid, kes 20. augusti hommikul, punalipp käes, olid juba rutanud maantee äärde tankette tervitama või siis hiilisid parteikomiteesse, et kaotatud võim tagasi võtta. 20. augusti õhtul vormistas Ülemnõukogu aga oma raskete pingutuste väärilise dokumendi.

Ülemnõukogu juhatanud Ülo Nugise mõnest repliigist jääb küll vahel mulje, et parema meelega oleks ta ehk isegi Eesti Kongressi või Komitee tööd juhtinud, aga Ülemnõukogu tööd hindab ta kõrgelt. „Tagantjärele tundub endalegi, et nende kahe ja poole

aasta jooksul, mis meile anti, tegime me ära vist kõik, mida üldse oli võimalik teha.“ (Nugis, lk 61.) Täpselt sama meelt on Johannes Kass (Kass, lk 169) ja nii või teisiti kõik selles raamatus tagasivaate teinud Ülemnõukogu liikmed. Vello Pohla formuleerib koguni, et „Eesti Ülemnõukogu täitis täiel määral Taastava Kogu ülesandeid“ (Pohla, lk 198).

Erinevalt paljudest uustulnukatest märkab mitmete ametite karastusega Indrek Toome, et iseseisvuse taastanud kogu tööd kahjustas liigne läänele panustamine. „Huvitav oli jälgida Toompeale valitud seltskonda. Tekkis tunne, et oma „tööpäevade“ sisustamiseks pole paljudel rahvasaadikutel Eestit ega selle pinnal toimuvat vaja. Seda asendas väga kõrge enesehinnang ja tühipaljas targutamine. Tasapisi hakkasid siiski kogemused tulema, ka koostöö hakkas laabuma ja Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugise karmikäelisel juhtimisel tehti viimases Ülemnõukogus lõppkokkuvõttes minu arvates tööd hindele *hea*.“ (Toome, lk 152.) Kuidas Ülemnõukogu töö rakendus ja kuidas aegamööda vormusid arusaamad sellest, kui oluliselt mõjutavad töökorralduse tehnilised alusreeglid ka poliitilist tulemit, annab väga hea ülevaate Küllö Arjakas mälestuslisanduses „Iga amet tahab õppimist“ (Arjakas, lk 245–280).

Tänapäeva noorele lugejale, keda on harjutatud nn kolhoosiesimeeste toimetamisi (kolm majandijuhti on ka oma meenutused selles raamatus kirja pannud), kõike nõukogudega seotut jms üksnes mustades värvides nägema, jääb arvatavasti arusaamatuks, et Ülemnõukogu poliitiline kultuur ja vist ka sisemine haritus üldse võis tunduda (ehk oligi) mitmeti kõrgem kui 1992. aastal valitud Eesti Vabariigi kodanike esinduskogul. „Kui veel tagasi vaadata, puudus Ülemnõukogu töös ka järgnevas Riigikogus normiks tehtud enamuse ülerullimine vähemusest, opositsiooni blokeerimine ning vähemuse enesekehtestamise ning

-kaitse kiuslik, pahatahtlik halvustamine kuni personaalsete rünnakuteni.“ (Junti, lk 107.) Jaak Allik leiab koguni, et „kuigi meie seisukohad ja eesmärgid olid kohati diametraalselt vastupidised, ei mäleta ma Ülemnõukogu tegevuse päevilt isiklikku vaenu eesti- ja venekeelsete saadikute vahel. Igatahes mitte sellist, mida ma olen pidanud Toompeal korduvalt kogema neil aastail, kui saalis olid ainult eestikeelsed rahvaesindajad“ (Allik, lk 118–119). Jah, nüüd jõudsid arvukalt Toompea saali ka need, kes enne olid olnud sõnakad Kirjanike Maja saalis.

Kõrvuti vaenulikkuse avaldustega läks käima „raudsel käel juhitud teerull, enesekindlaid, kuigi tihti mitte just kõige argumenteeritumaid otsustusi idandati komisjonidele üllatusekski tagatoas“ (Rätsep, lk 94). Võib arvata, et lisaks kõigele muule pehmendab mõningaid mälestuste tonaalsusi ka ajastu kontekst, mis muudab väikesed asjad või väiklased asjaolud väiksemateks ja suuremad asjad nende tõelist tähtsust väärivateks. Aga see oli aeg, kui ühises hädas veel seljad kokku pandi. „Aga kui ma kõigile Toompea-aastatele tagasi mõtlen, oli kõige ilusam aeg siiski Ülemnõukogus oldud aeg. Kuigi juhtus kõike, kuigi meeldiva kõrval oli ka ebameeldivat, olid need kaks ja pool aastat minu jaoks nagu VABADUSE LAUL, mis alatiseks hinge helisema jääb,“ (Järlik, lk 472) võtab Rein Järlik kokku erakordsed aastad, mis andsid talle tänuväärset jõudu olla ka selle raamatu kokku-panijaid.

Viidatud järgmistele raamatus „Mõtme tule vahel“ avaldatud meenutustele:

Jaak Allik. Eeltöö ja tulemused, lk 111–120.

Küllo Arjakas. Iga amet tahab õppimist, lk 245–280.

Arvo Junti. Me olime valmis taas riigiks saama, lk 97–110.

Rein Järlik. Pöördeline aeg isiklikus vaatenurgas, lk 351–472.

Johannes Kass. Johannese võitlused, lk 163–17

Ahti Kõo. Kuidas ma Toompeale jõudsin, lk 305–316.

Jaan Lippmaa. Kaks päeva poliitilises udus, lk 223–226.

Tõnis Mets. Rännak läbi vaevamägede maa, lk 121–130.

Vello Pohla. Kahe rinde kodusõda ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu, lk 193–204.

Ülo Nugis. Parlamentarismi kiirkursus, lk 39–62.

Jüri Rätsep. Olime omariikluse usku, lk 63–96.

Arnold Rüütel, Arno Almann. Tähiseid ja karisid Eesti iseseisvuse taastamise teel, lk 9–38.

Arvo Sirendi. Tõde ja vabadus, demokraatia ja progress, lk 605–622.

Indrek Toome. Ei saanud ajale jalgu jääda, lk 131–162.

Heinz Valk. Kerge algus, vaevarohke lõpp, lk 171–192.

AJALOOST JA AJA LOOST

Urve Laos
pensionär Pärnumaalt

Varasemad põlvkonnad on nimetanud piiblit raamatute raamatuks, mina pean niisuguseks raamatuks Eesti viimase 20 aasta oluliste sündmuste mõistmisel taasiseseisvumise 20. aastapäevaks ilmunud meenutuste kogumikku „Mitme tule vahel“

Kogumikus võtavad sõna 20. augustil 1991 Eesti riikliku taasiseseisvumise poolt hääletanud 40 ülemnõukogu liiget, nende seas kolm pärnakat: Johannes Kass, Ahti Kõo ja Jaan Lippmaa.

Teame, et iseseisvuse poolt hääletanud, eri rühmitustesse kuulunud rahvasaadikud on moodustanud 20. Augusti Klubi, mille

liikmed on ka mälestuskogumiku koostajad Lehte Hainsalu ja Rein Järlik, kellele suur aitäh tehtu eest!

Mis on teose sõnum? Iga lugeja sõnastab selle endale kindlasti erinevalt. Mina kordaksin Juhan Liivi mõtet „Kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta“. Minevikus juhtunu määrab praegu suures osas me tegusid ja aitab vältida vigu tulevikus. Võib-olla see, et kuulun koostajatega ühte põlvkonda – oleme üle elanud kaks okupatsiooniaega, teame, mis tähendab elada pommitamishirmus, oleme saanud kõrghariduse Tartu Riiklikus Ülikoolis, elanud üle represseerimised ja muu nõukogude aega iseloomustanud hea ja halva –, panebki meid mõistma taasiseseisvumisega seotut sügavamalt kui noorem põlvkond.

Eri generatsioonide silmis on taasiseseisvumise protsessis tähtsad Moskva putšile järgnenud 20. augusti rahvakogunemine Vabaduse platsil ja sama päeva õhtul vastu võetud iseseisvumise otsus (eri meenutustes kell 23.02, 23.03, 23.04), mille poolt hääletas 69 rahvasaadikut. Aga ka Balti kett, öölaulupeod, Jeltsini roll, krooni tulek ja võõrvägede väljaviimine.

Vähesed mõtleavad sellele, et võitlus taasiseseisvumise eest algas palju varem: 1980ndate lõpus ERSP organiseeritud Hirvepargi koosoleku, loomeliitude eetriaegade, Eesti Kongressi ja Komitee ning Rahvarinde moodustamise, hallikaanelise isikutunnistuse kätteandmisega Eesti kodanikele, sinimustvalge heiskamise ja loomulikult 16. novembril 1988 vastu võetud Eesti NSV põhiseaduse muudatuste ja suveräänsusdeklaratsiooniga, mida Arnold Rüütel Moskvast sirge seljaga kaitses.

Miks pean 16. novembrit tähtsaks? Just sel päeval vastu võetud põhiseaduse muudatustega lõpetati kommunistliku partei võim monopol ja ühiskonna poliitilisse süsteemi lülitati tollal tekkinud arvukad ühiskondlikud liikumised, mis panid aluse meie praegusele mitmeparteisüsteemile.

Mulle meeldib, et kogumiku autorid on faktidele tuginedes andnud ülevaate toimunust, värvi lisab paljude sündmuste emotsionaalne käsitlemine. Kõik see paneb mõtlema, kui vähe me teame inimestest, kes olid nende sündmuste keskmes. Nimetatakse Edgar Savisaart, Marju Lauristini, Liia Hännit, Tunne Kelamit, Heinz Valku. Hoopis vähem Rein Järlikut.

Pärast selle raamatu läbilugemist on mõistetav, miks näiteks Edgar Savisaar koalitsiooniga ühist keelt ei leia. On ju tõde, et must ei ole alati süsimust ja valge säravvalge, tähtsad on varjundid. Just sellele panebki teos mõtlema. Muide, see teos jääb kummitama ja tekitab pidevalt uusi mõtteid ja assotsiatsioone tänapäevaga.

Hea, et see teos ilmus just nüüd, kui Eesti riik elab üle kriisi, nii poliitilist kui majanduslikku, kui paljud 20. augustil kohalolnustest on jõudnud ikka, mil mõeldakse järeltulijatele. Just noortele mõeldes on vaja täit tõde toimunust.

Lugedes tasuks mõelda Artur Kuznetsovi öeldule: „[---] luban siinkohal rääkida ainult tõtt, ei midagi peale tõe, aga mitte kogu tõe. [---] Kirjeldatud sündmustest on liiga vähe aega möödunud ning elavate kirjas on veel palju inimesi, kellele minu tähelepanu ei pruugi kasuks tulla või kelle käitumist ma ei saaks positiivsetes toonides kirjeldada.“

Kahju, et Ülo Nugis viis oma saladused igaveseks endaga, aga Arnold Rüütel ei taha veel kõike avaldada.

LUGENUNA KOGUMIKKU „MITME TULE VAHEL“

Hillar Palamets
ajaloolane

Lugenuna nii sisult kui massilt õige kaalukat ülalmainitud meenutuste, pildistuste, arutluste ja analüüside sinikaanelist kogumikku, tekkis mul mitmeid mõtteid, mida tahaksin lähiajaloo huvilistega jagada.

Võrdleksin metafoorina poliitilise ajaloo kulgu jõega, mis voolab rahulikult oma kallaste vahel. Siis aga ootamatult sööstab kärestikku või langeb pilkupaeluva joana sügavikku, et seejärel jälle rahunenuna voolu jätkata. Eks ole nii olnud ka meie väikese

rahva minevikus, mis teatavasti tulevat iga põlvkonna-paari möödudes uuesti mõtestada ja ajaloona sõnastada.

Küsiksin lugejalt: kas olete kunagi loetlenud, mitu korda on meie rahva asualal – ka Eestiks nimetatud – ühe aastasaja vältel riigivõim vaheldunud? Meenutagem siis. XVIII sajandil ainult üks kord, kui Põhjasõja tagajärjel läks Eesti „Rootsi lõvi käppade vahelt Vene kotka tiiva alla.“ XIX sajandil – ei kordagi. Algas too sajand keiser Paul I-ga ja lõppes Nikolai II-ga. Üks „ühtne ja jagamatu“ tsaaririik, kuhu kuulusid Läänemere kubermangud ja kus eestlased elasid halduslikult jagatuna Eestimaa ja Liivimaa kubermangus, setud veel eraldi Pihkva kubermangu servas.

Aga XX aastasada? Riigivõim vahetub kümme korda Tartus ja üheksa korda Tallinnas! Kui ei usu, siis lugege kõik võimu vahetumised üksipulgi näppude peal kokku ja saategi ülalmainitud arvu. Kusjuures iseseisva Eesti Vabariigi taastamine 1991. aasta augustis oli ja on muutustest viimane.

Veelgi drastilisem on lugu rahaga. Kogu XIX aastasaja püsisid tsaarirubla ja kopikas. Murrangulisi muudatusi ei toimunud, sajandi lõpul lasti koguni kuldrublad ringlusse. Mitu korda on ametlik raha – paberraha väärtust järsult vähendanud reformid kaasa arvatud – muutunud möödunud sajandil? 20 korda, nii nagu XX sajandile kohane. Kusjuures krooni asendamine euroga jääb juba käesolevasse sajandisse.

Vaadeldav kogumik jäädvustabki ajajõe sööstmist läbi Nõukogude Liidu kokkuvarisemise kärestiku, kusjuures – meie kõigi õnneks – suudeti siinse põlisrahva paati hoida karile sööstmast või ümber paiskumast. Tegemist oli olulise perioodiga, mille sündmustes osalenud on toimunud meenutanud vägagi erinevatest vaatepunktidest, olenevalt sellest, kus keegi ja mis

rollis oli. Antud kogumikus aga põhiliselt ühtse kaaslaskonnana, kes moodustavad praegu 20. Augusti Klubi.

Nelikümmend kaastööd vägagi eripalgelistelt autoritelt on aukartustäratav kogum, mille kokkusaamine on nõudnud algatajatelt ning koostajatelt visadust ning väsimatust. Väidan seda isikliku kogemuse alusel, kuivõrd olen omal ajal tegelenud analoogilise tööga, seda just Tartu suurkooli uuema ajaloo osas. Tean, et taolise käsikirja kokkusaamine ja trükivalmis seadmine on paratamatult seotud arvukate tagasilöökidega. On nõudnud korduvat meeldetuletamist, pealekäimist, autorite südametunnistusele koputamist. Aga pakkunud tegijaile ka suurt loomingulist rahuldust, kui kogu materjal on lõpuks koos kaante vahel, tehtud kirjatöö ootamas üllitamist. Selles osas täielik tunnustus Lehte Hainsalule ja Rein Järlikule – koostajatele ja toimetajatele, kes selle tänuväärse töö ära tegid.

Alustasin kogumiku lugemist valikuliselt. Esmajoones tuntud ja tuttavate poliitikute-ühiskonnategelaste kirjatükid. Seejärel aga, haaratuna materjali sisukusest ja siirusest, paljude põnevate seikade esilekerkimisest, juba süstemaatiliselt, algusest lõpuni. Kulus selleks tükk tööd ja aega, aga lugemise vaev tasus end küllaga ära. Vägagi eripalgelised autorid ja isikupärased tekstid. Mõnel lausa raamat raamatus – Järliku 120-leheküljeline ülevaade pöördelisest ajast annaks omaette üllitise mõõdu välja –, teisel seevastu vaid paar nappi lehekülge. Pealegi erinevad kirjatükid omavahel laadilt, esitusviisilt, stiililt. Tänu sellele hakkad autori nime taga nägema inimest, inimese taga kordumatut isiksust. Igatahes tänuväärne allikmaterjal tulevikus süvitsi minevale uurijale.

Vaatan, teinekord koguni luupi kasutades fotosid. Pole midagi öelda – temaatiliselt on valik õnnestunud, trükitehniline teostus

paneb aga mõnegi päevapildi juures pead vangutama. Foon on sedavõrd tume, et detailid kaovad. Kontrastsust pole olemaski. Nüüdistehnika võimaldab küll hoopis kvaliteetsemat kujutust, seda ka hirmrasket kriitpaberit kasutamata. Sest kaalult on kõnealune köide parajalt piiri peal – annab veel ühe käega tõsta ja mahub kuidagi samateemaliste raamatute kõrvale riulile.

Viimasel ajal on meil üldse moodi läinud ülraskete – mõtlen siinkohal kaalu, mitte sisu – ajalooraamatute väljaandmine. Sageli lausa „kahe käe üllitised“, ebamugavad lugeda või väljakirjutusi teha. Ei tea, kas sel moel tahetakse teose tähtsust tõsta, sisulist kaalukust suurendada? Mind küll tõukab ülemäära tüse köide pigem eemale kui meelitab lugema. Põgusa sirvimisega see tutvus tavaliselt piirdubki, kuigi on ka läbistudeerimist nõudvaid erandeid. „Mitme tule vahel“ jääb õnneks piiri peale. Ja detaile pakkuvad lisad on igati põhjendatud.

Kogumiku lugemist lõpetades mõtled veel kord neil lehekülgedel kirjeldatud kärestikulisele ajale, mille kaasaegseteks me olime. Sest veretu iseseisvumine sõltumatu rahvusriigi taastamise näol on poliitilises ajaloos peaaegu et unikaalne, äärmiselt harva esinev protsess. XX sajandist meenuvad vaid Norra 1905. ja Island 1944. aastal. Omamoodi põhjamine ime, sest sündmuste keerises olnute meenutusi lugedes tajud, et mõnigi kord seisis asi lausa noatera peal. Nii 1990. aasta 15. mai mäsu ajal Toompeal kui 1991. aasta augustipäevadel Tallinnas, eelkõige teletorni juures.

Mulle näib et meil oli verevalamise õhkõrna joone puutumatajätmisest mitmel puhul lausa õnne. Piisanuks ühest rusikalöögist, kivi- või pudeliviskest, kui see piir oleks ületatud ja tagajärjed ettearvamatud. Õigemini – ettearvatult verised. Eest-

lastel oli kaine meele ja kannatlikkuse kõrval ka õnne. Hoopis temperamentsemad slaavlasedki, pealegi üles köetud mõjusa suulise agitatsiooni poolt, ei andnud oma tunnetele vaba voli. Midagi takistas, sundis pidurid peale tõmbama nii nagu ka neid Pihkva dessantdiviisi noori autojuhte, närvis ja väljamagamata, kes ei teinud ühtegi traagiliste tagajärgedega – tahtmatut või tahtlikku – avariid. Milliseks siis oleks sündmuste käik pöördunud, seda võime vaid oletada.

Kokkuvõtvalt: tüse ja tuumakas kogumik. Põnev ja õpetlik lugemine. Küll olnuks koostajatele soov: kohe raamatu alguses võinuks olla põhisündmuste kronoloogia. Mitte kuigi pikk ja detailne, kuid siiski selline, mis aitaks lugejal ajateljel kergemini orienteeruda. Sest paarikümne aastane ajavahe kipub toimunu meenutamist üksnes mälule tuginedes juba tugevalt hägustama. Kõnelemata nooremast põlvkonnast, kellele kirjeldatu jääb juba ajalooks ilma isikliku kaasaelamiseta.

Tartus, märts 2013

Hillar Palametsal ei olnud 2012. aasta kevadel võimalik vastu võtta 20. Augusti Klubi ettepanekut olla kõnetoolis septembrikuisel konverentsil „Meie vabaduse mitu nägu“, kuid ta nõustus oma mõtteid kirja panema käesoleva kogumiku tarvis.

Koostajad

KUI EESTI OLI MAAILMAS SUUR

Ülo Kaevats

Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

Aastal 2013 ja järgnevatel aastatel – kokku tegelikult rohkem kui kolme aasta jooksul! – on põhjust juubelihõnguselt meenutada mitmeid eesti rahva algatusi ja saavutusi vabaduse taastamise teel. 1988. aasta oli seejuures täiesti eriline; see aasta on meie rahva rahumeelse poliitilise aktiivsuse kõrgeima taseme aasta üldse. Nii läbi meie endi ajaloo kui ka maailma mõõtkavas. Olen ajalootõlgenduses üldisemalt ja loomulikult ka alljärgnevas kirjutises päri Soome maailmamainega poliitikaanalüütiku Risto E. J. Penttilä kokkuvõtliku tõdemusega: „Eestist ja Poolast alanud rahumeelne revolutsioon kukutas Nõukogude Liidu“ (Diplomaatia, 10, 2011). 1988. aasta aprillikuust alates oli Ida-

Euroopa ja NL liiduvabariikide vabadusvõitluse eesliin umbes aasta jooksul Eestis.

Agoonias tõmbleva impeeriumi ühes nurgas alustasid Baltimaade põlisrahvad veerand sajandit tagasi otsustavalt ühiskonna demokratiseerimist, kodanikuühiskonna uuestiloomist, enda ja siinsete rahvusrühmade vahele usalduse ehitamist, kõigi vabadusjõudude ühendamist ühise suure eesmärgi nimel. Varasemad, valdavalt dissidentidest üksiküritajate või ka mõningate rühmade vastuhakud olid killustatud ega kujutanud totalitaarsele võimule erilist ohtu. Võim oli veerand sajandit tagasi siiski veel ülimalt ohtlik ning vintske, eksistentsiaalne võitlus kestis kolm ja pool aastat.

Ehkki tollel võitlusel oli üsna selge sisemine loogika ja edenemise pealiin, on vabadusvõitluse tervikpilt oma kümnete vaatepunktide ja sadade kõrvalliinide hõlmavuses ometigi ülimalt keeruline ja mitmeplaaneline. Seetõttu on mõneti mõistetav, kuid nüüd juba – veerand sajandit hiljem! – siiski mitte millegagi õigustatav, et meil vabadusvõitluse pealiini vähegi üldisemalt tunnustatud tervikpilt, faktipõhine ja hinnangutes tasakaalustatud akadeemiline ajalootekst, puudub. Mis ei oleks erapoolikult politiseeritud ega kubiseks müütidest! Õilis vabadusvõitlus on avalikkuses tihtilugu suudetud kujutada madalaks jagelemiseks, kontekstist väljarebitud kolmandajärguliste sündmuste ja persoonide vabadusvõitlejatena olevikupoliitikas eksponeerimiseks, tõeliste rahvajuhtide madalakspanemiseks. Nii-sugune olukord on teadagi soodne pinnas poliitilistele manipulaatoritele ja omakasu lõikavatele ajaloo vassijatele. Ajalootõe fragmentaarsus eksitab õppureid ja kannab tulevikku usaldamatust. Tõevõlg on suurim võlg ka Laulvat revolutsiooni teinud põlvkondade ees.

Olukord on siiski hakanud tasapisi muutuma. Emeriit-professor Mati Grafi 2012. aastal ilmunud raamat „Impeeriumi

lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991“ pakub esimese faktipõhise panoraamkäsitluse iseseisvuse taastamisest. Ajakirjanik Tarmo Vahteri 2011. aastal üllitatud „Vaba riigi tulek“ esitab sündmuste kaleidoskoobi, mis kulmineerus EV Ülemnõukogu otsusega „Eesti riiklikust iseseisvusest“. Lehte Hainsalu ja Rein Järliku koostatud mahukas „Mitme tule vahel. Meenutusi pildistus arutlusi analüüse“ (2011) talletab ja rikastab oluliselt tollast mitmekihilist arengulugu. Siinse kirjutise pealiinina vaatlen Eestimaa Rahvarinde ja Ülemnõukogu koostöö põhiskeemi aastail 1988–1992.

Puudub ühteliitev innustav Lugu

Eesti avalikkus tunneb iseseisvuse taastamises olulist tähen-dust omanud reaalseid sündmusi ja vastasseise tõesti halvasti, koguni nõrgalt. Mõni aasta tagasi jahmatas mind üks vene emakeelega, kuid vabalt eesti keelt kõnelev TTÜ doktorant, kes ei teadnud midagi omaaegselt Interrindest ja liidulise alluvusega ettevõtetest Eestis. Kelle vastu me siin siis vahetult võitlesime? Vanema põlvkonna inimeste mälus on küll veel erutavaid elamuspile üksik-sündmustest ja ühislaulmistest, millest ise osa võeti, aga raskesti hoomatav tervikpilt kipub aegade tulvas sootuks tuhmuma. Juri Lotman on hoiatanud, et kõik, mis kahekümne aasta jooksul ei ole rahva mällu kaasatud, sealt pisitasa kaobki. Nooremate, isegi korraliku haridusega inimeste teadvusesse on valdavalt pesa teinud üksikud faktid, meediastambid ja hägus mütoloogiline segadus. Kindluse puudumist ja ettevaatlikku kobamist iseseisvuse taastamise oluliste sündmuste ja tegijate valikul ning hindamisel märkame me sageli ka riigijuhtide esinemistes. Ning teinekord nende täiesti kohatut vaikimist. Kui neil isiklikud osaluskogemused puuduvadki, siis selgusele jõud-

miseks peaks arenenud ühiskonnas saama pöörduda akadeemiliselt usaldusväärse ajalooteksti, selge poliitikateadusliku loogikaga jutustuse poole. Meil niisugust tarka ja ühteliitvalt innustavat Lugu ei ole. Veelgi hullem, nagu vestlustest plaanilise ja finantseeritud uurimistööga tegelevate ajaloolastega selgub, nähtavas tulevikus ei tule ka. Aus lähiminevikukäsitus näib ahistavat oleviku valitsejaid. Ja ideoloogilise peavoolu mõtlejaid. Rahva ja ühiskonna identiteedi murendamine ei näi asjaosalisi seejuures häirivat. Ometi me ju peaaegu kõik tunnistame, et Eesti kestlik tulevik saab seista meie saatuse määranud harukordse minevikuvõitluse tõese ja ausa tundmise vundamendil. Kust siis veel tuleb meie püsimiseks vajalik vaimujõud globaliseeruvus maailmas?

Siinne essee ei ole ajaloouurimuse kokkuvõte. Seesugust plaanilist uurimistööd, nagu just öeldud, ei ole üldse veel ette võetud. (Kui mitte arvestada Mati Grafi oma kuludega koostatud monograafiat ja, üllatav küll, Taani kroonprints Frederiki magistritööd, mistarvis me Lennart Meriga talle materjali andsime.) Mina olin Laulva revolutsiooni ühe keskse poliitilise jõu – Rahvarinde – programmikomitee juht ja selle ametikoha täitjana osalesin rahvaliidumise juhtorganite, Eestseisuse ja Rahvavolikogu töös. Vastutasin niisiis programmdokumentide koostamise ja mitmesuguste kirjalike poliitiliste seisukohavõttude operatiivse esitamise ning osalt ka nende rahvusvahelise levitamise eest. Et neid kirjutada ja/või nende kirjutamist juhtida, osalesin ma loomulikult paljudes parimaid mõtlejaid kaasanud aruteludes, värskest sündinud demokraatlike mõttekodade töös.

Alljärgnevas püüan ma kirjapandud ettekande pisut laiendatud formaadis luua ühe võimaliku enamvähem tervikliku pildi Laulva revolutsiooni pulbitsevast poliitikaelust. Põhirõhk on seejuures veerandsajanditagusel 1988. aastal, aga terviklikkusele pürgiv vaade vajab ka lühikest eellugu ja paratamatult veidi

pikemat ülevaadet aastatel 1989–1992 toimunud arengutest. Kuhu siis 1988. aastal valitud võitlusstrateegiad ikkagi välja viisid? Ning, *last, but not least*, minu vaatepunkt ja käsitus on Rahvarinde-keskne. Ometigi toetun ma faktidele ja kindlasti ei püüa ma seejuures teisi osalisi kuidagi madalaks panna või olla jõuetult kuri. Faktide ja üldistuste pikad seostusahelad on lühikeseks või olematuks lõiganud valitud formaadi mahupiirangud. Mõned osutused isiklikele seikadele kirjatöö lõpuosas võiksid seetõttu pisutki maandada üldistuste emotsionaalset jahedust. Olgu mul jõudu olla õiglane ja mõistuspärane ...

Eelmäng aastale 1988

1988. aastaks oli Eesti riik olnud paar aastat vähem kui pool sajandit võõra võimu all. Nõukogude impeerium, mille koosseisu me *de facto* olime juba pea paar inimpõlve kuulunud, tõmbles suurte sise- ja väliste vastuolude vaevades. Nende leevendamiseks algatas Nõukogude Liidu tegelik juht, mõni aasta varem ainuvõimupartei peasekretäriks valitud teotahteline Mihhail Gorbatšov ennenägematud päästeaktsioonid – perestroika ja glasnosti. Need sõnad levisid tõlkimatult paljudesse maailma keeltesse. Eesti keeles leidsid need meilegi elutähtsaid protsesse tähistanud sõnad tõlkevasteteks vastavalt uutmine ja avalikustamine. Uutmine tähendas selle käivitaja kava kohaselt impeeriumi stagneerunud võimu-, majandus- ja kultuuriinstitutsioonide varjusurmast äratamist ning nende tegevuse kaasajastamist. Avalikustamine aga sõna- ja väljendusvabaduse piiride avardamist, sealhulgas ajaloo nn valgete laikude taha peidetud oluliste sündmuste ja isikute toomist avaliku arutelu ruumi. Gorbatšovi plaan nägi nende totalitaarse süsteemi

arenguloogika seisukohalt radikaalsete meetmetega ette ainult süsteemi moderniseerimist, ei enam.

Uutmise ja avalikustamise ajastu algas Moskvast, Leningradis ja mujal keskustes hoopis hoogsamalt kui Karl Vaino tagurliku võimu kontrolli all Eestis. Suurte keskuste haritlased, mitmete asutuste demokraatlikumalt meelestatud juhid ja ajakirjandus kasutasid uusi võimalusi agaralt ära. Eesti NSV tippjuhtkond aga jätkas kohatise uuendusliku retoorika kattevarjus vana tagurlikku joont.

Sellele vaatamata said juba 1986–87 aastal mitmed autorid, nimetagem siinkohal kõige olulisematena vaid Evald Laasi, Mati Hindi ja Juhan Aare nime, üsna ausalt ja ülevaatlikult ajakirjanduses käsitleda küüditamise ja muude stalinismi kuritegude, venestava keelepoliitika ja fosforiidikaevandamise hukatuslike tagajärgede problemaatikat. Peamiselt Tartu üliõpilaste eestvedamisel laienenud nn fosforiidisõjas kujunes roheline liikumise esimene laine. 23. augustil 1987. aastal toimus Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamise Eesti grupi korraldusel Hirvepargis üsna rohke osavõtjaskonnaga poliitiline miiting, mille peamine nõudmine oligi nimetatud pakti avalikustada. Septembrikuus tegid Siim Kallas, Tiit Made, Edgar Savisaar ja Mikk Titma kaugemate poliitiliste tagamaadega IME ettepaneku – viia Eesti täielikule isemajandamisele. Ettepanek mobiliseeris ennekõike majandusteadlased ja -tegelased, aga tegelikult suurema osa rahvast. Detsembrikuus loodi muinsuskaitseklubide survele ja eestvedamisel Eesti Muinsuskaitse Selts, mis, loomult küll mittepoliitilise organisatsioonina, nagu paljud teisedki tollal loodud seltsid ja ühingud, hakkas peatselt väljendama ka selgeid poliitilisi seisukohti.

1988. aasta esimesteks kuudeks oli Eesti inimestes niisiis juba kujunenud tugev, ent ettevaatlik sisemine aktiivne hoiak oma vabaduse piire avardada, kui siinkohal kaane all kirglikult

pulbitsevat olukorda vaid kuivalt ühe lausega hinnata. Veebruarikuu rahvuslike tähtpäevade tähistamisel tekkis avalikke vastasseise. Kuidas ja kui kaugelt on võimalik minna, oli kõigile ebaselge. Iga uus ja julgem samm avardas pealetungijate ning ahendas impeeriumi kaitsjate võimalusi.

Nii seesolija kui ka tagasivaataja hinnangutes on erakordselt suur tähendus 1.–2. aprillil toimunud loominguliste liitude juhatuste ühispleenumil Toompea lossis. Meie loovharitlaste kogupanust – eelkõige oma autoriteedi, sõnastamissuutlikkuse ja tarkusega – iseseisvuse taastamises tervikuna on võimatu üle hinnata. Ometigi just ühispleenumi päevadel oli selle panustamise kollektiivne kõrgpunkt – sõnastati vabadusliikumise kesksed ideed: nõuti režiimi kuritegude avalikustamist, inimeste poliitiliste õiguste laiendamist, eestlaste rahvuslike õiguste austamist, vanameelse juhtkonna tagasiastumist, majanduslikku ja kultuurilist iseseisvust, suhtlemise võimalusi vaba maailmaga jms.

Kuidas need kogu Eesti vaimuruumi täitma hakanud nõudmised poliitiliseks võitlusprogrammiks arendada ja see ka ellu viia? Niisuguste küsimuste üle arutleti laialt, kõige avalikumalt vast Eesti Raadio loominguliste liitude Kultuurinõukogu iganädalases otsesaates Ignar Fjuki juhtimisel ning televisiooni otsesaates „Mõtleme veel“, mida juhtisid Hagi Šein, Feliks Undusk ja Rein Järlik. Just nende saates Edgar Savisaar televaatajate täismaja ees ülimalt menukaks ja edukaks osutunud Rahvarinde perestroika toetuseks idee välja käis. Niiviisi sai (Mongoolia, Poola jt satelliitmaade samalaadsetele formaalsetele struktuuridele ning Gorbatšovi-Moskva suurematele vabadustele viidates) alustada poliitilist tegevust, mida võimudel oli peaaegu võimatu keelata. Selle tegevuse plahvatuslik laienemine võimaldas peagi koristada võimult impeeriumimeelse Karl Vaino ja alustada Eestimaa Rahvarinde kui legaalse demokraatliku opo-

sitsiooniliikumise programmi ja harta koostamisega. Ning ülemaalse kõnekoosolekute laines algas ennenägematu hooga ühiskonna pea kõigi osade demokratiseerimine ja kodanikuühiskonna ülesehitamine/taastamine.

Kaks juriidilist teed impeeriumist pagemiseks

Kas loomeliitude ühispleenumil sõnastatud Eesti rahva poliitiliste nõudmiste kättevõitmiseks, s.o praktilise võitlustee valikul lähtuda ainult iseseisva Eesti riigi olemasolust *de jure* – ja nõuda vabanemist võõrvõimu mõistva lahkumise läbi – või ikkagi meie reaalsest olukorrast *de facto*? (Niisuguses steriilses vormis kerkib küsimus n-ö puhta teoreetilise mõistuse ette, mitte praktilises eluolukorras.) Riigi ebaseaduslikul annekteerimisel ja liidendamisel teatavasti ei muutu see riik rahvusvahelise õiguse kohaselt olematuks. Balti riikide jaoks oligi aastast 1940, s.o alates nende annekteerimisest ja inkorporeerimisest NLiidu koosseisu, just niisugune olukord kehtinud. Välisbaltlaste pea poole-sajandipikkune võitlus oma sünnimaade vabakssaamise eest toetus peamiselt sellele, et suurem osa nende uutest kodumaadest tunnustas Eesti, Läti ja Leedu riigi eksisteerimist *de jure*. See tähendab, et nad tunnistasid kolme väikeriigi okupeerimise suure naabri poolt ebaseaduslikuks, vägivaldseks, koostööd okupatsioonivõimudega pidasid lubamatuks. Ent reaalpoliitika tasandil teadsid nende riikide juhid ja rahvad samas vägagi hästi, milline *de facto* olukord Baltimaadel valitses.

Niisiis, väliseestlaste, õigemini -baltlaste järjepidev surve ja kodumaiste dissidentide mõningad aktsioonid olid maailma teisele suurjõule tekitanud küll mõnesuguseid ebameeldivusi rahvusvahelistel foorumitel, aga siinmail mitte eriti nõrgendanud okupatsiooni juriidilis-poliitilist ja argielulist haaret. Pealegi,

nagu järgmised kolm-neli aastat näitasid, kaalus maailma reaalspoliitika “ärge Gorbatšovi paati kõigutage“ enamasti *de jure* deklaratsiooni tugevasti üles.

Avalikustamise ja uutmise õhkkond võimaldas Balti riikide esmalt demokratiseerimiseks ja siis juba võõrvõimu ikkest vabastamiseks 1988. aastal esmakordselt NLiidu ajaloos resultatiivselt kasutada teist, kombineeritud võitlusteed – legaalse opositsiooni tekitamise ja selle demokraatliku võimujõuga okupatsiooni lõpetamise. Pidades samas kogu aeg sisulise ja mitte vaid deklaratiivse printsiibi ja relvana silmas meie riikide olemasolu *de jure*. Kui võimukas impeeriumimeelne vaenlane eirab rahvusvahelist õigust, peaaegu üldse ei kuula su peamist argumenti ja rahva tahet, siis tuleb kõikvõimalike liitlastega koos tegutsedes viia ta olukorrani, kus tal enam ei ole võimalik seda mitte kuulata. Ning igati rõhutada (ka liitlastele sobinud) enesemääramisõigust ja vältida laupkokkupõrget veel tugeva vastasega. Impeeriumi ikestatud rahvad ehitavad, kes rohkem, kes vähem, igaüks oma liiduvabariigi kehandis oma tulevase iseseisva riigi alusstruktuuri; kui koloniaalkoloss rahvusliku, majandusliku, juriidilise jm „tühjakssöömise“ tõttu olemast lakkas, jäid kõik uued riigid tehtud eeltöö tõttu siiski jalgadele. Impeeriumi lagundamises oli eriti tõhus Baltimaade eestvedav ja Jeltsini-Venemaa „karukäpalöögi“ roll. Julgen tagasivaatavalt kinnitada, et see võitlustee, mõistuse ja rahva rahumeelsest jõust juhitud strateegia osutus isegi topeltekaduks – me saime ise vabaks ja impeeriumi lagunedes said vabaks ka teised rahvad. Teist Vabadussõda ei saanud me kuidagi lubada.

Impeeriumist vabakssaamise kahte teed saab näitlikustada ka sisu ja vormi kategooriate ning suure saksa filosoofi ja teadlase Max Weberi analüüsitud vastutus- ja veendumuseetika dialektika abil. Seekord võitsid maise vastutusega riigi sisulised üles-

ehitajad, kes, *de jure* ideaali jumalikust kõrgusest hinnates, olid juriidiliselt tõesti pisut ebapuhtad.

Tundub niimoodi, et vaidlused vabaduse ja selle saavutamise juriidilise puhtuse kui ühismõddutute entiteetide suhte üle meie iseseisvuse taastamises ei lõpe kunagi ...

Eestimaa Rahvarinne, entsüklopeedilises ülevaates

Eestimaa Rahvarinne, lühendatult ERR, oli algusaastatel demokraatlik **legaalne** opositsiooni-, hiljem võimu teostav **poliitiline** liikumine Eestis aastatel 1988–93. ERR oli NLiidus esimene mitte-kommunistlik poliitiline (s.h valimistel kandidaatide ülesseadmise õigusega) liikumine, mis jõudis ametliku registreerimiseni. Teravas võitluses Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei juhitud võimumonopoli vastu tagasid ERR-le edu strateegilise tee õige valik, taktikaliste eesmärkide täpne seadmine ja ajastamine, tegevuse samm-sammuline avardamine ja rahva massiline toetav osalemine poliitilises vabadusvõitluses. Rahvaliidumise tugevnemises oli suure tähtsusega rahvuslikult mõtleivate reformimeelsete EKP liikmete kaasamine ja vastastikku täiendav koostöö kohaliku võimu esindajate ning eestimeelse majanduseliidiga. Rahvarinne vastandas end selgelt EKP ja Moskva nomenklatuurile, KGB-le, sõjaväele ja talle vastasrinnaks kujundatud impeeriumimeelsele Interliikumisele.

Rahvarinde hartas (alusdokumendis) fikseeritud kõiki liitlasi kaasava, ent liikumise sõltumatus põhimõte omandas vana poliitilise süsteemi poliitilises lammutamises määratu jõu. „Kommunistlik partei ja teised ühiskondlikud organisatsioonid võtavad Rahvarinde liikumisest osa tugirühmadesse ja ERR organitesse kuuluvate liikmete kaudu. Rahvarindel ei ole ühegi organisatsiooni ega asutusega alluvusvahekorda.“ Selline tollasesse kon-

teksti diplomaatiliselt sobitatud ja rahva toetuse jõuga kindlustatud vägivaldatu laastamistöõ tähendas tegelikkuses EKP-kartelli lõhenemist ja lõpu algust.

Rahvarinde eestvedav tegevus teiste liiduvabariikide demokraatlike jõudude innustamisel tagas talle kõrge autoriteedi. ERR eeskujul loodi 1988. aasta sügisel ka Tautas Fronte Lätis ja Sajudis Leedus; nende kolme täpselt kooskõlastatud ja koordineeritud ühistegevuses (sh Balti Assamblee jm kogude abil) kujunes vabadusvõitluse Balti tee. ERRi ja Balti tee ideed, dokumendid ja väljaanded, taktika ja võitlusmeetodid levisid üle liidu, nende vastu tunti suurt huvi läänes. Rahvarindelaadsed liikumised tekkisid pea kõikides Nõukogude Liidu suuremates keskustes; toimisid sidemed Poola vastupanuliikumise ja Solidaarsus.

ERR-il oli juhtiv osa Eesti ühiskonna demokratiseerimisel ja rahva koondamisel vägivaldatus vabadusvõitluses, Laulvas revolutsioonis. Tuhanded kõnekoosolekud täis saalides ja väljakutel, IME-foorumid ja ajakirjanduse reaajas kaasasolek kindlustasid inimeste informeerituse. 1988. a sügise nn konstitutsioonisõjas andis pea iga täiskasvanud inimene Rahvarinde kogumiskõnele aktiivselt oma allkirja NSV Liidu liitriiklust tugevdavate konstitutsiooniparanduste vastu. Opositsiooniliste meeleolude lainel ja surve all võttis Eesti NSV Ülemnõukogu Vaino Väljase eesistumisel 16. novembril vastu suveräänsusdeklaratsiooni ja kuulutas oma seaduste ülimuslikkust Eestis. Seda ennenägematut teed käis Eesti kindlameelselt kuni iseseisvuse täieliku taastamiseni, sedasama juriidilist mudelit kasutasid pea kõik teised liiduvabariigid eeskujuna iseseisvumisel. Niisugune *de facto* iseseisvuse taastamise tee oli küll taktikaliselt üks samm tagasi puhtal *de jure* teel, ent üheksa sammu edasi impeeriumi lammutamise maailmaajaloolisel strateegiateel.

Rahvarindel õnnestus tugevalt panustada EKP lõhestamisse ja lammutada kompartei võimumonopol. Eestil õnnestus kätte

võita isemajandamise õigus ja ERR-i eestvedamisel töötati välja IME programm, hädavajalik alus iseseisva riigi majandamiseks. Teravate rahvuskonfliktide tsiviliseeritud viisil lahendamiseks lõi ERR 1988. aasta septembris Eestimaa Rahvuste Foorumi. Laulev revolutsioon oli eestlaste rahvuslik vabadusvõitlus 1918. aasta iseseisvusmanifesti „Kõigile Eestimaa rahvastele“ vaimus. Erinevate ühenduste poliitilise tegevuse koondamiseks kutsus ERR ellu ja juhtis Konsultatiivnõukogu, mille koosolekutes osales üle 30 ühenduse, v.a EKP, kelle võimumonopoli vastu võideldi ja ERSP, kes välistas koostöö okupatsioonija institutsioonidega. Moskvast, maailma avalikkuse silme ees, pidi impetuumi kõrgeim seadusandja (Balti riikide rahvarinnete lähetatud ja toetatud saadikute surve) kehtetuks tunnistama Molotovi-Ribbentropi pakti ja selle salaprotokollid. Tagaukse kaudu tähendas see ju okupatsiooni tunnistamist, mida NLiidu õigusjärglane Venemaa pole otsesõnu ega põhimõtteliselt teinud ka veel veerand sajandit hiljem!

Eestimaa Rahvarinne võttis Eestis võimuteostamise juhtohjad enda kätte demokraatlikul viisil, rahva tahteavalduse, s.o valimiste võitmise kaudu. 1989. aasta märtsis NSVL Rahvasaadikute Kongressi valimistel, kus esmakordselt selle riigi ajaloos oli võimalus valida mitme kandidaadi vahel, sai Rahvarinne 36 kohast 27. 1989. aasta detsembri kohalike võimuorganite vabad valimised võitsid valdavalt Rahvarinde valimisprogrammiga saadikukandidaadid. ERR võitis novembris 1989 avaldatud valimisplatvormiga, mille põhisõnum oli Eesti iseseisvuse taastamine, 1990. aasta Ülemnõukogu valimised (vahetult 45 kohta 105st; iseseisvuse toetajaid oli umbes $\frac{3}{4}$); enne seda võideti ühendustest ka Eesti Kongressi valimised (107 kohta).

Ülemnõukogu valimiste järel moodustas Rahvarinde valitsuse Edgar Savisaar; välisministriks sai Lennart Meri, valitsuses veel Endel Lippmaa, Jüri Raidla, Jaak Leimann, Raivo Vare, Siiri

Oviir, Tiit Vähi, Toomas Sõmera, Lepo Sumera jt. Niiviisi tekkis Eestis parlamentaarne rahvaesindus ja valitsus, mille komplekteerimise viis pälvis rahvusvaheliselt avalikkuselt tunnustuse; Ülemnõukogusse suhtuti läänes kui Eesti elanike seaduslikku esinduskogusse. Ülemnõukogu ja valitsus tegutsesid 1988. aasta 16. novembri suveräänsusdeklaratsiooni vaimus kui suveräänse riigi võimuorganid, ignoreerisid impeeriumi keskvoimu ja põhi-seadust. ENSV (EV) Ülemnõukogu etendas Eesti Vabariigi taas-tamisel *de facto* samalaadset osa kui Vene Ajutise Valitsuse ajal 1917 valitud Maanõukogu EW loomisel.

30. märtsil 1990 võttis ENSV (EV) Ülemnõukogu vastu Eesti Kongressi mõni nädal varem esitatud ja üldkäibivaks saanud seisukohtadega samasisulise otsuse Eesti riikliku staatuse kohta, milles NSV Liidu riigivõim tunnistati Eestis ebaseaduslikuks selle kehtimapaneku hetkest alates; kuulutati välja EV taastamine – *restitutio ad integrum* – ja üleminekuperiood, mis pidi lõppema EV põhiseaduslike riigivõimuorganite moodustamisega. 8. mail võttis Ülemnõukogu vastu seaduse Eesti sümboolikast, millega riigi ametliku nimetusena võeti kasutusele Eesti Vabariik, lõpetati Eesti NSV vapi, lipu ja hümnini kasutamine riiklike sümbolitena ning rakendati EV 1938. aasta põhiseaduse paragrahvid 1, 2 ja 4. Peagi seadustati iseseisvusaja lipp ja vapp. Ülemnõukogu tunnustas Eesti Kongressi kui EV kodanikkonna esinduskogu ning avaldas poliitilist valmisolekut teha koostööd omariikluse taastamisel õigusliku järjepidevuse alusel. (Ühelt poolt nii Ülemnõukogu, valitsus ja Rahvarinne kui teiselt poolt Eesti Kongressi/Komitee enamus, ERSP ja jmt rahvusradikaalid tunnustasid õigusliku järjepidevuse ideed. Nimetatud leeride rivaliteedi alus ja allikas seisnes selles, et Eesti Kongressi enamused ei pidanud võimalikuks EV taastamist okupatsiooniaegsete organite poolt. Vaatamata sellele, et Eesti elanike ainsa seadusliku esinduskoguna toetasid vabalt valitud Ülemnõukogu nii Moskva kui ka lääneriigid.)

Eestimaa Rahvarinne korraldas 1988. aastal Eesti poliitilise ajaloo suurimad üritused: Rahvakongressi (1. – 2. oktoobril, 3267 mandaati); 150 000 ja kuni 300 000 osalejaga suvised ühislaulmisega miitingud Lauluväljakul; Moskva nn konstitutsiooni-paranduste vastu koguti ja edastati 861 987 allkirja. ERR algatas ja korraldas koos Läti ja Leedu rahvarinnetega 23. augustil 1989 umbes 600 km pikkuse ja 2 miljoni osavõtjaga inimketi Tallinnast Vilniusse. 2009. aastal kandis UNESCO „Balti tee“ kui impeeriumi unikaalse lammutamise ja rahumeelse vabanemise tee maailmakultuuri varamusse.

Balti rahvarinnete valitud ja koordineeritult läbitud tee ehitada vägivallatult (naabritel see kahjuks küll veretult ei õnnestunud), rahva maksimaalsel osalusel järkjärgult üles demokraatlik kodanikuühiskond, kohaliku omavalitsuse, rahvusrühmade kultuurautonoomia, sisejulgeoleku, majanduse ja finants-süsteemi ning seadusandluse olulisemad üksused enam-vähem vabade valimistega üle võetud ülemnõukogude otsuste legaalse jõuga, osutus elegantseks ja üliedukaks. 1991. aasta augustis, suhete lõplikul katkestamisel impeeriumiga ja iseseisvuse taastamisel, suutsime eelneva ülesehitustöö baasil juba *de facto* riigina iseseisvalt toime tulla. 1992. aasta Riigikogu valimisteks oligi Ülemnõukogu, Rahvarinde valitsuse, Põhiseaduse Assamblee jpt pingelise tööga oma riik toimimas: põhiseadus ja diplomaatilised suhted olulisemate riikidega, koht ÜROs ja esimesed välisesindused ning kohaliku omavalitsuse süsteem ja põhilised riigiinstitutsioonid olid olemas; oma raha ning kõige vajalikumad pooltuhat seadust ühiskonna- ja riigielu reguleerimas; demokraatlik valimiste kultuur ja vaba ajakirjandus olid kõrgseisus. Pärast sõda esimese, üldloetelu järgi VII Riigikogu koosseisu valimised toimusid seega juba kindla poliitika ja valitsemise korraldusega riigis.

ERR lõpetas oma tegevuse 1993. aastal, pärast seda, kui laia poliitilist spektrit hõlmava rahvaliidumise üldprogrammi ühe keskse eesmärgi kohaselt tekkinud mitmeparteisüsteem (ERRi baasil ja toimealas tekkis 4-5 erakonda) oli juba mõnda aega oma elujõudu näidanud.

Mõne viltumineku võiks kohe lõpetada

Niisugune on Eestimaa Rahvarinde kiretu ja detailidest puhastatud, kõrgel üldistustasemel kirja pandud lühilugu. Kõigi nende üldistuste taga on olemas rikas faktibaas ja korrektne tuletamise loogika. Selle lühiloo poliitikateaduslikku loogikat ja fakte ei saa minu arust oma põhimustris eirata ükski tulevane tõsine ajalootekst, mis käsitleb Eesti taasiseseisvumise tervikpilti. Kindlasti lisandub neisse lugudesse teisi tähtsust omavaid vaatepunkte (nt maailmapoliitika, ERSP ja EKP riigisisene ja rahvusvaheline tegevus, riigiinstitutsioonide, kiriku, seltside, pagulaste jt tegevus) ning tasakaalustavamaid hinnanguid, mis läbi ajaloo- kanga muster muutub vaid kirevamaks ja elulisemaks.

Kindlasti tuleb palju elulisi detaile tõsiasjade juurde professionaalselt koguda mälestuste abil. Tollased sündmused lihtsalt arenesid kohati nii kiiresti ja neid oli nii palju, et mingeid protokolle sageli ei koostatudki. Kohe-kohe tuleks aga alustada iseseisvuse taastamise põhiliste tegijate arhiivide süstemaatilise kogumise ja korrastamisega. Rahvarinde muuseum loodetavasti täidab siin ühe suure valge laigu. Tasakaalustatud tervikkäsitluseks on vaja eeltööna teha vähemalt kümme-kümmet magistritööd ja paar-kolm doktoritööd, valdavalt poliitika- ja riigiteaduste raames. Vaid niimoodi selguvad vabadusvõitluse tõelised vastasseisud, valitud strateegiad, „omade“ tõelised panused, milleks on vaja siiani valdavalt ühekülgsed või demoniseerivad hinnangud puhastada

väljamõeldistest. Kas Balti tee olnuks vähemedukas ilma Eestis 24. veebruaril 1989 tekitatud vastasseisuta, mis oli ju ikka põhiliselt kohalikust võimuvõitlusest ajendatud?

Mõne viltumineku ja eksitee võiksime küll edasi lükkamata lõpetada.

Esiteks. Eestimaa Rahvarinde ametlik nimi ei ole kunagi olnud Rahvarinne Perestroika Toetuseks (nt T. Velliste, AK, 23. veebruaril 2013) või Rahvarinne perestroika toetuseks (nt Eesti Ajaloomuuseumi näitusel, jm). Taktikaline käik totaalse riigi poliitikas üldse lõögilepääsemiseks, ja ka ERR esimesel etapil uutmispoliitika sisuline toetamine, ei õigusta kuidagi rahvaliidumise ametliku nime moonutamist.

Teiseks. Iseseisvumistee üks ülevamaid hetki oli sinimustvalge lipu heiskamine Pika Hermanni torni 24. veebruaril 1989. Umbes 100 000 inimest, kes olid tulnud torni ümbruse kungastele, nutsid õnnepisaraid. Sajad tuhanded elasid samu tundeid läbi kodus telerite ees. Minu hinnangul oli enamik eestlasi selleks hetkeks täiesti küpsed iseseisvuseks. Paraku just vabanemistee esimese perioodi emotsionaalses tipus tekkis uus aktiivne vastasseis omade vahel. Seetõttu ei mahu lipuheiskamine ja paljud muud olulised tollased sündmused praeguseni laialt levinud politiseeritud müütidepõhisesse ajaloo paradigmasse. Kas okupatsiooni tingimustes *de facto* vabadusvõitluse käsitlemine on *de jure* paradigmas võimalik vaid okupatsioonivõimu käsilasena? Kas kõnealust lipuheiskamist tunnistab Eesti Lipu Seltsi juht nüüd juba ajaloo faktina? Taasiseseisvumispäeva aeg-ajalt ikka veel teatud poliitikute, „arvamusliidrite“ ja ajakirjanike poolt põlastavalt Edgari-päevaks nimetamine on kultuurituse tipp. Ja austuse puudumine oma rahva vabaduse vastu. Ning kurjuse impeeriumi olemuse sügav mittemõistmine. (Kui nüüd korraks hea tahe maha jätta ja järgida nende inimeste vaenukõlvamise mõtteviisi: kas need inimesed tõemeeles tahaksid edasi elada

NLiidus? Mina seda küll ei usu. Pigem ikka lihtne inimlik kadedus: kui mul endal eriti ei õnnestunud, siis olgu ka päris tegijad maha tambitud. Pikapeale imbib seesugune mõtteviis kahjuks üsna sügavale.)

Kolmandaks. Teadusfilosoofina ma tean, et iseseisvuse taastamise käsitlemine räigelt antikommunistlikus paradigmas, anti-historistlikult, teleoloogiliselt ja rahvusromantiliselt suudab tabada vaid murdosa mitmekihilisest tõest. Vaadanud seda, kuidas eksistentsiaalse murdeperioodi sündmusi ja arengu- loogikat esitavad nt Mart Laar ja Lauri Vahtre, siis nende kunagise õppejõuna olen ma moraalselt lausa kohustatud kordama, et väheviljaka politiseeritud eelhäälestuse baasilt ei saa ausat ja professionaalselt kvaliteetset ajalookäsitust. Soovitan õpetajatele vähemasti nende autorite kirjutatud gümnaasiumi ajalooõpiku kõrvale leida tõelähedasemat kirjavara, nt juba nimetatud Lehte Hainsalu ja Rein Järliku koostatud kogumikust „Mitme tule vahel“. Või poliitikuperioodi Heinz Valgu eluloo- raamatust „Pääsemine helgest tulevikust“. Seda, mida tollal tegi EKPsse kuulunud eestimeelne poliitiline, majandus- ja kultuuri- eliit ning paljud võtmepositsioonidel ametnikud, on raske üle- hinnata. Must-valge mõttelaadiga antikommunisti jaoks on see lahendamatu paradoks, omamoodi nelinurkne kolmnurk.

Neljandaks. Rahvuslik-konservatiivne juhtpoliitik Mart Laar väitis hiljuti, et rahvuslus on alati olnud vähemuse projekt (Arter, 23. veebruar 2013). Üha liberaalsemaks muutumas üleilmastuvas keskkonnas ongi vist tõesti niimoodi. Kui aga rahvuslust mõis- tame avara ja avatud identiteediprotsessina, siis Balti tee oli kind- lasti siinsete põlisrahvaste absoluutse enamuse vägagi rahvuslik projekt.

Tänuavaldustega mälestuskatkeid

1. 1988. aasta varasuvest alates külastas paari aasta jooksul Eestimaa Rahvarinnet (algul Algatuskeskust), selle korraldatud üritusi ja rahvaliidumise seotud inimesi väga palju „saadikuid“ välismaalt. Siinkohal tõstaksin ma nende paljude-paljude inimeste seast esile eri liiduvabariikide demokraatliku mõttelaadiga sotsiaalteadlasi, lääne ja ida ajakirjanikke, rahvapoliitikuid, kellest said impeeriumi varemetele tekkivate tulevaste iseseisvate riikide juhid. Mina vastutasin meie oluliste dokumentide tõlkimise eest vene keelde. Aitäh, Olga Ottenson, kes Sa missioonitundlikult ja kvaliteetselt tõlkisid palju nõudlikke tekste vene keelde. Need levisid üle ühe kuuendiku planeedist ja tegid imeväärselt oma tööd. Aastakümnetetagused tänud kuuluvad ka Rein Kilgile ja Tartu akadeemikutele, kes andsid välja väga nõutud venekeelset ajalehte jm infomaterjale. Seniajani seostatakse „XX sajandi suurima geopoliitilise katastroofi“ tekitamist ka meie intellektuaalse õõnestuspanusega. Minu paljudest kohtumistest meenutan siin vaid südamlikku üllatuskohtumist Ukraina tollase esifilosoofi Miroslav Popovičiga. Kümnekond aastat varem olin üritanud tema juhitud kaitsmisnõukogus oma kandidaaditööd kaitsta, aga pika järjekorra tõttu see Kiievis ei õnnestunud. Tallinnas kohtusime aga olukorras, kus tema Ukraina rahvarinde Ruh'i programmi koostamiseks minult konsultatsiooni soovis. Missugune akadeemilise ja poliitilise vaimu puntratants!
2. Balti rahvarinnete esindajad korraldasid oma tegevuse kavandamiseks ja kooskõlastamiseks Riias perioodilisi kohtumisi; kõige pingelisematel aegadel toimusid need isegi iga paari nädala tagant. Lõunanaabrid on oma

tagasivaadetes ERRi rolli kõrgelt hinnanud. „Saba“ maharaputamiseks tuli Riias mõnikord kokkulepitud ruumi liikuda suurte siksakkidega. Jõudnud kord niimoodi Riia planetaariumi maja keskel paiknevasse laoruumi, võis mitmetunnine koosolek alata. Selle kulminatsiooina on mulle meelde jäänud, kuidas Edgar Savisaar „koolitas“ temperamentset, ent praktilises poliitikas ja poliitikaanalüüsis veel mitte eriti kogenud Vytautas Landsbergist – Sajudise juhti, kellest peatselt sai Leedu Vabariigi Ülemnõukogu esimees. (Meenutan muigega, et tema viimati nimetatud ametis 1990. aasta üldlaulupeo rongkäigu tervitajate rahvamassis Viru hotelli ees talle võib-olla liiga hoogsalt terekätt ulatades haaras selle kõigepealt valvsa turvamehe mehine käsi.) Riia kohtumiste üks olulisemaid eesmärke oli naabrite toetus lätlastele, sest nende nii demograafiline kui ka poliitiline olukord oli meist kõige keerulisem. Tunnistagem, et Tautas Fronte sai kodu- ja välislätlaste heas koostöös oma ajaloolise ülesandega hiilgavalt hakkama.

3. Mõni päev enne 16. novembri ülemnõukogu istungit kohtus Arnold Rütel Linnahallis Interrinde raevunud rahvamassiga. Vaid Rüteli vaoshoitus ja kannatlikkus hoidis saalis ära füüsilised kokkupõrked. Kuulsime selle kohtumise muserdatud muljeid kesköö paiku peategelaselt endalt, kui ta kodukampsunis ja toasussides oma korterist meie tööruumi tuli. Nimelt valmistasime Kadriorus sel õhtul Erik-Juhan Truuvälja, Tiit Kåbini, Indrek Koolmeistri, Ignar Fjuki jmt väljastpoolt maja „kirjatsuraga“ ette istungi dokumente. Måletan väga selgesti, kui küsisin lõpuks Rütelilt, et kui kaugele me Eesti seaduste ülimuslikkuse deklareerimisega üleliiduliste seaduste ees võime minna. „Teie ülesanne on minna nii kaugele kui võima-

lik, minu ülesanne on seda kõike kaitsta“ kõlas rahuliku häälega kindlameelne vastus. Ja Arnold Rüütel seisiski sirge seljaga valitud tee lõpuni vägivallatu käimise eest nii Toompeal, Moskvas kui ka Washingtonis. Vaatamata sellele, et Moskva ähvardas vangistamisega ja Washington hoiatas pikka aega Gorbatsšovi paadi kõigutamise eest. Neil päevil tõusis Rüütel Eesti poliitikute populaarsustabeli tippu.

4. Alatiseks jääb mulle meelde 29. september 1988. Valmistasime Marju Lauristiniga, kes on alati ideedest tulvil, ette kahe päeva pärast algava Rahvakongressi dokumentide eelnõusid. ERRi üldprogrammi ja harta üldrahvaliku arutelu järgne viimistlustöö oli juba lõpetatud. Rein Veidemanniga kahasse kirjutatud „Eestimaa Rahvarinde manifest“, mille kongressil luges ette Mikk Mikiver, oli olemas. Aga umbes viisteist otsust, resolutsiooni jm seisukohavõttu vajas ideedest dokumentideks vormimist. Pea kõik poliitikas suundanäitavate sõnumitega. Ukse taga ootasid kärsitult paljundustoimkonna inimesed, kes „soojast tekstist“ kohe vaharotaatori (?) abil kuni 5000 koopiat tegid. Arvuteid ja koopiamasinaid meil ju veel ei olnud. Nii sündis ka nt Lembit Koigi, Mart Tarmaku, Mihkel Tiksi jmt spordimehe taganttõukamisel eelnõu iseseisva Eesti Olümpiakomitee taastamisest ja Eesti osalemisest Barcelona olümpiamängudel. Kongress kiitis otsuse heaks ja vähem kui nelja kuu pärast oligi EOK taastatud. Mis see oli, kui mitte jooksmine poliitilise iseseisvusrongi ees? Nagu ka manifesti viimane lause: „Me ei taha ei vähem ega rohkem, ei midagi iseenesest mõistetavat kui olla vaba rahvas vabal maal.“ See mihklipäev on olnud minu kõige kaunim sünnipäev. Aitäh kõigile tollal hullumeelsete ideede esitajatele!

5. Veerand sajandit tagasi aitasid Eesti tuntuks ja üsna suureks kirjutada kümned ja sajad välismaa ajakirjanikud. Harvad polnud olukorrad, kus isegi mingi erilise sündmuseta päeval tuli Rahvarinde juhtidel anda mitu intervjuud. Rahvakongressi ajal oli kohal üle 80 välisajakirjaniku. Oleme kõik tänulikud nende panusele Eesti heaks. Erilise aktiivsusega on mulle meelde jäänud Jaapani ajakirjanikud. Üks neist, kahjuks tema nime ma ei mäleta, kirjutas koguni raamatu ERR-st ja meie vabadusvõitlusest. Vestlesin minagi temaga pikalt. Kui ta mõne aja pärast jälle Tallinnas tagasi oli, näitas ta uhkusega oma Jaapanis ilmunud raamatut. Tagasitõlkes jaapani keelest inglise keele vahendusel eesti keelde on mulle meelde jäänud kaks tema värsket kokkuvõtet minu jutust. Esiteks, võõrvõimu kukutamine ongi nii kallis töö, et seda tehakse ainult tasuta. Teiseks, laulvat revolutsiooni nimetas ta ühes kohas dotsentide revolutsiooniks. Tõesti-tõesti, ERRi I eestseisuse seitsmest liikmest olid Marju Lauristin, Mati Hint, Edgar Savisaar, Heinz Valk, Rein Veidemann ja Kostel Gerndorf ning eestseisuse töös *ex officio* osalenud Ülo Kaevats tollal ülikoolide dotsendid; vaid mõneteistkümne raamatu autor ja Eesti Juristi peatoimetaja Lembit Koik ei olnud dotsendi ametis, ehkki ülikoolitööd oli teinud temagi. (On see erisus ikka piisav põhjus, et riik on Lembit Koigi, Balti keti aegse ERRi eesistuja tunnustamise täielikult unustanud? Teenetemärkide komitee kunagise esimehena tunnen siin minagi kaassüüd.) Enn Põldroosi, Mati Hindi, Ignar Fjuki ja tuhandete eesti humanitaaride võitlus keeleseaduse eest 1988. aasta ülipolitiseeritud õhustikus, sealhulgas umbes 300 000 toetusallkirja abil, väärriks kindlasti jäädvustamist dokumentaalromaanis. Haritlaste osa loomin-

guliste liitude ühispleenumist alates oma vaba riigi üles-ehitamisel on olnud suurt-suurt tunnustust ja tänu väärt. Mida riik üldiselt on ka õiglaselt jaganud.

Õeldakse, et võitjate üle kohut ei mõisteta. Samuti sedagi, et revolutsioon sööb oma lapsi. Kuidas siis nende ajaloos settinud elutarkuse mõtteteradega vabas Eestis ikkagi lood on? Kahtlemata kõige tähtsam on see, et me üldse iseseisvaks saime; pealegi viisil, mille üle me oleme uhked ja mida maailm imetleb. „See oli Eesti Kongressi ideede võit, kuigi teostatud Ülemnõukogu (okupatsiooniorгани – ÜK) poolt“ on Vardo Rumessen tagantjärele dialektilis-loogiliselt siiski ka teist poolt tunnustanud (Kaks otsustavat päeva Toompeal, lk 121). Tuletame eelnevast meelde, et alates 30. märtsist 1990 tegeles Ülemnõukogu EV taastamisega *restitutio ad integrum*.

Tallinn, märts–aprill 2013

Umbes pool käesolevast tekstist on ilmunud 2013. aasta 13. aprilli Postimehe lisalehes AK.

Ülo Kaevatsil ei olnud 2012. aasta kevadel võimalik vastu võtta 20. Augusti Klubi ettepanekut olla kõnetoolis septembrikuisel konverentsil „Meie vabaduse mitu nägu“, kuid ta nõustus oma mõtteid kirja panema käesoleva kogumiku tarvis.

Koostajad

LEHEKÜLGI HILLAR PALAMETSA PÄEVIKUST

1991. aasta augustikuu kolm
päeva - Keilas nähtuna ja
kuulduna

HILLAR PALAMETS

Sündsina ja lapsepõlve veetsin
Tallinnas. Teismelisena elasin Keilas, kuhu
vanemad ehitasid 1938. aastaks oma maja. 1946.
a. sügisel sai minuist Tartu riiklikult tudeng ja
nüüd olen juba 67 aastat selle parajalt suure ning
meeldisvõlt rahuliku ^{eluloo} kodanik. Peaaegu et põ-
lvstastlane, äärmult et riie Klausliiga: Kolm suve-
kuud veedan Keilas, vanematekodus. Pealegi on
Keila Tallinna manulona - elektroonika vnt 40-45
minutiga Balto jäämä ja ronge loojub õrge tšehedalt

Nii et 1991. aasta suvel elasin tavakohaselt Keilas. Aeg oli ärev ja mulle kui ajaloolasele ja ajalooõpetajale igati huvipakkuv. Kui 19. augustist hakkasid hargnema pöördelise tähtsusega sündmused, jälgisin neid vägagi tähelepanelikult kõigi minu käsutuses olevate teabekanalite kaudu. Põhilised olid raadio ning televisioon, mida täiendasid suulisel teel levivad jutud – kuuldused ja hinnangud – ning mõningase hilinemisega ka saabuvad ajalehed. Mõistes toimuva ajaloolist olulisust, tegin nähtu-kuuldu kohta regulaarselt märkmeid, fikseerides ühtaegu teabe allika ning kellaaja.

Elasin Keilas Vaiksel tänaval, maja nr 6 mansardkorrusel. Vaikne tänav ulatus linna servas asunud tankipolguni, mille territooriumilt, minu katusekambrist vähem kui 2 km kauguselt

edastas sõjaväe liikuv saatejaam *Nadežda* programmi. Selle signaali tugevus ei jäänud millegi poolest alla kunagise Laitse saatja omale, mille kohta Keilas visati nalja, et Laitse jaama saavat kuulata ka ilma raadioaparaadita: sea ainult kõrv lõuna poole ja juba tuleb ...

Elektroonilise teabe kättesaadavus oli nii helis kui pildis vägagi hea ning raadio- ja telesaadete vastuvõtu osas paiknes Keila otsekui informatsiooni ristteel. Olgu selle väite näitlikustamiseks lisatud omakäeline skeem (vt järgmisel leheküljel).

Seega tuli teavet igast ilmakaarest, kuigi Laitse saatja enam ei töötanud. Selle kõrged metallmastid on aga siiani püsti.

Olen varajase ärkamisega ja juba aastakümneid algas ja algab praegugi mu päev Vikerraadio uudiste ning ajalehtede ülevaatega. Keilas kuulasin lisaks veel lahetaguse Yleisradio hommikusi uudiseid ning kommentaare laias maailmas toimunu kohta. Nii ka 19. augusti varahommikul.

Esmaspäev, 19. august

Ilm on poolpilves, väljas sooja 13°C. Aga korraga on uni silmist pühitud, kui Yleisradio Moskva korrespondent teatab, et pool tundi tagasi teavitati välismaa ajakirjanikke tõelisest pomm-uudisest: Mihhail Gorbatšov olla tervislikel põhjustel oma ametitest tagasi astunud ja Nõukogude riiki juhtivat nüüdsest asepresident Gennadi Janajev. Ühtaegu olla Nõukogude Liidus pooleks aastaks välja kuulutatud erakorraline seisukord!

Kell 7:30. Teleris loeb KTV meesdiktor väriseva häälega ette sama informatsiooni, mida peagi kordab ka ER. Üleliidulistelt kanalitelt tuleb tavalise igahommikuse trille-tralle asemel tõsist muusikat, otsekui oleks keegi tippjuhtidest surnud.

Kell 8 kuulen Soome raadiost juba toimuva kohta detaile.

Keila partnerne informatsiooni riistteel

- Raadiolained
- Läänest
 - BBC
 - Deutsche Welle
 - Vaba Euroopa
 - Ameerika saaril
- Liiklained

Soome raadio
ja telejaamad

Jatse riik lahe

Konservendid

Laitse saatja

- Jda pooll
tulv elektroo-
niline teave
- Eesti Raadio
 - Eesti Televisioon
 - Nesktelevisioon
 - Ühisline raadio
 - Majak
- Jalgrata teletornist

KTV-s loetakse ette putšistide paljusõnalist pöördumist rahva poole, milles püütakse õigustada toimuva paratamatust. Pöördumise alguse sõnastus on õige jõuline: perestroika on ummikus, toimub võimu inflatsioon ja maa on muutunud juhitamatuks, käimas on kõigi seniste väärtuste mõnitamine; majandus on katastroofilises olukorras, rahva elatustase on langenud, varimajandus võimutseb; kuritegevus aina kasvab, kodanike põhiõigused on kadumas. Seepärast ei saanud jääda tegevusetuks. Nõukogude inimeste väärikus tuleb taastada, Nõukogude Liit ei tohi laguneda!

Kell 9 manitseb ER Hommikukajas kuulajaid rahulikkusele. Mingit vägede liikumist Tallinnas ja kogu Eestis ei ole seni märganud. Kodukaitse on valmis tegutsemiseks eriolukorras, aga neid plaane ei saa avalikuks teha. Savisaar viibib praegu Rootsis, Rüütel puhkusel.

Kella 11 paiku lähen Keila Keskväljakule toidupoodi ja selle kõrval asuvasse linna raamatukokku. Kõikjal arutatakse toimuvat.

Naised üldiselt haletsevad Gorbatšovi, mehed pigem parastavad: „Sai nüüd, mida tahtis oma tobeda alkoholipoliitikaga!“ Inimesed imestavad, miks eileõhtune Aktuaalne Kaamera kestis vaid 5–6 minutit, et siis hakata mingit multifilmi näitama: „Kas aimati juba midagi ette?“

Keskpäeval teatab ER, et Moskvast liiguvad tankid kesklinna ja Kremli suunas. Tverskajale on kogunenud rahvas miitingule Gorbatšovi toetuseks, ühtaegu takistamiseks sõjamasinate teed. Tallinna sadam on suletud – saabuvald laevu lubatakse veel sisse, väljumine on aga keelu all. Toompeal on koos valitsus, et arutada kujunenud ja kujunevat olukorda. Istungit juhatab majandusminister Jaak Leimann. Riigiminister Raivo Vare hoiatab raadio kaudu: „Eestlased, hoiduge igasugustest provokatsioonidest! Need on ohtlikud meile kõigile!“

Jeltsin kutsub Venemaa töötajaid üldstreigile. Tundub, et just tema on kujunenud juhtfiguuriks, kelle ümber koonduvad putšistide vastased. Seda kinnitavad ka ER korrespondendi Jaan Raudsepa teated Moskvast: Maneeži väljak, kus rahvas peab miitingut, on piiratud soomusmasinate ja OMON-laste bussidega. Ostankino teletorn ja Kesktelegraaf on *mustade barettide* valve all. Seni pole veel verevalamiseni läinud.

Kuulan läänest tulevaid „häälid“. Börsidel tõusvat USA dollari kurss õige jõudsalt, aktsiate hinnad aga langevat. Ei teata, kas Gorbatšov on ainult arreteeritud või koguni tapetud. Informatsioon Nõukogudemaal toimunud on õige vastandlik, suures osas oletustele tuginev.

Kell 15 tuleb eetrisse ka Keila külje all asuv Nadežda, mis levitab putšistide infot ja kutsub igati riigipööret toetama. Täpsustatakse, mida tähendab välja kuulutatud *erakorraline seisukord*. Muu hulgas olevat tähtsal kohal kontroll ajakirjanduse ning paljundusvahendite üle, side ja transpordi piiramine, miitingute ja koosolekute keelamine, komandanditunni kehtestamine. Põhiosa saatest antakse vene keeles, vahele ka eestikeelseid ässituslugusid. Mitte mingi kiretu, neutraalne info edastamine, nii nagu see on omane enamikule teistele kanalitele, vaid tõeliselt emotsionaalne agitprop, milles sageli pöörduakse kuulajaskonna poole vahelehüüdega „Подумайте!“ Venelastele võib selline esitusviis olla õige mõjuv, eestlasi tõrjub aga kõneleja tugev aktsent. See tähendab, et ta ei ole oma, mistõttu tuleb pakutavasse suhtuda õige kriitiliselt. Järeldus: see raadiojaam ei aja küll õiget Eesti asja.

Kell 17 antakse teada, et Eestis on bensiinjaamadesse tekkinud tohutud autode järjekorrad ja käib üldine mootorikütuse varuksostmine. Seepärast lubatakse müüa bensiini vaid paaki. Mida tund edasi, seda enam tulvab teavet, nii et toimuvast ülevaate saamine muutub üha raskemaks. ER edastab Ülemnõu-

kogu istungit Toompealt, kus Arnold Rüütel teatab, et kuigi ka Eestis on putsistid välja kuulutanud erakorralise seisukorra, ei alluta sellele. Istun teleri ees ja muudkui keeran erinevatele kanalitele: ETV, Kesktelevisioon, Soomest näidatav. Kõike vaheldumisi. Meie Aktuaalne Kaamera annab pidevalt lisasaateid. Näidatakse, kuidas Savisaar kõneleb Stockholmi miitingul, kust ta kiirustab tagasi Tallinna. Helsingis annab pressikonverentsi toimuvast välisminister Lennart Meri.

Kell 20 alustab Soome TV väliskorrespondentide pildimaterjali abil pooletunnist erisaadet Moskva tänavatel ning väljakutel toimuvast. Eesti juhid kutsuvad Eesti TV-s rahvast kaitsma raadio- ja telemaja ning Toompead.

Õhtuse AK lõpetab diktor Harri Kingo sõnadega: „Lugupeetud vaatajad, loodetavasti kohtume teiega ka homme!“ Aga homme on 20. august.

Teisipäev, 20. august

Keilas öisest vihmagarast röske hommik. ER teatab, et Tallinnale lähenev Pihkva dessantdiviisi soomukite ja veoautode kolonn on läbinud Mäo ja liigub takistamatult edasi. Soome televisioon annab kell 7, kell 9 ja kell 12 erakorralisi saateid suure idanaabri juures toimuvast. Näidatakse kaadreid öisest Moskvast, kus pingeline vastasseis pole siiski verevalamiseks muutunud. Küll lähenevat arvukalt soomusmasinaid, nende hulgas ka tanke, Leningradile, kus Sobtšaki juhtimisel valmistatakse nende tõkestamiseks. Siberis streigivad kaevurid, kuid Jeltsini üleskutse üldstreigiks pole leidnud loodetud toetust. Jalutan hommikul piki Vaikset tänavat tankipolgu poole, et kuulata, kas soojendatakse juba sõjamasinate mootoreid. Ei mingit müra – kõik vaikne nagu varemgi. Küll kuulen hiljem väeosa vahetus läheduses elavatelt

tuttavatel, et osa tanke olla juba koidikul lahkunud tagumiste väravate kaudu kõrvalteid mööda Tallinna suunas. Ja et sõjaväepolitsei rolli täitvatel patrullidel – tavaolukorras üks nooremohvitser kabuuris püstoliga ja kaks sõdurit, tääknoad vöörihma küljes – olnud sedapuhku üle öla Kalašnikovi automaadid. Nii et erakorralise seisukorra väljakuulutamisele siiski reageeriti.

Kell 12:25 teatab ER, et dessantlaste kolonn on jõudmas Tallinna ning linna juhid püüavad astuda kontakti kolonni komandöridega, et vältida ekstsesse. Mõni aeg hiljem: kolonn – 70 БМД-d (seega mitte tanki, vaid dessantvägede soomukit, mida saavat spetsiaalsete langevarjudega ka lennukilt alla heita) ja 40 veoautot – on jagunenud kolmeks. Üks osa peatub Dvigateli tehase juures Lasnamäel, teine osa suundub Tondi kasarmute juurde, kus paikneb Matrossovi-nimeline motolaskurpolk, ja kolmas osa liiguvad Koplisse. Tsiviliste hoiatatakse – ärge jääge oma autodega kolonnile ette ega kiiluge vahele! Noored sõdurid on magamata ja stressis, mis võib kergesti viia avariideni!

Soome TV näitab sama kolonni maanteel liikumas.

Kell 13 annab ETV eetrisse AK erisaate. Rahvarinne kutsub Ülemnõukogu lõpetama riigiõiguslikult ebamäärane ülemineku-periood ja kuulutama kohe välja iseseisev Eesti Vabariik. Diktorige intonatsioon on rahustav, väljendid valitud: Kogunegem kella 16-ks Vabaduse väljakule rahvakoosolekule, mis toimub loosungi all „Diktatuur ei lähe läbi!“ Näidatakse mehi paigaldamas autosid, mille abil blokeeritakse juurdepääsu tele- ja raadiomajadele.

Kell 15. ETV näitab soomukeid, mis suunduvad mööda Mere puiesteed Kopli poole. Lennart Merile olla antud volitus moodustada vajaduse korral välismaal Eesti Vabariigi eksiilvalitsus. Rootsi aga olevat valmis vastu võtma Nõukogude Liidust kuni 10 000 põgenikku.

Kell 17. Päikesepaisteline, kuid tuuline pärastlõuna. Sooja on Keilas 20°C. ETV kannab üle vägagi rahvarohket miitingut Vabaduse väljakul. Kõnelejad toonitavad: on vaja kohe välja kuulutada Eesti Vabariik ja toetada Jeltsini võitlust putši korraldajate vastu.

Soome TV rootsikeelsed uudised näitavad massimiitinguid Moskvas, Leningradis ja Tallinnas. Kommentaatorid arvavad, et putš on hakanud sedavõrd venima, et nüüdsest töötab aeg juba Jeltsini ja tema pooldajate kasuks.

Kell 19:20. ER: Riigipööre on nurjumas. Võim libiseb iga tunniga ikka enam putšistide käest, kuigi Moskvas kehtestatakse komandanditund ja tankid liiguvad Jeltsini peakorteri – Valge maja suunas, mida turvab 10 tanki ja suur hulk moskvalasi. Vremja annab edasi vaid putšistidele vastuvõetavat infot. Seega on nende kontrolli all.

Kell 20:05. Päevakaja: Toompeal arutavad Ülemnõukogu liikmed koos Eesti Komitee juhtidega Eesti iseseisvuse välja kuulutamist. Moskvas valmistuvad putšistidele kuulekad üksused Valge maja ründamiseks. Seal viibib Jeltsin koos mõttekaaslastega. Vremja on endiselt riigipöörajate kontrolli all ja edastab ainult nende informatsiooni: alates kella 23st kehtib Moskvas komandanditund. Meedia võetakse range kontrolli alla, et takistada „väärinfo“ levitamist. Tallinnas kardetakse, et öösel ründavad dessantlased nii teletorni kui raadiomaja.

Ja siis teade:

Kell 23:04 kuulutas Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 69 poolthäälega (venelastest saadikud ei hääletanud, vastuhääli ega erapooletuid ei olnud) välja Eesti Vabariigi iseseisvuse!

Kolmapäev, 21. august

Karge, päikeseline hommik.

Kell 6:10 kuulen Soome raadiost: Koidikul hõivasid dessantlased Tallinna teletorni, mistõttu Eesti TV saated on katkenud. Aga ER töötab ja annab otsereportaazi teletorni ülakorruselt, kuhu dessantlased ei ole veel pääsenud. Moskvas löödi tagasi rünnak Valgele majale. Kolm kaitsjat said seejuures surma. BBC täpsustab: Otsest relvakokkupõrget Valge maja juures ei olnud. Kolm hukkunut jäid rahvahulga tunglemises soomusmasinate alla.

Telekraanil on ainult testtabelid, küll aga näitab Soome tekstiudiseid ja lisaks ka kaadreid öösel Moskvas toimunust.

Nadežda edastab endiselt Kogani ja tema mõttekaaslaste toetusavaldusi võimuhaarajatele.

Kell 7:15 ER: Arnold Rüütel on leppinud kokku Nõukogude Armee esindajatega, et Eestis ei kasutata elanikkonna vastu relvi.

Lähen raudteejaama, et osta kioskist värskeid ajalehti – juhul, kui need on ikka ilmunud. On! Ka eilne Pravda on saadaval. Selle esikülje täidab erakorralise seisukorra komitee pikk ja paljusõnaline üleskutse, mis on trükitud ühegi vahepealkirjata, monoliitse ja seetõttu eriti raskelt loetava tekstina. Ei osata trükitult propagandat edastada, elektroonilised kanalid on selles osas hoopis paindlikumad ja tõhusamad.

Mehed, kellega ajalehekioski juures juttu ajan, küsivad: „Kas oled märganud, et Keilas on viimastel päevadel midagi hoopis teisiti?“ „Mis siis?“ „Enam ei ole kuulda Ämarisse maandumisele suunduvate lennukite ulgumist!“

Tõepoolest ei ole. Muidu kajas see vastik müra pidevalt linnast lõunas, kust viis üle reaktiivpommitajate SU-24 maandumistrajektor. Näiliselt pisiasi, aga ometi tähendusrikas detail. Mõni päev hiljem olid *Suhhoid* jälle õhus ja läksid madalalt üle Keila maandumisele.

21. augusti telepilt tuleb põhiliselt lahe tagant. Moskvas sajab, inimesed hoiavad pea kohal vihmavarje. Tänaval, vereeloikude juures on süüdatud pikad vahakünlad.

Kell 14:30 tuleb teade: Läti Vabariik kuulutas just välja iseseisvuse! Erakorralise seisukorra komitee liikmed olevat lennanud Jaltasse, et veenda Gorbatšovi riigipöördega ühinema. Laevastiku ja õhujõudude juhtkond kalduvat aga Jeltsini poole, mis tähendab, et putš on lõplikult nurjumus.

Nadežda vaikib, Kesktelevisioon töötab.

Kell 19 alustab ETV jälle kõige põletavamate uudistega Tallinna teletorni juurest, kust dessantlased on lahkumas. Taevas küll – kas tõesti möödus meil kõik ilma tilkagi verd valamata? Peaaegu et ainulaadne iseseisvumine ajaloos. Ja seda kogu maailma mastaabis.

Kell 20 teatab Päevakaja, et Mihhail Gorbatšov lendab just praegu Krimmist välja ja jõuab mõne tunni pärast Moskvasse. Lahkuvad ka sõjaväelennukitega Tallinna lennuväljale toimetatud eriüksuslased. Juba analüüsitakse putši nurjumise põhjuseid ja tehakse oletusi Jeltsini-Gorbatšovi edasiste suhete kujunemise kohta. Ja mis saab Eesti Vabariigis neist, kes kiirustasid riigipööret toetama? Nadežda igatahes vaikib ...

Tagasi mõeldes nende päevade infovoogudele tuleb nõustuda Rein Taageperaga. Temalt olla küsitud: „Kuidas saada segastel aegadel teada, kellele kuulub riigis võim?“ Taagepera: „Võim on nende käes, kelle käes on meedia ja side – raadio, televisioon, telefon ja telegraaf“. Kolm kriitilist augustipäeva väike-linnast Keilast kogetuna tõestasid mulle seda väidet igati.

*Käesoleva kogumiku tarvis lehitses Hillar Palamets
oma päevikut aprillis 2013*

Koostajad

AUTORID

PRIIT AIMLA

Sündinud 19. aprillil 1941. aastal Võrus.

Lõpetanud 1959. aastal Paide Keskkooli. Õppinud Tartu Riiklikus Ülikoolis teoreetilist füüsikat (1960–62 ja 1965–66) ning kaugõppes inglise keelt (1968–69).

Töötanud mitmesugustes ametites Paide Ehitus- ja Remondikontoris ning Tallinna Reisi- ja Ekskursioonibüroo metoodikuna, direktorina ja büroo turismiringide direktorina. Oli veebruarist 1968 kakskümmend aastat Eesti Raadio meelelahutussaadete toimetaja. 1988–92 vabakutseline kirjanik, ajakirjanik ja lavaesineja.

Ajakirjanike Liidu (1973) ja Kirjanike Liidu (1983) liige.

Üks *40 kirjale* allakirjutanutest 1980. Eesti Kongressi saadik 1990–92. Riigikogu VII ja VIII koosseisu liige 1992–99.

18 huumori- ja satiirikogu autor. Välja andnud oma huumoripaladega heliplaadi ja kolm audio-kasseti, pidanud tuhatkond lavaesinemist ning värsistanud sadakond levilaulu.

MATI GRAF

Sündinud 24. detsembril 1939. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1959. aastal Tallinna VII Keskkooli ja 1964. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolasena.

Ajaloodoktor 1984.

Töötanud ENSV Riikliku Ajaloomuuseumi asedirektorina, Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõuna, teise õppeprorektorina ja sotsiaalteaduste kateedri juhatajana, Tallinna Pedagoogika-ülikooli ajaloo õppetooli juhatajana ja professorina. Alates 2006. aastast Tallinna Ülikooli emeriitprofessor.

Uurinud Eesti XX saj. poliitilist ajalugu ning avaldanud kümme monograafiat eesti, vene ja soome keeles.

MATI HINT

Sündinud 28. augustil 1937. aastal Tartus.

Lõpetanud 1957. aastal Elva Keskkooli ja 1963. aastal Tartu Riikliku Ülikooli rakenduslingvistikale spetsialiseerunud eesti filoloogina.

Filoloogiakandidaat 1971, filosoofiadoktor 1997.

Olnud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirant ning nooremteadur, töötanud Tallinna Pedagoogilises Instituudis, hilisemas Pedagoogikaülikoolis (praeguses Tallinna Ülikoolis) eesti keele õppetooli lektorina, dotsendina, korralise professorina ja õppetooli juhatajana, teadurina ja sihtfinantseeritava projekti juhina. 2002. aastast emeriitprofessor.

Üks *40 kirjale* allakirjutanutest 1980. Eestimaa Rahvarinde eestseisuse liige 1988–92, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi keelekaitsekomisjoni liige 1988, esimees 1990. Keeleseaduse komisjoni liikmena üks 1989. aasta keelseaduse koostajaid. Avaldanud rohkem kui kümme monoograafiat ja üle 200 teaduskirjutise nii kodu- kui välismaal.

VII Riigikogu liige 1992–95.

IMBI JELETSKY

Sündinud 13. oktoobril 1934. aastal Hiiumaal.

Lõpetanud 1955. aastal Tallinna Õpetajate Instituudi eesti keele ja kirjanduse osakonna ning kaugõppes 1965. aastal Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogina.

Töötanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia kirjastusosakonnas korrektorina, ajalehtedes Õhtuleht ja Rahva Hääl juhatanud kultuuriosakonda. 1991. aastast on seotud nädalalehga Videvik.

Õpetanud muulastele eesti keelt ajakirjanikutöö kõrvalt ning toimetanud paar raamatut.

REIN JÄRLIK

Sündinud 8. oktoobril 1935. aastal Tartus.

Lõpetanud 1954. aastal Valga I Keskkooli, õppinud 1954–59 Tartu Riikliku Ülikooli füüsikaosakonnas (ei lõpetanud).

Töötanud Puhja Keskkoolis füüsikaõpetajana, Eesti Televisioonis korrespondendi ja kommentaatorina.

Eestimaa Rahvarinde algatusrühma liige 1988 ja volikogu liige 1988–90. Eesti Kongressi saadik 1990–92 ning Eesti Komitee I koosseisu liige 1990. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige 1990–92, Põhiseaduse Assamblee liige 1991–92. Riigikogu VII ja VIII koosseisu liige 1992–99 ning mõlemas koosseisus keskkonnakomisjoni esimees. 1999. aastast pensionil.

Üks 69st Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmest, kes 20. augustil 1991 võtsid vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest. 20. Augusti Klubi asutajaliige ja 1994–97 klubi asepresident, 1997–2007 president.

Vanemuise Seltsi auliige (2010).

ÜLO KAEVATS

Sündinud 29. septembril 1947. aastal Hiiumaal.

Lõpetanud 1966. aastal Tallinna XVI Keskkooli ja 1972. aastal Tartu Riikliku Ülikooli füüsika ja teadusfilosoofina.

Filosoofiadoktor 1981.

Töötanud teadurina Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, "Eesti Entsüklopeedia" peatoimetajana ja Eesti Entsüklopeediakirjastuse peatoimetajana.

Eesti Vabariigi riigisekretär 1992–95, Teenetemärkide Komitee esimees 1993–95. Tallinna Tehnikaülikooli filosoofiaprofessor, aastast 1999 filosoofia õppetooli juhataja. Aastast 2011 emeriit-professor.

Eestimaa Rahvarinde programmikomitee ja aukohtu esimees 1988–90, deklaratsiooni „Eesti NSV suveräänsusest“ teksti üks autoritest 1988, Eesti Informaatikanõukogu esimees 1992–95, Tartu Ülikooli kuratooriumi esimees 1995–2000, projekti „Sajandi sada suurkuju“ juht 1999.

URVE LAOS

Sündinud 16. juunil 1937. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1955. aastal Tallinna XVII Keskkooli ja 1963. aastal Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogi, keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja diplomiga.

Ülikooliaastatel hakkas kaasa tegema E. Vilde nimelise Rahvateatri lavastustes ning õppima Vanemuise I draamastuudios (nn Irdi studios), mille lõpetas 1965. aastal.

Töötanud õpetajana Tartu Sanatoorses Keskkoolis, Surju 8-klassilises koolis, Pärnu Täiskasvanute Gümnaasiumis ja Pärnu Kutseõppekeskuses. On olnud peanäitejuhi abi (kirjandusala juhataja) Viljandi Ugalas ja Pärnu Endlas.

Käesoleval ajal pensionär Pärnumaal.

MARJU LAURISTIN

Sündinud 7. aprillil 1940. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1957. aastal Tallinna VII Keskkooli ja 1966. aastal Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogina.

Filoloogiakandidaat 1976.

Töötanud Eesti Raadio toimetajana, Tartu (Riiklikus) Ülikoolis sotsioloogialaboratooriumi juhatajana, ajakirjandusõppejõuna (vanemõpetaja ja dotsent). Aastatel 1987–89 žurnalistikakateedri juhataja. Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika erakorraline professor 1993–95, korraline professor 1995–99. Poliitilise kommunikatsiooni professor 1999–2003, sotsiaalse kommunikatsiooni korraline professor 2003–05, alates 2005. aastast erakorraline professor.

Üks 40 kirjale allakirjutanutest 1980. Eestimaa Rahvarinde asutajaid ja eestseisuse I ja II koosseisu liige.

NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi saadik 1989–91. Eesti Kongressi saadik 1990–92 ja Eesti Komitee I koosseisu liige 1990. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu juhataja asetäitja 1990–92, Põhiseaduse Assamblee liige 1991–92.

Üks 69st Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmest, kes 20. augustil 1991 võtsid vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest.

VII ja IX Riigikogu liige, Eesti Vabariigi sotsiaalminister 1992–94.

Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei asutajaid 1990.

Tartu Ülikooli nõukogu liige 1995–96, 1998–99 ja alates 2010. ÜRO Ülikooli nõukogu liige alates 2004.

Aleksanteri Instituudi nõukogu liige (Helsingi Ülikool) alates 2000.

Helsingi Ülikooli audoktor.

KALJU LEIB

Sündinud 19. juunil 1937. aastal Tartus.

Lõpetanud 1956. aastal Tartu Ehitustehnikumi.

Töötanud ehitustel meistrina, töödejuhatajana, projekteerijana, juhtiva konstruktorina, peainsernerina, peaarhitektina, viimased kümme aastat nii haldus- kui majandusdirektorina. Projekteerinud sadakond hoonet (ka oma kätega ehitatud maja, milles praegu elab).

Kunstihuvilisena ja enam kui kümnetuhandelise eksliibri sekogu omanikuna avaldanud raamatu eksliibri sekunstist ja kümme aastat brošüüri. Tema fotokogus on Tartu ajaloost ligi 10 000 fotot, mille tutvustamiseks on ta korraldanud üle 100 näituse.

MADIS LINNAMÄGI

Sündinud 19. detsembril 1942. aastal Tartumaal Otepää vallas.

Lõpetanud 1961. aastal Tartu VIII Keskkooli ja 1972. aastal Tartu Riikliku Ülikooli filoloogina, saksa keele õpetajana.

Magistrikaad 2005.

Eluülikooli läbinud 1960ndatel NSV Liidu relvajõududes Valdai kõrgustikul maa-aluseid raketroo- ja Volgal Saraatovi hüdroelektrijaama ehitades.

Õpetajana töötanud Tartu Pedagoogilises Koolis, selle Harjutuskoolis ja Tartu Riiklikus Ülikoolis.

Aastatel 1986–90 Kambja 9-klassilise Kooli (praegu Kambja Ignatsi Jaagu Põhikool) direktor. Aastal 1990 Eesti Innovatsioonifondi projektijuht. Aastast 1990 B. G. Forseliuse Seltsi tegev-esimees ja õpiturismi korraldaja, aastast 2001 Eesti Põllumajandusmuuseumi teadur, aastast 2009 vabatahtlikult B. G. Forseliuse Seltsi tegev-esimehe ülesannetes.

B. G. Forseliuse Seltsi asutajaid, paljude seltside, ühenduste ja liitude ning Toompea Haridus-seminari liige.

Eesti Vabariigi kodanikupäeva aumärk (2004).

TIIT MADE

Sündinud 13. märtsil 1940. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1959. aastal Tallinna XX Keskkooli ja 1965. aastal Tallinna Polütehnilise Instituudi insener-ökonomistina.

Majanduskandidaat 1971.

Töötanud Tallinna Polütehnilise Instituudi poliitökonoomia kateedris dotsendina, NSV Liidu saatkonnas Rootsis konsulaarosakonna atašeena, Eesti Infoinstituudi teadusdirektorina, Vabariiklikus Õpetajate Täiendusinstituudis vanemteaduri ja dotsendina.

NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi liige 1989–91, Eesti Kongressi saadik 1990–92 ja Eesti Komitee I koosseisu liige 1990, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige 1990–92, Riigikogu VII ja VIII koosseisu liige 1992–99 ning majanduskomisjoni esimees 1995–99. Eesti Kõrgema Kommerts-kooli rahvusvaheliste suhete professor 1999–2003, füüsilisest isikust ettevõtja alates 2002.

Üks neljast IME-ettepaneku autorist 1987. Eesti Rohelise Liikumise asutajaid 1988. Eesti Ettevõtjate Erakonna asutaja ja esimene esimees 1989.

Üks 69st Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmest, kes 20. augustil 1991 võtsid vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest.

Avaldanud rohkem kui veerandsada monograafiat ning ligemale tuhat artiklit.

RAUL NARITS

Sündinud 19. septembril 1952. aastal Järvamaal.

Lõpetanud 1971. aastal Tallinna Spordiinternaatkooli kergejõustiku erialal ja 1976. aastal Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna.

Õigusteaduste kandidaat 1987.

Täiendanud end mitme ülikooli juures välismaal.

Aastast 1976 Tartu Riiklikus Ülikoolis stažöör-uurija. Aastatel 1978–81 Moskva Riikliku Ülikooli aspirant.

Töötanud Tartu (Riiklikus) Ülikoolis õpetajana, vanemõpetajana, dotsendina.

Võrdleva õigusteaduse professor 1992.

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna prodekaan 1992–93, avaliku õiguse instituudi juhataja aastast 1993.

Eesti Vabariigi Riigikohtu halduskollegiumi nõunik aastast 1995.

Eesti Advokatuuri aukohtu liige aastast 2003.

Ajakirjade *Juridica* (1993) ja *Juridica International* (1995) toimetuskollegiumi liige, ajakirja Riigikogu toimetised toimetuskollegiumi liige aastast 2000, Tartu Ülikooli õigusteaduskonna nõukogu liige aastast 1994, Rahvusvahelise Õigus- ja Sotsiaalfilosoofia Ühingu Eesti sektsiooni president aastast 2001.

HILLAR PALAMETS

Sündinud 13. juulil 1927. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1946. aastal Tallinna VII Keskkooli ja 1951. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-
lasena.

Pedagoogikakandidaat 1963.

Töötanud ajalooõpetajana Tartu Meditsiinikoolis, Tartu II Keskkoolis (1955–58 kooli direktorina) ning Tartu VII Keskkoolis. Aastatel 1961–96 Tartu Ülikooli õppejõud (dotsent 1969, kateedrijuhataja 1974–84). Juhendanud Tartu koolides pedagoogilist praktikat ning avaldanud ajalooõpikuid ja töid ajaloo õpetamise meetodika kohta.

Suurem osa kirjutatud ja koostatud teostest on kultuuriloolised ja just Tartu ajaloo seotud üllitised: „Vanaaja kultuurist ja olustikust“ (1976), „Keskaja kultuurist ja olustikust“ (1982), „Bütsantsi ja Araabia kalifaadi kultuurist ja olustikust“ (1991) „Lugusid toonasest Tartust“ (2003), „Lugusid Vanast Tiigist“ (2004), „Kümme vakka teatrisoola“ (2006).

Tegelenud mälumängu propageerimisega, osalenud žüriides, olnud mängujuhiks ning kirjutanud raamatu „Mõtteid ja meenutusi mälumängudest“ (2013).

Pensionipõlves teinud ajalooalaseid raadiosaateid. 18 aastat kestnud „Ajalootunnis“ andis Raadio 2 eetrisse 888 saadet. Hinnatud giid Tartu linna ja ülikooli tutvustamisel.

IVAR RAIG

Sündinud 25. märtsil 1953. aastal Tartus.

Lõpetanud 1971. aastal Tartu V keskkooli ja 1976. aastal Eesti Põllumajanduse Akadeemia ökonomisti-organisaatorina.

Majandusteaduste kandidaat 1980.

Töötanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis, Eesti Vabariigi Välisministeeriumis, Akadeemias Nord, Audentese Ülikoolis, Audentese Rahvusvahelises Ülikoolis. Alates 2011. aastast töötab Tallinna Ülikooli Õigusakadeemias.

Aastatel 1989–91 NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi liige, aastatel 1990–92 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige ning Eesti Kongressi saadik ja Eesti Komitee liige, aastatel 1991–92 Põhiseaduse Assamblee liige, aastatel 1992–95 VII Riigikogu liige.

Eesti Maa-Keskerakonna asutajaliige 1990 ja esimene esimees.

Avaldanud üle 350 teadusliku artikli.

AARE RISTIKIVI

Sündinud 30. juulil 1973. aastal Pärnumaal.

Lõpetanud 1992. aastal Lihula Keskkooli, 2002. aastal Tartu Ülikooli ajaloolasena ja 2003. aastal Tallinna Pedagoogikaülikooli kasvatuseduskonnas õpetaja kutseõppe.

Töötanud õpetajana Lihula Keskkoolis, Meeri Eriinternaatkoolis, Tartu Kutsehariduskeskuses, Miina Härma gümnaasiumis.

Alates 2005 Hugo Treffneri Gümnaasiumi ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja.

Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Seltsi juhatuse liige (2007), juhatuse esimees (2012), Eesti Filosoofia Õpetajate Seltsi liige 2004–08, esimees 2007–08, Eesti Ajalooõpetajate Seltsi liige (1997).

Tartu Haridustöötajate Liidu juhatuse liige 2004–12.

ÜS Raimla liige (1994), vilistlaskogu esimees 2001–06.

Aasta õpetaja 2009.

Ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse metoodiliste materjalide võistlusel kirjastuse „Avita“ eripremia nii ajaloo- kui ühiskonnaõpetuses 2007

Eesti esindaja organisatsiooni *International Holocaust Remembrance Alliance* eelarvekommisjonis 2012

„Avastades humanitaarõigust“ Eesti koordinaator (2010)

EUROCLIO projekti „Connecting Europe through History“ Eesti-poolne koordinaator 2008.

REIN RUUTSOO

Sündinud 27. juunil 1947. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1966. aastal Tallinna Kaugõppekeskkooli ja 1971. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolasena (filosoofia ajalugu).

Filosoofiakandidaat 1978, filosoofiadoktor 2002.

Töötanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis aspirandi ja nooremteadurina, Eesti Rahvusraamatukogus raamatukoguhoidjana (süüdistatuna nõukogudevastases tegevuses ei tohtinud EKP nõudel 1983–88 teadustööd teha), Eesti Teaduste Akadeemia Filosoofia, Sotsioloogia ja Õiguse Instituudis teadurina, Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudis vanemteadurina, Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonnas politoloogia korralise professorina. Alates 2003. aastast Tallinna Ülikooli poliitikateooria professor ja 2004. aastast Helsingi Ülikooli sotsioloogia osakonna abiprofessor.

Üks *40 kirjale* allakirjutanutest 1980. Eestimaa Rahvarinde volikogu liige 1988–91. 1989. aasta keeleshaduse eelnõu koostanud komisjoni liige. Eesti Kongressi ja Eesti Komitee liige 1990, Põhiseaduse Assamblee liige 1991–92.

Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei asutajaid 1990.

ROBERT SINIMÄGI

Sündinud 9. septembril 1933. aastal Haapsalus. Lõpetanud 1952. aastal Haapsalu Pedagoogilise Kooli algklasside õpetajana. Samal aastal sõjaväeteenistusse kutsutuna hakkas õppima Lenini-gradi 1. Suurtükiväe koolis, mille lõpetas 1954. aastal. Lõpetamisel suunati tollase Eesti diviisi haubitsapolk, kus teenis kuni diviisi laialisaatmiseni 1956. aastal.

Lõpetanud kaugõppes Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolasena.

Töötanud mitmes Tallinna koolis pedagoogina ning Ühingus „Teadus“ Kesklektooriumi direktorina. Olnud enam kui 20 aastat sõjalise ala juhataja kutsehariduse süsteemis ja Harju rajooni tsiviilkaitse meditsiinilise teenistuse staabiülem.

Riigikantsleli riigi- ja piirikaitseosakonna konsultant (1990), ühtlasi Eesti majanduspiiri loomise komisjoni sekretär. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi ekspertkomisjoni ekspert.

Osalenud 1991. aastal Eesti Ohvitseride Liidu loomisel, valitud selle esimeheks. Pensionärina tegeleb sõjafilosoofia-alase mõttetöega.

TÕNU-ANDRUS TANNBERG

Sündinud 22. septembril 1961. aastal Rakveres.

Lõpetanud 1980. aastal Rakvere I Keskkooli ja 1986. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolasena. Filosoofiadoktor 1996.

Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik 2012.

Täiendanud end Rootsis ja Saksamaal.

Töötanud Puka Keskkoolis ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetajana, Tartu Ülikoolis õpetajana, lektorina, dotsendina ja alates 2013. aastast professorina, Eesti Ajalooarhiivis osakonnajuhatajana 1995. aastast ja asedirektorina 1997. aastast, Rahvusarhiivis riigiarhivaari nõunikuna 1999. aastast ja teadusdirektorina 2012. aastast.

Peamised uurimissuunad NSV Liidu, eriti Eesti NSV ajalugu, aga ka Vene impeeriumi sõjaajalugu.

Ajakirja Tuna toimetuskolleegiumi liige (1998), Kirjandusmuuseumi teadusnõukogu liige (1998), Rahvusarhiivi teadusnõukogu esimees (1999), Kaitseministeeriumi Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseumi nõukogu aseesimees, Õpetatud Eesti Seltsi juhatuse liige (2000), ajaloo- ja arheoloogia instituudi nõukogu liige (2000), filosoofiateaduskonna nõukogu liige (2007). Parima eestikeelse ajalooramatu preemia 1996 ja 2006.

REIN TOOMLA

Sündinud 22. oktoobril 1951. aastal Kohtla-Järvel.

Lõpetanud 1969. aastal Kohtla-Järve I Keskkooli ja 1974. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolasena.

Politiikateaduse magister 1991.

Töötanud 1974. aastast Mõisaküla Keskkoolis õpetajana, 1977. aastast Tartu (Riiklikus) Ülikoolis vanemõpetaja ja lektorina. 2007. aastast Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna riigiteaduste instituudi lektor.

Monograafiate „Eesti erakonnad“ (2009) ja „Eesti erakonnad 2000–2010“ (2011) autor. Koostanud politoloogilistest ja rahvusvaheliste suhete alastest artiklitest kaheksa kogumikku ning ühena autoritest osalenud nende toimetamises.

SULEV VALNER

Sündinud 29. mail 1965. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1983. aastal Tallinna 32. Keskkooli ja 1993. aastal kaugõppes Tartu Ülikooli ajakirjanduse erialal.

Töötanud toimetajana ajalehtedes Harju Elu, Vaba Maa ja Sõnumileht ning ajakirjas Kultuur ja Elu. Olnud Vasalemma Põhikooli direktor, Maalehe ja Võrumaa Teataja peatoimetaja, Eesti Televisiooni ühiskonnaelusaadete toimetaja, Eesti Raadio juhatuse liige ja programmijuht, vabakutseline ajakirjanik ning aastast 2011 Postimehe uuriva toimetuse reporter.

Aastast 2013 haldusreformi projektijuht siseministeriumis.

Pressinõukogu esimees 2002–04 ja 2010–11 ning konkursi „Aasta Põllumees“ käivitaja. Vana Võrumaa kultuuriprogrammi nõukogu liige ning MTÜ Eesti Akadeemiline Ajakirjandusselts juhatuse liige.

REET VÄÄRI

Sündinud 12. jaanuaril 1943. aastal Haapsalus.

Lõpetanud 1961. aastal Vändra Keskkooli ja 1966. aastal Tartu Ülikooli eesti filoloogia soomeugri keelte eriharu eesti keele ja kirjanduse õpetaja kutsega.

Magistrikraad pedagoogika alal 1994.

Töötanud aastail 1966–2008 Tartu (Riiklikus) Ülikoolis vanemõpetajana, eesti kirjanduse lektorina, koolitanud eesti keele ja kirjanduse õpetajaid, tegevõpetajaid avatud ülikoolis, juhendanud õpetajakoolituse magistritöid ja koolipraktikat.

Koostanud õppevahendeid.

Aastast 2005 Eesti Keele Kaitse Ühingu juhatuse esimees ja ajakirja Keelekaitse peatoimetaja. Riigieksamikirjandite hindamiskomisjoni liige, riigikeele tasemeeksamite läbiviija, keeleteoime-taja, riigikeele õpetaja ASis Dialoog.

MODERAATORID

INDREK TOOME

Sündinud 19. septembril 1943. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1962. aastal Tallinna 46. Keskkooli, 1968. aastal Tallinna Polütehnilise Instituudi tööstuselektronika erialal ja 1978. aastal kaugõppes Moskva Kõrgema Parteikooli.

Aastatel 1968–78 komsomolitööl Eestis ja Moskvast. Aastast 1978 EKP Tartu Linnakomitee I sekretär. Aastast 1984 Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja ja esimehe I asetäitja. 1988. aasta jaanuarist EKP Keskkomitee sekretär, novembrist Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja Eesti NSV Valitsuse esimees, peaminister.

1989–91 NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressi liige. 1990–92 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige, väliskomisjoni esimees.

Üks 69st Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmest, kes 20. augustil 1991 võtsid vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest.

Aastast 1993 SRV Kinnisvara AS-i ja sellega seotud firmade üks aktsionäre ning firmade nõukogude ja juhatuste liige.

20. Augusti Klubi I asepresident aastast 2011.

ANTS VEETÕUSME

Sündinud 3. mail 1949. aastal Tallinnas.

Lõpetanud 1968. aastal Haapsalu I Keskkooli ja 1972. aastal Tartu Riikliku Ülikooli rahanduse ja krediidialal.

Töötanud aastatel 1972–89 NSV Liidu Riigipanga Eesti Vabariiklikus Kontoris vanemrevi-dendina, Tootmiskoondises „Tööstusaparaat“ finantsosakonna juhatajana, NSV Liidu Riigipanga Tartu osakonna asejuhataja ja juhatajana, NSV Liidu Elamu-Sotsiaalpanga Tartu osakonna juhatajana. Aastatel 1989–90 Tartu Kommertspanga juhatuse esimees ning Üleliidulise Kommerts-pankade Assotsiatsiooni president.

1990–92 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige, 1990–91 majanduskomisjoni esimees ja Ülemnõukogu Presiidiumi liige.

Üks 69st Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liikmest, kes 20. augustil 1991 võtsid vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest.

20. Augusti Klubi president aastast 2007.

Aastatel 1991–93 Tartu linnapea, 1993–96 Tartu Linnavolikogu esimees.

Aastal 2000 Eesti Raamatu Aasta arendusjuht.

Aastatel 2001–05 Eesti Maksumaksjate Liidu juhatuse esimees.

Aastatel 1992–2004 Eesti Vehklemisliidu president, 1993–2000 ja alates aastast 2001 Eesti Olümpiakomitee täitevkomitee liige, aastast 2005 Eesti Akadeemilise Spordiliidu president ja juhatuse esimees.

5. juuni 2010 Viinistus. 20. Augusti Klubi on kogunenud igakevadisele seminar-nõupidamisele. Arutati ka suure mälestusteraamatu koostamist.

6. juuni 2010. Viinistust paarimiilise meresõidu kaugusel võidi veenduda, et Mohni saarelgi on Loodus suurem kui Inimene.

28. mai 2011. Türi lähistel Veskisillal võtsid klubiliikmed teadmiseks, et mälestustekogumik hakkab kaante vahele saama.

Ants Käärma jälgib, kuidas Tõnu Saarman taevavõlvil kõrgele tõusnud päikesest rõõmu tunneb. Ega mehi siis ainult maised asjad huvita.

20. august 2011. Eesti taastatud iseseisvus on saanud 20-aastaseks.
Toompeal on rahvas tulnud 20. augusti mälestuskivi juurde.

Heinz Valk kõneleb ennast kuulajate hinge,
nagu ta seda tegi rohkem kui kaks aastakümnet tagasi.

20. Augusti Klubi president Ants Veetõusme, Lāti 4. Mai Klubi president Juris Karlsons ja Leedu Iseseisvusakti Signataaride Klubi kantsler Stasys Kašauskas.

Stasys Kašauskas, Velta Čebotarenoka Lāti 4. Mai Klubi juhatusesst ja Ants Veetõusme Vabaduse väljakul.

Sõsarklubide presidendid Juris Karlsons, Birutė Valionytė ja Ants Veetõusme.

Indrek Ilvese kujundatud juubelimark rõõmustab ka Riigikogu aseesimeest Laine Randjärve.

Kuupäevatempel teeb kauni margi veel väärtuslikumaks.

Juubelipäeva pidulik üldkoosolek võib alata.

Rõõm sinisest raamatust.

Rahvusoooper Estonia pakub Lossi õuel muusikaelamuse.
Internatsidel siia enam asja ei ole.

Sõna on Vabariigi Presidendil Toomas Hendrik Ilvesel.

20. augustist on saanud üldrahvalik pidupäev.
Vastuseis selle riigipühana sätestamisele on ununenud.

25. mai 2012 Kuressaares. Kes selle tamme istutas?
Istutamise au taotlevad paljud.

26. mai 2012 Arensburgi hotelli ees.
Alati jääb keegi hiljaks.

Päikegi on tulnud seminarile.
Arutatakse konverentsi „Meie vabaduse mitu nägu“ korraldamist.

27. mai 2012. Arnold ja Ingrid Rützel võõrustavad klubikaaslasi.

Kaks saarlast. Arnold Rützel ja Kaljo Ellik.

Üheskoos leiba võtta oli ka vanadel eestlastel kombeks.

20. august 2012. Tõsised hetked mälestuskivi juures.

Sel hilissuvel oli ka Illar Hallaste veel meiega.

Mu isamaa, mu õnn ja rõõm.

29. september 2012 Tartus. Konverentsi vaheajal on klubiliikmetel oma, ajaloolastel Tõnu-Andrus Tannbergil ja Mati Grafil oma teema.

Tühi kott ei seisa püsti.

Eesti Televisioonile annab intervjuu
Klubi esimene asepresident Indrek Toome.

Riigi taastamise ümmargune aastapäev tõi meid Toompeale õige arvukalt.

Mälestuskivi jääb valvama Balti rahvaste vabadust.

**Kogumik "Meie vabaduse mitu nägu"
hõlmab 29. septembril 2012 Tartus peetud
samanimelise konverentsi materjale ning
meie eelmisele raamatule, koguteosele
"Mitme tule vahel" kirjutatud retsensioone,
arvamusi ja teemaarendusi.**

ISBN 978-9949-33-190-1

